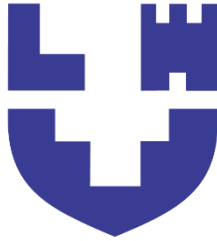

Міністерство освіти і науки України

Луцький національний технічний університет

ЕКОНОМІКА АПК

Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми Економіка галузі знань С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини спеціальності С1 Економіка та міжнародні економічні відносини (за спеціалізаціями) спеціалізації С1.01 Економіка денної та заочної форм навчання

Луцьк 2025

УДК 330.3 (07)

Е-45

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій ЛНТУ
Директор бібліотеки _____ Н.П. Поліщук

Рекомендовано до видання вченою радою факультету бізнесу та права ЛНТУ, протокол № від « _____ » _____ 2025 року.
Голова вченої ради факультету бізнесу та права _____ Л.Л. Ковальська

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри економіки ЛНТУ, протокол № від « _____ » _____ 2025 року.
Завідувач кафедри економіки _____ О.М. Шубалий

Укладач: _____ Н.Т. Рудь, доктор економічних наук, професор кафедри економіки ЛНТУ

Укладач: _____ П.М. Косінський, доктор філософії, доцент кафедри економіки ЛНТУ

Рецензент: _____ О.М. Шубалий, доктор економічних наук, професор кафедри економіки ЛНТУ

Відповідальний за випуск: _____ О.М. Шубалий, доктор економічних наук, професор кафедри економіки ЛНТУ

Економіка АПК : конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми Економіка галузі знань С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини спеціальності С1 Економіка та міжнародні економічні відносини (за спеціалізаціями) спеціалізації С1.01 Економіка денної та заочної форм навчання / уклад. Н.Т. Рудь, П.М. Косінський. Луцьк : ЛНТУ, 2025. 232 с.

Методичне видання складене відповідно до діючої програми курсу «Економіка АПК». Видання містить лекційні матеріали курсу та список рекомендованої літератури.

© Н.Т. Рудь, П.М. Косінський 2025

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Предмет і завдання дисципліни	5
Тема 2. Організація економіки АПК	11
Тема 3. Економіка земельних ресурсів	31
Тема 4. Економіка посівних площ	43
Тема 5. Економіка валового збору й урожайності сільськогосподарських культур	52
Тема 6. Економіка тваринництва	85
Тема 7. Економіка переробних ланок АПК	118
Тема 8. Вартісні показники продукції АПК	171
Тема 9. Економіка матеріально-технічної бази АПК	182
Тема 10. Економіка праці в АПК	198
Тема 11. Економіка витрат виробництва і собівартості продукції АПК	209
Тема 12. Показники прибутку і рентабельності АПК	217
Список рекомендованої літератури	228

Вступ

Даний конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми Економіка галузі знань С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини спеціальності С1 Економіка та міжнародні економічні відносини (за спеціалізаціями) спеціалізації С1.01 Економіка денної та заочної форм навчання допоможе у вивченні теоретичної складової курсу дисципліни «Економіка АПК».

Після вивчення теоретичної складової дисципліни «Економіка АПК» у здобувачів вищої освіти має бути розуміння закономірностей функціонування та розвитку аграрного сектору економіки.

Вивчення даної дисципліни охоплює питання ефективного використання ресурсного потенціалу, організації виробництва, формування витрат і результатів діяльності підприємств АПК в умовах ринкової трансформації та глобальних викликів. Особлива увага приділяється підвищенню конкурентоспроможності аграрного виробництва та розвитку переробної сфери на базі АПК.

Після вивчення дисципліни «Економіка АПК» здобувач вищої освіти повинен:

Знати:

- методи збирання, обробки та аналізу статистичної інформації у сфері АПК;
- сучасні тенденції, проблеми та перспективи розвитку АПК.

Уміти:

- застосовувати різноманітні інструменти аналізу та статистичних даних про рівень розвитку АПК, а також прогнозування тенденцій його зміни;
- давати обґрунтовані висновки на основі результатів досліджень ефективності АПК;
- розв'язувати типові практичні задачі з дисципліни.

Тема 1. Предмет і завдання дисципліни

1. *Предмет, завдання та методи дослідження економіки АПК.*
2. *Сільське господарство у структурі економіки держави та його особливості.*
3. *Агропромисловий комплекс України: сутність та структура.*
4. *Фактори, що впливають на ефективність діяльності АПК.*

1. Предмет, завдання та методи дослідження економіки АПК

Агропромисловий комплекс (АПК) у сучасній економічній науці розглядається як складна, багаторівнева соціально-економічна система, що інтегрує взаємопов'язані галузі виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції, а також забезпечує їх ресурсне, фінансове та інституційне обслуговування. Його сутнісною характеристикою є органічне поєднання аграрного сектору з промисловістю та сферою послуг, що формує замкнений цикл відтворення продовольчих і сировинних ресурсів.

Економіка АПК як галузь наукового знання досліджує закономірності функціонування та розвитку агропромислового виробництва, механізми ефективного використання ресурсного потенціалу, формування витрат і результатів господарської діяльності, а також інструменти державного регулювання і ринкового саморегулювання у цій сфері. У цьому контексті визначаються ключові завдання економіки АПК, які мають як теоретичний, так і прикладний характер.

Предметом економіки АПК є сукупність теоретичних, методичних та прикладних аспектів, що стосуються дослідження процесу сталого розвитку економіки в регіоні та організаційних форм у сучасних умовах ринкової нестабільності, інформатизації та глобалізації економіки.

Основні завданням економіки АПК є вивчення методики складання статистичної звітності, методів статистичного аналізу наявності ресурсів, ефективності витрат і використання ресурсів в аграрній сфері.

Передусім, до основних завдань належить наукове обґрунтування напрямів підвищення ефективності функціонування суб'єктів господарювання в АПК на основі раціонального використання земельних, трудових, матеріально-технічних та фінансових ресурсів. Важливим завданням є також дослідження процесів формування та розвитку аграрних ринків, забезпечення продовольчої безпеки держави, підвищення конкурентоспроможності агропромислової продукції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Окрему увагу приділяють вивченню механізмів державної підтримки та регулювання аграрного сектору, оптимізації цінової, податкової та інвестиційної політики в АПК. Не менш значущим завданням є дослідження трансформаційних процесів у сільському господарстві, розвитку сільських територій, соціальної інфраструктури та людського капіталу в аграрній сфері. У сучасних умовах актуалізується також проблематика «зеленої» трансформації АПК, зокрема впровадження ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій виробництва, зниження антропогенного навантаження на

довкілля, формування засад сталого розвитку агропромислового виробництва.

Методологічна база дослідження економіки АПК є комплексною та міждисциплінарною, що зумовлено складністю самого об'єкта дослідження. Серед загальнонаукових методів провідне місце займають методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, абстрагування і узагальнення, що дозволяють виявляти сутнісні характеристики економічних явищ і процесів у АПК. Системний підхід забезпечує цілісне бачення агропромислового комплексу як єдиної функціональної системи з внутрішніми та зовнішніми зв'язками.

Серед спеціальних економічних методів широко застосовуються економіко-статистичні методи, зокрема аналіз динаміки, структурних зрушень, варіації та кореляційно-регресійний аналіз, що дає змогу оцінити вплив різних факторів на результати діяльності в АПК. Економіко-математичне моделювання використовується для прогнозування розвитку галузі, оптимізації виробничих структур та обґрунтування управлінських рішень. Балансовий метод дозволяє досліджувати пропорції між ресурсами та результатами виробництва, а також забезпечувати узгодженість між окремими сферами АПК.

Крім того, важливу роль відіграють методи порівняльного аналізу, монографічного дослідження, експертних оцінок та сценарного моделювання, які сприяють глибшому розумінню тенденцій розвитку агропромислового комплексу та формуванню науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення його ефективності.

Економіка АПК виступає важливим науковим напрямом, спрямованим на забезпечення ефективного функціонування агропромислового виробництва, досягнення продовольчої безпеки та реалізацію стратегічних цілей сталого розвитку національної економіки.

2. Сільське господарство у структурі економіки держави та його особливості

Сільське господарство – одна із основних галузей економіки України, яка забезпечує виробництво продуктів харчування, що є найпершою умовою розвитку суспільства, та виробництво сировини для промисловості. Продукція і промислові товари, що виробляються із сільськогосподарської сировини становлять майже 80 % фонду народного споживання. На долю сільського господарства в економіці країни припадає майже 18 % валової продукції, понад 17 % основних виробничих фондів, 17,1 % працівників народного господарства країни.

Рівень виробництва сільськогосподарської продукції в значній мірі визначає темпи розвитку економіки країни в цілому. Понад 60 % валової продукції сільського господарства надходить на промислову переробку, яку здійснюють галузі харчової та легкої промисловості.

Продукція сільського господарства – продукти рослинного і тваринного походження, отримані внаслідок вирощування сільськогосподарських культур і використання сільськогосподарських тварин, а також обсяг зміни незавершеного виробництва у рослинництві, обсяг вирощування молодих багаторічних насаджень за рік та обсяг вирощування худоби та птиці(приплід, приріст живої маси).

Продукцію оцінюють в постійних цінах (нині за цінами 2010 року), розраховані як середньозважені ціни товарної та нетоварної продукції сільського господарства. Реалізація продукції – обсяги власної виробленої продукції, яка реалізована сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) за всіма напрямками: переробним підприємствам, на ринку, населенню в рахунок оплати праці, пайовикам у рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток), за іншими напрямками.

Сільське господарство розвивається на основі тих же економічних законів, які визначають розвиток і розміщення всього господарства країни. В той же час воно має деякі специфічні умови розвитку, пов'язані перш за все з природними особливостями сільського господарства. На розвиток і розміщення сільського господарства великий вплив має дія природних факторів, таких як кліматичні умови, ґрунтовий покрив, водні ресурси та ін.

Основними особливостями сільськогосподарського виробництва є такі:

1. На відміну від інших галузей матеріального виробництва земля в сільському господарстві є головним і незамінним засобом виробництва. В інших галузях господарства земля виступає як операційний базис.

При правильному використанні її в сільськогосподарському виробництві властивості землі не тільки зберігаються, а й постійно поліпшуються. Це створює специфічні проблеми сільського господарства як особливої галузі матеріального виробництва: підвищення економічної родючості землі, впровадження раціональних систем землеробства, інтенсифікації виробництва, диференціальна земельна рента, оцінка землі та ін.

2. Сільське господарство розвивається на основі різних організаційно-правових форм господарювання: фермерських господарств, господарських товариств, приватних підприємств, виробничих кооперативів, державних підприємств тощо. Для кожного з них мають бути створені однакові економічні умови щодо підвищення ефективності господарювання, розвитку самостійності та ініціативи.

3. Економічний процес відтворення в сільському господарстві тісно пов'язаний і незмінно переплітається з природними процесами відтворення, тому в процесі виробництва велика роль належить природним факторам. В якості засобів виробництва тут виступають живі організми – рослини і тварини, розвиток яких відбувається за біологічними законами.

В процесі утворення ґрунтів важлива роль належить мікроорганізмам, які теж розвиваються за біологічними законами. Ця особливість зумовлює специфіку технології виробництва сільськогосподарської продукції.

4. Значна різниця між періодом виробництва і робочим періодом сільськогосподарського виробництва спричинює його сезонний характер. Сезонний характер сільськогосподарського виробництва зумовлює нерівномірність використання робочої сили, машин та знарядь протягом року, одержання продукції та надходження коштів від її реалізації.

5. Сільськогосподарське виробництво просторово розосереджене, що спричиняє великі обсяги внутрішньогосподарських перевезень вантажів (зерна,

добрив, пального, кормів, тощо) а також значні витрати енергоресурсів і засобів виробництва.

6. На відміну від промисловості значна частина виробленої продукції використовується в подальшому виробничому процесі як засіб виробництва (насіння, корми, молодняк тварин, молоко та ін.), що становить понад 20 % продукції сільського господарства.

7. Природні умови є надзвичайно важливим фактором виробництва, які великою мірою зумовлюють кінцеві результати і рівень його ефективності.

Отже, специфіка сільськогосподарського виробництва має об'єктивний характер. У зв'язку з цим зберігається різниця між промисловою і сільськогосподарською працею, а індустріальний розвиток сільського господарства ніколи не матиме тих рис, які властиві промисловості.

Особливості сільського господарства, як галузі господарства країни, визначають структуру виробництва продукції, рівень забезпеченості і використання техніки, склад робочої сили, характер поділу праці та форми її організації, зумовлюють нерівномірність надходження коштів від реалізації продукції тощо. Звідси своєрідний характер дії економічних законів у сільському господарстві, специфіка його відтворення і розвитку.

Основним завданням сільського господарства є його подальша інтенсифікація, суть якої полягає у збільшенні виробництва продукції в розрахунку на одиницю ресурсів.

Інтенсифікація сільського господарства передбачає використання досягнень науково-технічного прогресу, активне впровадження всіх заходів науково-технічного характеру та прогресивних індустріальних технологій, а також меліорацію земель і хімізацію виробництва з метою збільшення виробництва, поліпшення якості продукції для більш повного забезпечення населення в продуктах харчування, промисловості – в сировині.

Вирішення цих завдань в значній мірі залежить:

- від рівня використання науково-технічного прогресу;
- поглиблення зв'язків сільського господарства з іншими галузями АПК;
- радикальних перетворень в економічних відносинах;
- прискорення соціальної перебудови села та ін.

3. Агрпромиловий комплекс України: сутність та структура

Агрпромиловий комплекс (АПК) являє собою сукупність галузей економіки України, пов'язаних з розвитком сільського господарства, обслуговування його виробництва і доведенням сільськогосподарської продукції до споживача.

У структурному вимірі АПК охоплює три основні сфери: виробництво засобів виробництва для сільського господарства, власне сільськогосподарське виробництво, а також переробку, збут і доведення продукції до кінцевого споживача.

Головним завданням агрпромилового комплексу є максимальне задоволення потреб населення в продуктах харчування і товарах народного

споживання. В Україні агропромисловий комплекс є найбільшою сферою підприємницької діяльності. На його галузі припадає четверта частина зайнятих у народному господарстві працівників, понад третини основних виробничих фондів.

В АПК виробляється близько 40 % валового сукупного продукту і третина національного доходу.

Агропромисловий комплекс включає в себе три сфери матеріального виробництва:

I сфера АПК – галузі, які забезпечують агропромисловий комплекс засобами виробництва, а також галузі, зайняті виробничо-технічним обслуговуванням сільського господарства; тракторне та сільськогосподарське машинобудування; машинобудування для тваринництва та кормовиробництва, виробництво мінеральних добрив та засобів захисту рослин; машинобудування для легкої і харчової промисловості, мікробіологічна промисловість, ремонт тракторів і сільськогосподарської техніки; капітальне будівництво.

II сфера АПК – включає сільське та лісове господарство. Сільське господарство (рослинництво і тваринництво), що створюють сировинну базу, є його основною ланкою.

III сфера АПК – галузі, які здійснюють заготівлю, переробку, зберігання продукції сільського господарства і доведення її до споживача: галузі харчової, борошномельно-круп'яної, м'ясо-молочної, рибної промисловості, громадське харчування, галузі легкої промисловості.

За виробничою ознакою до складу АПК входять продовольчий і непродовольчий комплекси.

Продовольчий комплекс – це сукупність галузей, пов'язаних із виробництвом продуктів харчування рослинного і тваринного походження. Крім того, до продовольчого комплексу входять виробництва, що технологічно не належать до сільського господарства. Це вилов риби, виробництво мінеральної води, солі та ін.

До непродовольчого комплексу входять галузі, пов'язані з виробництвом товарів широкого вжитку із сировини рослинного і тваринного походження, галузі легкої промисловості, насамперед ті, що займаються первинною переробкою сільськогосподарської сировини.

Ці комплекси, залежно від виду сировини, в свою чергу поділяються на рослинницькі і тваринницькі підкомплекси.

Продовольчий комплекс, який забезпечує населення продуктами харчування, відіграє в АПК особливу роль. Він включає галузі, пов'язані лише з виробництвом продовольчої продукції.

До складу цього комплексу входять зернопродуктовий, картоплепродуктовий, цукробуряковий, плодовоовочевоконсервний, виноградно-виноробний, м'ясний, молочний та олійно-жировий підкомплекси.

4. Фактори, що впливають на ефективність діяльності АПК

Ефективність діяльності в системі АПК залежить від двох основних факторів:

- від збалансованості галузей по ресурсам, темпам розвитку, обсягах виробництва продукції;

- від діяльності кожної ланки, націленої на кінцеві результати.

Обсяг виробництва кожного виду проміжної продукції визначається вимогами ланки, яка споживає дану продукцію. На цій стадії повинна забезпечуватися необхідна пропорційність і збалансованість розвитку всього комплексу в цілому.

Галузі, які виробляють засоби виробництва для сільського господарства і переробних підприємств, повинні задовольнити не тільки потреби кожної ланки комплексу, але і забезпечити оптимальність в їх співвідношенні по стадіям агропромислового виробництва. В іншому випадку виникають диспропорції в розвитку АПК, що викликає великі втрати сільськогосподарської продукції в процесі транспортування, зберігання і доведення до споживача.

Сьогодні вимагає вдосконалення матеріальнотехнічна база галузей третьої сфери АПК, які здійснюють заготівлю, зберігання і переробку сільськогосподарської продукції.

Необхідно дотримуватися оптимальних пропорцій і міжгалузевих зв'язків цієї сфери з галузями I сфери АПК, а також з рослинництвом і тваринництвом.

Економічні зв'язки між галузями АПК реалізуються внаслідок об'єктивного співвідношення рівня цін на продукцію та послуги.

На сучасному етапі відсутній паритет цін на сільськогосподарську продукцію і на промислові засоби виробництва. Таке необ'єктивне співвідношення цін погіршує нормальні економічні зв'язки і не сприяє нарощуванню обсягів виробництва і реалізації кінцевої продукції.

Головним завданням всіх галузей агропромислового комплексу є збільшення виробництва кінцевого продукту і зниження сукупних витрат з розрахунку на його одиницю. В сільському господарстві кінцевою продукцією виступає та, яка реалізується за межі галузі для безпосереднього споживання або промислової переробки. Сільське господарство головним чином орієнтується на виробництво сировини для переробної промисловості.

Значить, з точки зору агропромислового комплексу, кінцеві результати сільськогосподарського виробництва є проміжними. Кінцевий продукт агропромислового комплексу – це весь обсяг продукції створений за певний період часу і який надійшов в особисте або виробниче споживання.

В натуральному вигляді кінцевий продукт складається із:

- продукції сільського господарства, яка безпосередньо надходить населенню;

- предметів споживання із сільськогосподарської сировини;

- сільськогосподарської продукції і предметів переробки;

- продукції галузей першої сфери агропромислового комплексу.

В підприємстві або об'єднанні агропромислового комплексу в склад кінцевої продукції включається вся товарна продукція і обсяг послуг, а також продукція, видана або продана працівникам і використана на громадське харчування і інші потреби підприємства.

Кінцевий продукт розраховується як різниця між обсягом валової продукції (товарів та послуг) і тієї її частини, яка використовується на безпосереднє споживання в конкретній галузі.

Вартість кінцевого продукту агропромислового комплексу складається із маси чистого продукту, створеного в сільському господарстві і частини чистого продукту галузей харчової, легкої промисловості, а також галузей сфери обігу, транспорту і зв'язку.

Ефективна діяльність агропромислового комплексу залежить не тільки від рівня функціонування матеріально-технічної бази галузей і виробництв, але від пропорційного розвитку всіх сфер АПК.

Важливою умовою успішного і ефективного розвитку агропромислового комплексу є вирівнювання матеріальної заінтересованості всіх партнерів в одержанні кінцевого продукту.

Економічна ефективність галузей і виробництва агропромислового комплексу характеризуються системою економічних показників.

Основним показником ефективності всього агропромислового комплексу є кількість продовольчих і непродовольчих товарів, одержаних із сільськогосподарської сировини, з розрахунку на душу населення.

Для характеристики ефективності агропромислового комплексу можна використати такі показники як вартість кінцевого продукту на середньорічного працівника (продуктивність праці), на суму виробничих витрат і основних виробничих фондів (фондовіддача):

$$E_k = \frac{B_k}{K_c} = \frac{B_k}{B_v} = \frac{B_k}{O_f},$$

де: K_c – середньорічна кількість працівників, осіб; B_v – розмір виробничих витрат на виробництво кінцевого продукту, грн; O_f – вартість основних виробничих фондів агропромислового комплексу, грн.

З метою підвищення ефективності функціонування агропромислового комплексу необхідно забезпечити пропорційний і збалансований розвиток всіх галузей і виробництв агропромислового комплексу, зміцнювати його матеріально-технічну базу, покращити умови праці і підвищувати матеріальну заінтересованість працівників в одержанні кінцевого продукту.

Тема 2. Організація економіки АПК

- 1. Господарський механізм АПК.*
- 2. Економічна сутність аграрного підприємства, його мета та напрями діяльності в системі АПК.*
- 3. Види сільськогосподарських підприємств та агропромислових об'єднань, їх організаційно-правові форми.*

4. Формування товарної та цінової політики аграрних підприємств.
5. Прогнозування розвитку діяльності підприємств АПК.
6. Сутність, принципи та методи планування виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств.
7. Економічна безпека підприємств АПК. Банкрутство і ліквідація підприємства.

1. Господарський механізм АПК

Господарський механізм АПК – сукупність форм, методів, засобів за допомогою яких здійснюють організацію виробництва і регулювання господарських процесів. Він являє собою систему економічних, організаційних і правових відносин, які впливають на виробництво, розподіл, споживання і нагромадження.

Завдання господарського механізму АПК: підняти ініціативу і відповідальність усіх учасників АПК в цілому та окремих його галузей, об'єднать підприємств, і господарств.

Удосконалення господарського механізму АПК передбачає:

- поліпшення його основних елементів: планування, управління, політики цін, фінансів, кредитів, розподілу інвестицій, систем зарплати матеріального і морального стимулювання;

- раціональне поєднання державних та відомчих інтересів, а також інтересів колективів, груп працівників та окремих працівників і підприємців таким чином, щоб вони були однаково зацікавлені у підвищенні ефективності та якості суспільного виробництва в кількісному зростанні його обсягів, забезпечити необхідний рівень рентабельності в усіх підрозділах АПК;

- розвиток І сфери АПК повинен забезпечити випереджаюче зростання фондоозброєності в сільському господарстві за рахунок найновіших технологічних систем, машин та ін.

У перспективі, з метою подолання кризових явищ в АПК України, поряд із законами щодо подальшого проведення аграрної реформи та розвитку інфраструктурного ринку передбачається посилення державного регулювання щодо фінансового стану підприємств.

Здійснення аграрної реформи було спрямовано на створення економічно ефективного агропромислового виробництва, поглиблення переробки та покращення зберігання сільськогосподарської продукції.

З цієї метою в програмних документах передбачалося:

- формування ринку землі та нерухомості, запровадження системи іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників;

- фінансування заходів щодо здійснення аграрної реформи на регіональному рівні, після приватизаційна підтримка реформованих господарств, створення спеціалізованої інфраструктури інформаційного забезпечення;

- розвиток мережі інфраструктури сервісного обслуговування, заготівель, оптової торгівлі;

- формування ринків матеріальних ресурсів і капіталу;

- ефективне використання наявних виробничих фондів;
- реформування соціальної сфери села та розбудови її інфраструктури.

У найближчій перспективі будуть здійснені заходи щодо охорони земель, запровадження ґрунтозахисних систем землеробства. У подальшому розвитку сільського господарства буде здійснюватися інтенсивним шляхом на основі широкого впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, докорінної модернізації засобів механізації та ін.

2. Економічна сутність аграрного підприємства, його мета та напрями діяльності в системі АПК

Економіка аграрного підприємства – це наука яка вивчає дію об'єктивних економічних законів (закон суспільного поділу праці, ціноутворення та ін. і форми їх прояву в різних галузях виробництва, з метою свідомого їх використання в інтересах суспільства, вивчає закономірності розвитку окремих його галузей (розміщення, оплати праці та ін.), а також різних форм і видів господарювання, узагальнює наукові досягнення та досвід передової практики в галузях економіки, які дають змогу обґрунтувати напрями розвитку кожної із галузей. Вона розкриває систему економічних відносин в процесі виробництва і розподілу та обґрунтовує основні напрями їх удосконалення. Виробничі відносини реалізуються через інтереси відповідних суб'єктів, які вступають у певні зв'язки в процесі виробництва.

Сільськогосподарське (аграрне) підприємство – це юридична особа, основним видом діяльності якої є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 75% загальної суми виручки. Аграрні підприємства в Україні функціонують відповідно до їх правового статусу, визначеного Господарським кодексом України, Податковим кодексом України, Цивільним кодексом України, Законами України «Про господарські товариства», «Про фермерське господарство», «Про акціонерне товариство», «Про сільськогосподарську кооперацію». Основними спільними ознаками підприємства як суб'єкта господарювання є наступні: статус юридичної особи, самостійний суб'єкт господарювання, наявність відокремленого майна, самостійного балансу, рахунку в установах банку, печатки з найменуванням та ідентифікаційним кодом, відсутність у його складі інших юридичних осіб.

Економічна сутність аграрного підприємства розкривається через призму його ролі як первинної виробничо-господарської ланки агропромислового комплексу, що забезпечує створення сільськогосподарської продукції, формування доданої вартості та задоволення суспільних потреб у продовольстві й сировині.

Аграрне підприємство виступає самостійним суб'єктом господарювання, який функціонує на основі поєднання факторів виробництва – землі, праці, капіталу та підприємницьких здібностей – з урахуванням специфіки аграрного виробництва, зокрема його залежності від природно-кліматичних умов, сезонності та біологічного характеру виробничих процесів.

У системі агропромислового комплексу аграрне підприємство виконує

важливу функцію – виробництво первинної сільськогосподарської продукції, яка є базою для подальшої переробки, розподілу та споживання. Його економічна сутність проявляється також у забезпеченні відтворення ресурсного потенціалу, формуванні доходів сільського населення, розвитку сільських територій та інтеграції в ринкові відносини. Водночас аграрне підприємство є відкритою економічною системою, що взаємодіє з іншими суб'єктами АПК, фінансово-кредитними установами, державними органами та інфраструктурними елементами ринку.

Метою діяльності аграрного підприємства є досягнення максимально можливого економічного результату за умови раціонального використання наявних ресурсів та дотримання принципів сталого розвитку. У вузькому розумінні це знаходить відображення у максимізації прибутку, підвищенні рівня рентабельності виробництва та забезпеченні фінансової стійкості. У ширшому контексті мета діяльності передбачає забезпечення продовольчої безпеки, виробництво конкурентоспроможної продукції, збереження родючості ґрунтів, екологічну безпеку та соціальну відповідальність перед суспільством. Досягнення зазначеної мети зумовлює реалізацію комплексу взаємопов'язаних напрямів діяльності аграрного підприємства в системі АПК. Передусім це виробнича діяльність, що охоплює рослинництво, тваринництво та інші види сільськогосподарського виробництва, спрямовані на отримання продукції відповідної якості та обсягів. Важливим напрямом є переробна діяльність, яка передбачає первинну або глибоку переробку сільськогосподарської сировини з метою підвищення її доданої вартості.

Комерційна діяльність аграрного підприємства включає організацію збуту продукції, формування каналів реалізації, участь у ринковій інфраструктурі та забезпечення конкурентних позицій підприємства. Фінансово-інвестиційна діяльність спрямована на формування та ефективне використання фінансових ресурсів, залучення інвестицій, управління витратами та доходами, забезпечення ліквідності та платоспроможності підприємства.

Окремого значення набуває інноваційна діяльність, яка передбачає впровадження сучасних технологій, цифрових рішень, ресурсозберігаючих та екологічно безпечних методів виробництва. У сучасних умовах трансформації економіки важливим напрямом є також екологічна діяльність, пов'язана з мінімізацією негативного впливу на довкілля, раціональним використанням природних ресурсів та забезпеченням сталого розвитку аграрного виробництва.

Соціальна діяльність аграрного підприємства проявляється у створенні робочих місць, розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, підвищенні рівня життя сільського населення та формуванні людського капіталу. У цьому контексті підприємство виконує не лише економічну, але й важливу соціальну функцію в системі АПК.

3. Види сільськогосподарських підприємств та агропромислових об'єднань, їх організаційно-правові форми

В умовах трансформації національної економіки та поглиблення інтеграційних процесів у системі агропромислового комплексу особливої актуальності набуває наукове осмислення видового різноманіття сільськогосподарських підприємств і агропромислових об'єднань, а також їх організаційно-правових форм як інституційної основи ефективного функціонування аграрного сектору.

Сільськогосподарські підприємства становлять базу ланку агропромислового виробництва і класифікуються за рядом ознак, серед яких визначальними є форма власності, розміри господарювання, спеціалізація, рівень інтенсифікації виробництва та організаційно-правова форма. За формою власності виокремлюють державні, комунальні та приватні підприємства. При цьому домінує місце в сучасних умовах займають підприємства приватної форми власності, що функціонують на засадах ринкової економіки та підприємницької ініціативи.

За організаційно-правовими формами сільськогосподарські підприємства представлені господарськими товариствами (товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства), приватними підприємствами, фермерськими господарствами, виробничими кооперативами та державними підприємствами. Особливе місце серед них займають фермерські господарства як форма індивідуального або сімейного підприємництва, що базується на приватній власності на землю та інші засоби виробництва і забезпечує гнучкість управління та оперативність прийняття рішень.

Виробничі кооперативи характеризуються добровільним об'єднанням громадян для спільного ведення сільськогосподарської діяльності на засадах членства, пайової участі та демократичного управління. Господарські товариства, зокрема товариства з обмеженою відповідальністю, є найбільш поширеною формою організації аграрного бізнесу, що поєднує можливість концентрації капіталу з обмеженням ризиків учасників.

За розмірами господарювання виділяють малі, середні та великі сільськогосподарські підприємства, що відрізняються масштабами виробництва, рівнем ресурсного забезпечення та організацією виробничих процесів. За спеціалізацією – рослинницькі, тваринницькі та змішані підприємства, що визначає структуру їх виробничої діяльності та ринкову орієнтацію.

Поряд із сільськогосподарськими підприємствами важливу роль у розвитку агропромислового комплексу відіграють агропромислові об'єднання, які забезпечують інтеграцію різних стадій виробничо-збутового ланцюга. До основних видів таких об'єднань належать агрохолдинги, агропромислові корпорації, концерни, асоціації, консорціуми та кластери.

Агрохолдинги являють собою вертикально інтегровані структури, що об'єднують сільськогосподарське виробництво, переробку та збут продукції під єдиним управлінням і контролем. Їх функціонування забезпечує досягнення ефекту масштабу, підвищення ефективності використання ресурсів та посилення

конкурентних позицій на ринку. Агропромислові корпорації та концерни формуються на засадах централізації капіталу і управління, що дозволяє реалізовувати масштабні інвестиційні проєкти та впроваджувати інноваційні технології.

Асоціації та союзи підприємств створюються з метою координації діяльності, представництва інтересів учасників та захисту їх економічних прав без втручання у виробничу діяльність. Консорціуми, як правило, мають тимчасовий характер і формуються для реалізації конкретних економічних проєктів. Кластери у сфері АПК відображають сучасні тенденції територіально-галузевої концентрації виробництва, що базується на взаємодії підприємств, наукових установ та органів влади.

Організаційно-правові форми агропромислових об'єднань визначаються чинним законодавством і можуть включати різні моделі корпоративної інтеграції, договірні об'єднання або холдингові структури. Вибір конкретної форми зумовлюється стратегічними цілями, масштабами діяльності, рівнем концентрації капіталу та особливостями ринкового середовища.

Таким чином, різноманіття видів сільськогосподарських підприємств та агропромислових об'єднань відображає багатогранність організаційно-економічних відносин у аграрному секторі. Їх ефективне функціонування значною мірою залежить від оптимального поєднання організаційно-правових форм, рівня інтеграції та здатності адаптуватися до динамічних умов ринкової економіки і викликів сталого розвитку.

4. Формування товарної та цінової політики аграрних підприємств

Успішна товарна політика, динамізм і гнучкість виробництва, спрямованого на задоволення конкретних потреб покупців виступають однією із головних умов ефективної виробничо-комерційної діяльності підприємства.

Товарна політика становить цілеспрямовану сукупність дій підприємства з метою максимального задоволення його товарами визначених потреб споживачів (рис. 2.1). До її складових відносять: визначення оптимального асортименту товарів та його постійне оновлення, якість продукції, дизайн, упаковку, товарну марку, міру відповідності критеріям споживачів та ін.

Глибинна сутність товарної політики полягає у визначенні, формуванні та підтримуванні оптимальної структури асортименту товарів з урахуванням поточних і довготривалих цілей підприємства. Визначення оптимальної номенклатури передбачає включення у виробничу програму товарів, виробництво та збут яких позитивно впливають на розвиток підприємства, дають прибуток, сприяють досягненню стратегічних цілей. Оптимальна номенклатура є індивідуальною для кожного окремого підприємства і залежить від ринків збуту, попиту, виробничих, фінансових та інших ресурсів. Вона складається з виробів, що мають попит і успішно реалізуються на ринку; виробів, які потребують модифікування відповідно до вимог споживачів або для запровадження на новий ринок; товарів, які потрібно вилучити з виробництва через невідповідність вимогам покупців; нових товарів, виробництво яких визнано перспективним.

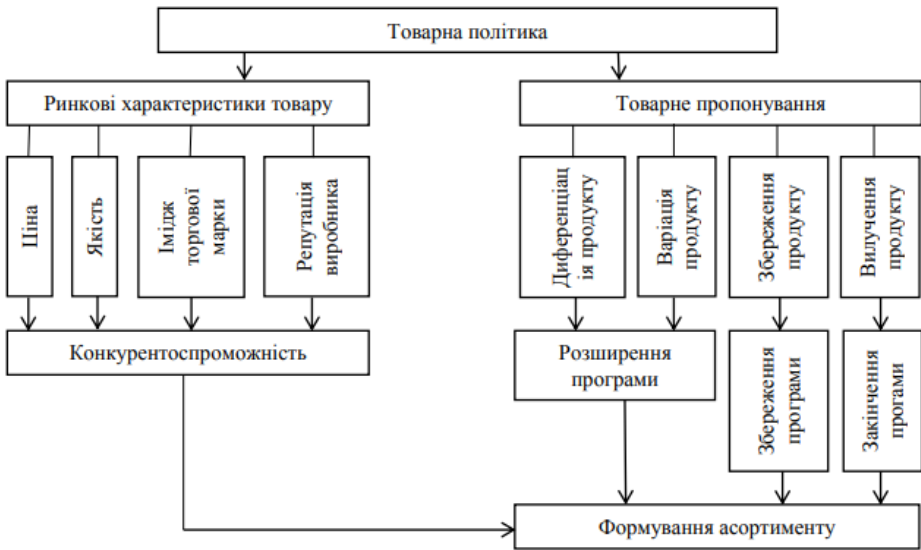

Рис. 2.1. Складові компоненти товарної політики підприємства

Одним із центральних завдань товарної політики є збереження та розвиток підприємства як соціально-економічної системи.

Із цього приводу цілі підприємства можна поділити на три найбільш суттєві:

- заміщення ресурсів;
- забезпечення гарантій збереження підприємства;
- створення умов для збільшення виробництва.

Показники досягнення цих цілей: обсяги збуту; покриття змінних і постійних витрат; прибуток і зниження собівартості продукції; зростання підприємства та збільшення його ринкової частки.

Головним індикатором ефективності різних складових асортименту вважають показники збуту. Вони можуть указати на ті продукти, котрі належить виключити з виробничої програми. З цією метою застосовують спеціальний аналіз, варіантом якого є так званий ABC-аналіз. Продукцію підрозділяють на три класи за одним із трьох критеріїв: збут, прибуток, відшкодування витрат. До категорії А відносять частину асортименту, з якою пов'язується великий (до 50 %) збут; до категорії В – продукцію із внеском у загальний обсяг продажу до 25 %, а до категорії С – від 25 % і нижче. Світова практика свідчить, що оптимальним є такий виробничий асортимент: 20 % найменшуваль якого забезпечує 80 % прибутків підприємства.

Визначаючи оптимальну товарну номенклатуру, різні підприємства додержують власних напрямків товарної політики. Якщо попит на окремий товар постійно зростає протягом багатьох років, підприємство має можливість

спеціалізуватися на його виробництві і збільшувати випуск – зростає спеціалізація.

В економіці важливою є протилежна тенденція – диверсифікація – розширення товарної номенклатури, створення нової продукції для нових ринків.

Диверсифікацію спрямовано на досягнення максимального зиску від наявних товарів та ринків, розширення збуту, залучення нових категорій покупців. Тому диверсифікація дає переваги в конкурентній боротьбі, забезпечує стійку частку ринку, збільшує ефективність використання результатів НТП, дає змогу підприємству опанувати інші галузі.

Розрізняють три види стратегій диверсифікації товарної політики

Стратегія концентричної (горизонтальної) диверсифікації – підприємство додає до товарів усталеної номенклатури нову продукцію, яка виробляється із використанням тих самих технологій або потребує аналогічних маркетингових програм.

Стратегія вертикальної диверсифікації базується на тому, що діюча виробнича програма доповнюється продукцією попереднього та наступного ступенів. Наприклад, виробництво напоїв доповнюється виготовленням пляшок та створенням мережі власних кафе.

Латеральна (повздовжена) диверсифікація здійснюється тоді, коли підприємство приймає рішення ввійти в галузі, які не збігаються з його головною діяльністю, а тому немає жодного взаємозв'язку між традиційною та новою продукцією. Така диверсифікація є надто ризикованою, і таку спробу можуть дозволити собі лише підприємства зі значним науковотехнічним, технологічним та фінансовим потенціалом.

Ціна – грошова оцінка товару, що відображає його споживчі властивості (корисність), витрати на його виробництво та інші параметри цінового і нецінового порядку; грошове вираження споживчої вартості та вартості товару.

Формування ціни – один із важливих напрямків діяльності підприємства, що визначає ефективність його функціонування на ринку. Механізм ціноутворення повинен збалансовувати інтереси виробників і покупців товару, розподіляти ресурси, стимулювати раціональне розміщення виробництва, тощо. Від ефективності механізму ціноутворення залежать стан і тенденції розвитку як окремих секторів економіки, так і національного господарства загалом. Динаміка цін виступає важливим індикатором стану окремих галузей економіки, а вплив на формування цін є одним з інструментів оптимізації економічних процесів. Зазначене повною мірою стосується ціноутворення у вітчизняному аграрному секторі. Ціни на сільськогосподарську продукцію є найдинамічнішою характеристикою аграрного ринку.

Сьогодні виникла нагальна потреба застосування нового підходу до формування цін на сільськогосподарську продукцію. Окремі економісти в галузі макроекономіки та деякі аграрники при визначенні ціни на продукцію не бачать різниці між нормою прибутку і рівнем рентабельності, не піднімають питання про те, що сільське господарство опинилося в нерівних умовах з іншими галузями економіки країни.

Ціна повинна відшкодовувати нормативні витрати і забезпечувати прибуток

на авансований у виробництво капітал з урахуванням швидкості його обороту та вартості землі в сільському господарстві. І сьогодні ціна на продукцію, роботи і послуги повинна забезпечувати відтворення витрат (без амортизації) і створювати прибуток на середньорічну вартість капіталу.

Ціна як важливий фінансовий інструмент не є панацеєю оздоровлення економіки, проте вивчення її сутності, функцій, видів та методології ціноутворення є передумовою ефективного застосування ринкових цін з метою збалансованого

розвитку економіки регіонів та врахування індивідуальних інтересів. Особливо це стосується аграрної сфери – сектора економіки із багаторічними проблемами регіонального порядку, котрі найбільш чітко детермінують сутність регіонального ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Механізм формування ціни – найважливіша складова ринкового комплексу компаній. Ціна як маркетингова категорія дозволяє отримувати прибуток, у той час як інші компоненти маркетингу – товар, просування і розміщення продукції вимагають витрат.

На теперішній час економічна ситуація в країні характеризується високою конкуренцією продавців на ринку сільськогосподарської продукції. Фіксується різкий спад закупівельних цін на продукцію зернових та олійних культур, падіння попиту на готову продукцію і в той же час, різке зростання цін на матеріальнотехнічні засоби. Собівартість виробництва, перевезення і зберігання продукції зростає, тому виникає питання, за якою ціною і в який період прийняти виважене рішення щодо продажу готової продукції.

Проблема ціноутворення є економічним базисом, що забезпечує мотивацію аграрного виробництва та значною мірою захищає виробника безпеку країни. Ціна впливає і на виробника, і на споживача. На виробника – з позиції можливості отримання прибутку, на споживача – як стимул придбання товару.

У сільському господарстві склалася специфічна ситуація стосовно ціни, ціноутворення та цінового механізму, яка полягає в особливостях методології та практики ринкових відносин. Сучасна система цін не забезпечує ефективного функціонування сільськогосподарського виробництва. Ціни на матеріально-технічні ресурси високі, а на виготовлену продукцію – низькі, через що і виникає дисбаланс економічних інтересів.

При побудові ціноутворення на сільськогосподарську продукцію необхідно враховувати такі ринкові принципи, як: дія економічних законів; кон'юнктура ринку і процеси товарообміну; державне регулювання ціноутворення; конкуренція; вплив споживача.

Під ціноутворенням слід розуміти сукупність виробничих відносин, що виникають у процесі визначення вартості та цін на сільськогосподарську продукцію з урахуванням об'єктивних регіональних відмінностей у сільському господарстві, в якому процес відтворення здійснюється в різних природногеографічних, ресурсних та економічних умовах. Це зумовлює той факт, що на одну і ту ж саму одиницю затраченої праці виробляється неоднакова кількість сільськогосподарської продукції, формуючи таким чином регіональну

вартість виробництва і відповідно цьому закономірності регіонального ціноутворення в межах однієї галузі.

Крім того, особливості землі та клімату регіону визначають, між іншим, вибір сільськогосподарських рослин, що мають можливості для росту саме в певних природно-кліматичних умовах, обумовлюючи в такий спосіб сукупність сільськогосподарських рослин і структуру посівних площ для їх господарського культивування. Вибір культурних рослин для аграрної галузі регіону відбувається передусім з урахуванням можливого рівня урожайності цих культур і необхідного забезпечення стабільності обсягів їх валових зборів з огляду на наявні та відносно незмінні природно-кліматичні умови регіону.

В той же час, при формуванні сівозміни варто приділяти увагу економічним складовим процесу виробництва аграрної продукції: собівартість, ціна реалізації, попит на продукцію. В сфері ціноутворення значення ціни для підприємства полягає, насамперед, у забезпеченні прибутку. На процес прийняття цінового рішення підприємства, що забезпечить очікуваний результат впливає багато різних чинників і вимагає від цінової політики обґрунтованості. Ціна формується під впливом багатьох чинників, що визначають стан відповідного ринку й можуть бути класифіковані як внутрішні та зовнішні. Цінова політика впливає на комерційний успіх підприємства. Тому, перш ніж розробити цінову політику, підприємству необхідно проаналізувати усі чинники, що впливають на вибір конкретної цінової політики.

Ціноутворення на сільськогосподарську продукцію має свої особливості й залежить від низки чинників:

- рівень паритетності (диспаритету) цін на сільськогосподарську продукцію є одним із найвпливовіших стимуляторів (депресантів) оновлення галузевих основних засобів;

- суспільна вартість, а отже, й ціна сільськогосподарської продукції, визначається не середніми умовами виробництва, як це має місце в промисловості, а умовами виробництва на відносно гірших за родючістю і розташуванням щодо ринку збуту ділянках землі;

- принцип еквівалентності в обміні між промисловістю й аграрним сектором, внаслідок якого ринкові ціни на сільськогосподарську продукцію досить часто не забезпечують еквівалентність в обміні з промисловістю;

- диференціація цін за природно-кліматичними зонами з врахуванням ґрунтів і кліматичних умов, що впливають на врожайність сільськогосподарських культур, собівартість і фондомісткість продукції, рівень рентабельності тощо.

У науковій літературі існують різні визначення та підходи теоретичного обґрунтування системи ціноутворення. Згідно методологічного підходу розрізняють дві основні системи ціноутворення:

- ринкову, що ґрунтується на взаємодії попиту і пропозиції;
- централізовану, яка передбачає формування і затвердження цін державними органами.

Їм притаманні полярні концепції ціни:

- 1) вільне встановлення цін;
- 2) централізоване ціноутворення (директивне встановлення цін) – ідеальні варіанти, в чистому вигляді не зустрічаються в реальній економіці, котра базується на певному співвідношенні у застосуванні тієї чи іншої системи ціноутворення, включаючи систему цін та механізм ціноутворення.

Системний підхід в обґрунтуванні ціноутворення на сільськогосподарську продукцію повинен здійснюватись із врахуванням регіонального аспекту функціонування аграрного сектору. В цьому плані процеси ціноутворення на сільськогосподарську продукцію є самостійною системоутворюючою величиною, в основі якої дія закону регіональної вартості та регіональних цін.

Динаміка та коливання цін на сільськогосподарську продукцію є чинником, який помітно впливає на поведінку виробників, закладаючи тим самим тенденції розвитку аграрного сектору економіки. Адаптація до негативних наслідків впливу цього чинника відбувається переважно у формі перерозподілу ресурсів на користь окремих сільськогосподарських галузей, підвищення рівня концентрації виробництва за рахунок усунення з ринку дрібних суб'єктів господарювання, формування холдингових структур.

Уникнути коливань в динаміці цін на сільськогосподарську продукцію через об'єктивні причини не вдасться. Однак інструменти пом'якшення негативних наслідків цих коливань добре відомі – страхування ризиків, розвиток інтеграційних зв'язків між сільгоспвиробниками та переробними підприємствами. На згладжування цінових коливань спрямована діяльність Аграрного фонду України завдяки розвитку зовнішньоекономічних операцій. Зокрема, збільшення експорту сільськогосподарської продукції допомагає зняти надлишок пропозиції, який спричинює зниження цін на внутрішньому ринку.

Зміна ціни відбувається під дією низки факторів. У ринковій економіці найважливішими серед них є суспільна ціна виробництва, співвідношення попиту і пропозиції, темпи інфляції і купівельна спроможність грошей, ступінь державного адміністративного й економічного регулювання цін, стан цінової й нецінової конкуренції, ступінь монополізації виробництва.

За даними аналізу міжнародної організації FAO основними чинниками, що визначають ціни на аграрну продукцію є:

1. Погодні і кліматичні умови, які визначають врожайність і обсяг пропозиції продукції на ринку. Коливання цих чинників може бути причиною дестабілізації ринку. За показниками проценту вологості, температур під час росту, термінів настання приморозків можна прогнозувати зміни в пропозиції продукції, а відповідно цін на глобальному ринку.

2. Еластичність попиту і кліматичні зміни, що зумовлюють зменшення пропозиції аграрної продукції.

3. Періодичність світових продовольчих криз.

4. Обсяги запасів аграрної продукції у світі, що залишаються після закінчення сезону продажів, які впливають на стабільність або волатильність цін у перспективі.

5. Сезонність виробництва, яка впливає на ціни реального ринку. Збір

урожаю зумовлює зниження цін у кінці поточного і на початку наступного року.

6. Торгівельна політика в галузі сільськогосподарської продукції в різних країнах і об'єднаннях країн – практично всі країни в певній мірі регулюють цей сектор економіки, що безпосередньо впливає на формування ціни.

7. Баланс між попитом і пропозицією на світовому ринку, конкуренція, нові технології у сільському господарстві, курси валют, процентні ставки, тощо.

Знаючи структуру ціни виробленої продукції, можна визначити, яку частку в ціні займають витрати, прибуток і непрямі податки. На основі даного підходу до визначення структури ціни визначаються резерви зниження собівартості, збільшення прибутку та виробляється відповідно до кожного елементу у складі ціни відповідна стратегія, що відповідає меті підприємства

Теоретично ціни на сільськогосподарську продукцію формуються по витратах на межі гірших земель. Проте у зв'язку зі складністю їх визначення цей підхід не набув практичного поширення. Ціни формуються за середніми витратами.

Ціна на сільськогосподарську продукцію включає собівартість і прибуток. Співвідношення складових елементів ціни характеризує її структуру, яка відображає розподіл вартості продукції. У процесі ціноутворення повинно встановлюватись оптимальне співвідношення собівартості й прибутку.

Прибуток у господарствах використовується на збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, соціальний розвиток села, сплату податків, страхових платежів тощо. Основним методом ціноутворення на підприємстві є модель "середні витрати плюс прибуток", відповідно до якої здійснюється нарахування визначених націнок на повну собівартість товару. Схематично ця модель може бути представлена такою формулою:

$$Ц = С + П + ПДВ + АЗ + Пп + Тн + М ,$$

де Ц – ціна одиниці продукції; С – повна собівартість одиниці продукції; П – прибуток; ПДВ – податок на додану вартість; АЗ – акцизний збір (якщо товар підакцизний); Пп – вартість послуг посередників; Тн – інші торговельні надбавки до ціни; М – мито (якщо продукція експортується).

Динаміка руху ціни пов'язана зі змінами в якості, обсязі виробництва товару та позиції його на ринку, з платоспроможністю споживачів і рівнем споживання ними даного товару, обсягом товарних запасів, із загальним економічним станом підприємств тощо.

5. Прогнозування розвитку діяльності підприємств АПК

Прогнозування розвитку (стану) підприємства – це наукове обґрунтування можливих кількісних та якісних змін його стану, рівня розвитку в цілому, (окремих напрямків діяльності) в майбутньому, а також альтернативних способів і строків досягнення очікуваного стану.

Прогнозування розвитку підприємства передбачає оцінку показників, що характеризують його стан на перспективу.

Основні завдання прогнозування: аналіз та оцінка економічних, соціальних, науково-технічних процесів і тенденцій, виявлення актуальних проблем соціально-економічного розвитку, визначення напрямку дії цих тенденцій у майбутньому, передбачення нових економічних ситуацій і нових проблем; виявлення можливих альтернатив та обґрунтування вибору того чи іншого варіанту з метою прийняття найбільш раціонального рішення.

Прогнози можуть бути короткотерміновими (до 3 років), середньотерміновими (5-7 років) і довготерміновими (10 та більше років). Складання прогнозів, як правило, передують процесу розробки планів і є для нього вихідною базою.

Процес прогнозування базується на таких основних принципах:

- наукова обґрунтованість – усебічне врахування вимог об'єктивних законів розвитку суспільства, використання світового досвіду;
- цілеспрямованість – змістовий опис поставлених дослідницьких завдань;
- системність – побудова прогнозу на підставі системи методів і моделей, що характеризують певною ієрархією та послідовністю;
- адекватність об'єктивним закономірностям розвитку – виявлення та оцінка стійких взаємозв'язків і тенденцій розвитку об'єкта;
- альтернативність – виявлення можливостей розвитку об'єкта за умови різних траєкторій, різноманітних взаємозв'язків і структурних співвідношень;
- послідовне визначення невизначеності – ітеративна процедура просування від виявлення цілей та умов, що склалися, до визначення можливих напрямків розвитку.

За функціональною ознакою (напрямоком прогнозування) прогнози поділяють на пошукові (трендові) та нормативні (програми, цільові).

Пошуковий прогноз ґрунтується на умовному продовженні в майбутнє тенденцій розвитку підприємства в минулому і сьогодні та не враховує чинників, здатних змінити ці тенденції. Він прогнозує розвиток підприємства за умов збереження існуючих тенденцій.

Нормативний прогноз – це визначення шляхів і строків досягнення можливого стану об'єкта, який обирається ціллю (прогнозування, досягнення бажаного стану на основі заданих норм, стимулів, ідеалів, цілей). На відміну від пошукового, нормативний прогноз здійснюється у зворотному порядку: від заданого стану у майбутньому до існуючих тенденцій та можливостей їх змін для досягнення бажаних цілей. В сучасних умовах економічна наука застосовує майже 150 базових методів прогнозування. Залежно від типу необхідної вихідної інформації розрізняють експертні і фактографічні (формалізовані) методи прогнозування.

Експертні методи засновані на думках експертів певної галузі знань з наступною обробкою отриманих результатів з метою виявлення основних критеріїв і тенденцій, властивих об'єкту. Серед них найчастіше застосовується метод «Дельфі» для передбачення технологічних і ринкових змін у

довгостроковому періоді. Згідно з його рекомендаціями, експертне опитування проводиться анонімно, у декілька турів з ознайомленням експертів з думками їхніх колег після кожного туру. Перші оцінки експертів, як правило, завищені. При повторних опитуваннях експертам пропонується, на вибір, або обґрунтувати свої погляди, або змінити їх з урахуванням висновків інших експертів. Після декількох циклів експерти, звичайно, доходять майже однакових висновків. На всіх етапах опитування вони проводять роботу анонімно. Зв'язок між експертами здійснюється, як правило, за допомогою електронної пошти.

Інша поширена версія опитування експертів – «мозковий штурм». Суть її – у повній забороні будь-якої критики в той час, коли пропонуються ідеї та пропозиції щодо розв'язання проблеми. Крім того, для генерування оригінальних ідей запрошуються експерти-дилетанти. Вони є дилетантами щодо предмета експертизи, але авторитетні фахівці в інших галузях знання. Відкладена до часу критика, яку здійснюють уже експерти-фахівці, не ототожнюється з критикою особи, котра висунула ідею. Як правило, ця методика значно стимулює творчу активність експертів-дилетантів, детонує ланцюгову реакцію оригінальних ідей, дає ефект так званого інтелектуального резонансу.

«Мозковий штурм» дає можливість за годину отримати набагато більше результатів, ніж звичайні методи за кілька років. Метод інтерв'ю є найбільш поширеним серед інтуїтивних експертних методів і полягає в безпосередньому опитуванні прогнозистом спеціалістів щодо тенденції розвитку об'єкта прогнозування.

Метод колективної генерації ідей передбачає зіткнення протилежних напрямків думок і рекомендацій щодо вирішення конкретної проблеми. Він передбачає кілька етапів. Після обговорення група аналізу проблемної ситуації систематизує ідеї та оцінює можливості їх практичної реалізації.

Метод структурної аналогії – це спосіб прогнозування за історичними аналогіями ознак інших предметів, на основі висловлювання їх подібності з предметом, що досліджується за конкретною ознакою.

Матричний метод прогнозування використовується для оптимального використання ресурсів з метою досягнення встановлених цілей. Визначають множину чинників, які впливають на розвиток об'єкта прогнозування, об'єднують їх у комплекси з однорідних чинників і оцінюють їх вплив один на одного та на кінцеві цілі.

Фактографічні методи базуються на фактичній інформації про об'єкт прогнозування та його минулий розвиток. До їх складу належать статистичні та випереджувальні методи прогнозування.

Важливе місце у групі статистичних методів належить екстраполяції, яка за емпіричними даними застосовується для розробки коротко – і середньострокових прогнозів на основі лінійних, квадратичних, степеневих показників та інших функцій.

Під час формування прогнозів за допомогою методів екстраполяції виходять зі статистично сформованих тенденцій зміни тих чи інших кількісних характеристик об'єкта.

Проста екстраполяція довгострокових тенденцій базується на припущенні, що всі чинники, якими зумовлювалися тенденції в минулому, збережуться протягом періоду прогнозування, чи будуть змінюватися відповідно до нової кривої.

Суть кореляційного аналізу полягає у визначенні кореляційних зв'язків між випадковими величинами. Цей метод дає змогу перевірити різні економічні гіпотези про наявність і щільність зв'язків між двома явищами і групою явищ.

Суть методу математичного аналізу полягає у виявленні аналогії математичних описів процесів розвитку різних за природою об'єктів з наступним використанням більш вивченого математичного опису одного з них для складання прогнозу.

Одним з типових способів прогнозування є метод оптимізації рядів параметрів конкретних об'єктів на засадах аналізу максимально можливої кількості чинників, що зв'язані з виробництвом і фінансово-економічними показниками та враховують міру їхньої взаємодії. До випереджувальних методів належать методи патентної експертизи.

Можливі й інші методи прогнозування розвитку підприємств та організацій. Завдяки використанню системи варіантних прогнозів створюються умови для перевірки результатів, здобутих за допомогою різних методів прогнозування, тобто підвищується їх ймовірність. Передбачене майбутнє підприємства дає змогу підготуватися як до позитивних, так і негативних тенденцій, максимізувати результати та мінімізувати збитки.

6. Сутність, принципи та методи планування виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств

Для забезпечення ефективного функціонування підприємства необхідним є планування та формування такої структури джерел фінансових ресурсів, яка б сприяла досягненню фінансової стійкості підприємства при мінімізації фінансових ризиків, що неминуче виникають у процесі його господарчої діяльності. Крім того, оскільки функціонування капіталу на підприємстві характеризується постійним його кругообігом, важливим аспектом є розробка діючого механізму використання фінансових ресурсів відповідно до пріоритетних напрямків розвитку господарської діяльності підприємства.

Виробничо-господарська діяльність – це врегульовані нормами аграрного права відносини, спрямовані на виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку, збереження та реалізацію з метою отримання прибутку.

Виробничо-господарська діяльність є базовим інституту аграрного права і спрямована на реалізацію спеціальної правосуб'єктності – на розвиток основних (рослинництво, тваринництво), та додаткових (садівництво, овочівництво, птахівництво, бджільництво) і допоміжних (переробка сировини та продовольства, апідсобні промисли) галузей сільськогосподарства.

Спеціалізацію сільськогосподарського підприємства виділяють за основною, провідною галуззю, на яку припадає найбільша (від 20 %) питома вага в товарній продукції. Під спеціалізацією у теорії аграрного права розуміють форму

суспільного поділу праці, що дістає вияв у територіальному розміщенні та розчленуванні галузі на окремі види виробництва сільськогосподарської продукції й сировини. Спеціалізація характерна саме для сільськогосподарських підприємств. Виявленням спеціалізації є створення підприємства, яке спеціалізується на виробництві однорідної продукції. Це сприяє найбільш ефективному використанню землі, трудових ресурсів, забезпечує підвищення продуктивності суспільної праці.

Розрізняють 3 види спеціалізації господарств:

- глибоко спеціалізовані господарства з однією галуззю, від якої отримують 60-70% всіх надходжень та 3-4 додаткових;
- спеціалізовані господарства з 2 основними галузями та 3-4 додатковими;
- з 3 основними галузями, кожна з яких займає 20% у загальному обсязі виробництва та 3-4 додаткових. Закон України (ЗУ) «Про сільськогосподарську кооперацію» визначає господарські правомірності кооперативів.

Планування виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств у виступає однією з основних функцій управління, що забезпечує науково обгрунтоване визначення цілей розвитку, шляхів їх досягнення та ефективне використання ресурсного потенціалу. Його економічна сутність полягає у цілеспрямованому процесі формування системи взаємопов'язаних показників, які відображають обсяги, структуру, пропорції та результати виробництва з урахуванням внутрішніх можливостей підприємства та впливу зовнішнього середовища.

Планування виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств є складним багатофункціональним процесом, що базується на системі принципів і методів та спрямований на забезпечення ефективного, збалансованого і сталого розвитку аграрного виробництва. Його роль зростає в умовах ринкової трансформації економіки та необхідності адаптації підприємств до динамічних змін зовнішнього середовища.

В аграрній сфері планування має специфічні риси, зумовлені біологічним характером виробництва, сезонністю, залежністю від природно-кліматичних умов, тривалістю виробничого циклу та підвищеним рівнем ризику. Це обумовлює необхідність поєднання довгострокових, середньострокових і поточних планів, а також широкого застосування адаптивних і варіативних підходів до планування.

Сутність планування в аграрних підприємствах розкривається через його функціональне призначення, яке полягає у забезпеченні пропорційного та збалансованого розвитку всіх галузей виробництва, узгодженні ресурсних можливостей із виробничими потребами, мінімізації витрат і максимізації економічних результатів. Водночас планування виступає інструментом координації діяльності структурних підрозділів підприємства та засобом підвищення його конкурентоспроможності.

Ефективність планування значною мірою визначається дотриманням відповідних принципів, які формують його методологічну основу. До основних принципів належить принцип наукової обгрунтованості, що передбачає використання об'єктивних економічних законів, сучасних методів аналізу та

прогнозування. Принцип системності забезпечує розгляд підприємства як цілісної системи з урахуванням взаємозв'язків між його елементами. Важливим є принцип комплексності, який передбачає охоплення усіх сторін виробничо-господарської діяльності.

Принцип безперервності означає постійне оновлення планових розрахунків з урахуванням змін умов господарювання. Принцип гнучкості та адаптивності дозволяє своєчасно реагувати на вплив зовнішніх факторів, зокрема кон'юнктури ринку, змін у державній політиці та природно-кліматичних умов. Принцип економічної ефективності орієнтує планування на досягнення максимального результату при оптимальному використанні ресурсів, тоді як принцип реальності передбачає узгодженість планових показників із фактичними можливостями підприємства.

Методи планування виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств становлять сукупність наукових прийомів і способів розроблення планових показників та обґрунтування управлінських рішень. Серед них провідне місце займає балансовий метод, який забезпечує узгодження потреб і ресурсів за всіма видами діяльності підприємства та сприяє встановленню внутрішньогосподарських пропорцій.

Нормативний метод ґрунтується на використанні системи норм і нормативів витрат ресурсів, що дозволяє обґрунтувати виробничі завдання та оцінити ефективність їх виконання. Розрахунково-конструктивний метод передбачає визначення планових показників на основі техніко-економічних розрахунків і варіантного аналізу.

Економіко-статистичні методи застосовуються для аналізу динаміки виробництва, виявлення тенденцій розвитку та оцінки впливу факторів на результати діяльності. Економіко-математичні методи і моделювання дозволяють оптимізувати структуру виробництва, визначити найбільш ефективні варіанти використання ресурсів та здійснювати прогнозування розвитку підприємства.

Особливого значення в сучасних умовах набувають програмно-цільовий та сценарний методи планування, які забезпечують орієнтацію на досягнення стратегічних цілей та врахування альтернативних варіантів розвитку подій. Це є надзвичайно важливим для аграрних підприємств, діяльність яких характеризується високим рівнем невизначеності та ризику.

7. Економічна безпека підприємств АПК. Банкрутство і ліквідація підприємства

Економічна безпека є універсальною категорією, яка відображає захищеність суб'єктів економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином, оскільки проявляється через захищеність діяльності від негативних впливів зовнішнього та внутрішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосовуватися до існуючих умов, що позначаються негативно на його діяльності. Сучасні умови в діяльності підприємств АПК висувають нові вимоги організації діяльності систем їх безпеки. Механізм управління проявляється за допомогою управлінських

відносин, шляхом використання відповідних методів, на основі принципів управління.

Поняття економічної безпеки підприємства включає в себе фінансову, інтелектуальну, кадрову, технологічну, правову, екологічну, інформаційну та силову складові. До них також слід додати ринкову, а також інтерфейсну складову, що характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами підприємства.

Важлива особливість заходів і засобів щодо управління економічною безпекою полягає в тому, що в сукупності вони повинні створювати єдину цілеспрямовану систему. Системний підхід до її формування передбачає врахування всіх реальних умов, в яких знаходиться господарюючий суб'єкт як об'єкт економічної безпеки.

Щоб володіти необхідною цілеспрямованістю, система управління економічною безпекою повинна мати чітко окреслені елементи, механізм їх роботи та схему взаємодії.

Основними функціональними цілями економічної безпеки підприємства АПК є:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності;
- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу;
- досягнення високої продуктивності менеджменту, оптимальної та ефективної організації структури управління підприємством;
- досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу;
- мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища;
- забезпечення захисту інформаційного простору, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення;
- ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів.

Економічна безпека підприємства (ЕБП) є універсальною категорією, яка показує захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави й закінчуючи кожним її громадянином.

ЕБП – це такий стан розвитку господарюючого суб'єкта, який характеризується стабільністю економічного й фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів та протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності. У системі економічної безпеки підприємства під механізмом слід розуміти влаштований певним чином порядок послідовності станів і процесів, що забезпечують економічну безпеку підприємства.

Механізм управління економічною безпекою підприємства аграрного сектору включає сукупність елементів:

- філософію економічної безпеки підприємства;
- функції, що реалізують процес управління економічною безпекою;

- ресурсне забезпечення механізму;
- цільова спрямованість, що містить основні організаційні форми та економічні інструменти, необхідні для забезпечення економічної безпеки функціонування підприємства.

Поняття економічної безпеки підприємства включає в себе фінансову, інтелектуальну, кадрову, технологічну, правову, екологічну, інформаційну та силову складові.

До них також слід додати ринкову, а також інтерфейсну складову, що характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами підприємства. Забезпечення економічної безпеки передбачає виділення, аналіз і оцінку існуючих загроз за кожною з функціональних складових і розробку на їх основі системи протидії та попереджувальних заходів.

Сучасний механізм управління економічною безпекою розвитку підприємства АПК має враховувати формування декількох напрямів стратегії. Один з напрямів повинен враховувати ситуацію, визначити цільові настанови й формувати саме політику підприємства для збереження й розширення свого простору. Інший – повинен охоплювати методи, інструменти і прийоми для дослідження стратегій, що формуються іншими суб'єктами спрямованих проти діяльності та розвитку підприємства, тим самим звужуючи його життєвий простір.

Основною метою ЕБП є його стійке і максимально ефективне функціонування в конкретний час та забезпечення високого потенціалу розвитку і покращення діяльності підприємства в майбутньому, шляхом виявлення та усунення всіх можливих загроз його економічній безпеці. Щоб підприємство ефективно функціонувало потрібно створити функціональний підрозділ – відділ економічної безпеки підприємства, який буде здійснювати управління на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях.

Перевагами такого відділу є:

- моніторинг економічної безпеки підприємства;
- забезпечення керівництва своєчасною і достовірною інформацією про економічний стан;
- діагностика, випередження небезпечних, деструктивних ситуацій;
- формування ключових показників ефективності управління;
- забезпечення безперебійної та взаємовигідної роботи всіх підрозділів підприємства.

Математичні моделі для управління економічною безпекою вимагають всебічного врахування факторів невизначеності, пов'язаних з особливостями функціонування підприємств у сучасних ринкових умовах. Вплив цих факторів ускладнює отримання необхідних правильних та обґрунтованих рішень, що обумовлює практичну важливість обробки нечітких даних та необхідність використання нечітко-множинного підходу.

Оцінювання системи управління економічної безпеки підприємства передбачає виділення, аналіз і оцінку існуючих загроз за кожною з функціональних складових.

Поняття економічної безпеки включає в себе:

- фінансову складову;
- ринкову складову;
- інтерфейсну складову;
- інтелектуальну складову;
- кадрову складову;
- технологічну складову;
- правову складову;
- силову складову;
- інформаційну складову;
- екологічну складову.

Кожна складова є специфічною і відображає за певну окрему частину діяльності підприємства. Існують універсальні показники які можуть відобразити існуючий стан справ на конкретному виді організацій.

У сучасних умовах функціонування агропромислового комплексу, що характеризуються високим рівнем конкуренції, нестабільністю зовнішнього середовища та підвищеним впливом природно-кліматичних факторів, особливого значення набувають питання неплатоспроможності, банкрутства і ліквідації аграрних підприємств. Зазначені процеси є об'єктивними складовими ринкової економіки та виконують функцію очищення економічного середовища від неефективних суб'єктів господарювання, водночас створюючи передумови для перерозподілу ресурсів і підвищення загальної ефективності аграрного виробництва.

Банкрутство аграрного підприємства слід розглядати як юридично встановлений факт неспроможності суб'єкта господарювання виконувати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів, а також відновити свою платоспроможність у встановленому законодавством порядку. Економічна сутність банкрутства полягає у глибокій фінансовій кризі підприємства, що проявляється у хронічній збитковості, дефіциті обігових коштів, порушенні платіжної дисципліни та зниженні ефективності використання виробничого потенціалу.

Причини банкрутства аграрних підприємств мають комплексний характер і можуть бути поділені на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать неефективна система управління, низький рівень організації виробництва, недосконала структура витрат, недостатній рівень інноваційної активності та фінансового планування. Зовнішні причини включають несприятливу кон'юнктуру ринку, зміну державної аграрної політики, обмежений доступ до фінансових ресурсів, коливання цін на продукцію та ресурси, а також вплив природно-кліматичних ризиків.

Процедура банкрутства передбачає застосування комплексу правових та економічних заходів, спрямованих на відновлення платоспроможності боржника або, у разі неможливості такого відновлення, на задоволення вимог кредиторів шляхом ліквідації підприємства. У цьому контексті важливу роль відіграють процедури санації, реструктуризації боргу, укладення мирових угод, що дозволяють зберегти підприємство як цілісний господарський комплекс.

Ліквідація аграрного підприємства є завершальною стадією процедури банкрутства і полягає у припиненні його діяльності як суб'єкта господарювання без правонаступництва. Економічний зміст ліквідації полягає у реалізації майна підприємства-банкрута, розподілі отриманих коштів між кредиторами відповідно до встановленої черговості та виключенні підприємства з державних реєстрів.

Особливості ліквідації аграрних підприємств зумовлені специфікою їх діяльності, зокрема наявністю земельних ресурсів, біологічних активів, сезонністю виробництва та соціальною значущістю для сільських територій. У зв'язку з цим важливим є забезпечення раціонального використання земель після ліквідації підприємства, збереження виробничої інфраструктури та мінімізація негативних соціально-економічних наслідків, таких як безробіття та зниження рівня життя сільського населення. З методологічної точки зору дослідження процесів банкрутства і ліквідації аграрних підприємств базується на використанні системного підходу, фінансово-економічного аналізу, методів діагностики банкрутства, зокрема оцінки ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості та ділової активності підприємства. Важливим інструментом є також прогнозування ймовірності банкрутства на основі економіко-математичних моделей, що дозволяє своєчасно виявляти кризові явища та розробляти заходи щодо їх попередження.

Тема 3. Економіка земельних ресурсів

- 1. Земля як засіб виробництва.*
- 2. Земельний фонд та його структура.*
- 3. Регулювання земельних відносин в АПК.*
- 4. Економічна оцінка ефективності використання та моніторинг земельних ресурсів.*

1. Земля як засіб виробництва

Земельні ресурси як засіб виробництва мають низку специфічних особливостей, які суттєво відрізняють їх від інших виробничих ресурсів та мають великий вплив на економіку сільськогосподарського виробництва.

На відміну від інших засобів виробництва, земля передує праці, є природною її умовою та лише у процесі виробничої діяльності суспільства стає засобом виробництва. Ґрунт стає предметом праці в процесі впливу на нього людини. Впливаючи на зростання та розвиток рослин, земля виступає засобом праці. За бажанням людини земля не може бути збільшена або створена заново, але за правильного використання підвищує свою продуктивність. Вона не може бути замінена будь-яким іншим засобом виробництва, її можна використовувати тільки в місці її розташування. Внаслідок неоднорідності землі за якістю при рівних вкладаннях праці та коштів на одиницю площі виникає різниця у кількості валової продукції.

Для суспільства цінність землі та її унікальні властивості в тому, що вона створює середовище для життя живих організмів, в тому числі людини; є об'єктом

розташування населених пунктів, основним засобом сільськогосподарського виробництва та засобом виробництва в інших галузях економіки.

Земля є головною продуктивною силою, без залучення якої неможливе сільськогосподарське виробництво. Вона виступає предметом праці та формує умови для вирощування сільськогосподарських культур.

Виділяються такі особливості її, як головного засобу виробництва:

- на відміну від всіх інших засобів виробництва, які створені людиною, земля нею не створена. Як природне тіло земля виникла раніше за людину і сама є умовою для існування людини. Отже, земля є продуктом природи, тобто результатом багатівікового ґрунтоутворюючого процесу;

- у зв'язку з тим, що земля створена природою, тобто людина на неї свої зусилля та час не витратила, земля не має вартості у класичному розумінні останньої (як суспільно-необхідні витрати). Проте має певну оцінку та ціну. Та земля, яка обробляється сільськогосподарськими товаровиробниками, виконує локаційну функцію (функція розміщення суспільно значущих об'єктів), або просто враховується в процесі вироблення економічних, політичних, соціальних і будь-яких рішень, тобто слугує засобом у людській діяльності, має вартість.

Використання землі як предмета праці передбачає уречевлення живої праці, процес нагромадження (капіталізації) витрат. Земля має ряд особливостей, які відрізняють її від інших засобів виробництва.

Землеробство – це не просто процес взаємодії людини з природою, а тісне їхнє переплетення, поєднання, оскільки використання землі у значній (якщо не вирішальній) мірі є природним процесом. Він тісно пов'язаний з біологічними процесами, які підпорядковані біологічним законам. У широкому контексті землеробство охоплює технікотехнологічний, агробіологічний, екологічний аспекти.

2. Земельний фонд та його структура

Земельний фонд – найцінніше з багатств, якими володіють люди. Від того, як ми бережемо землю, наскільки дбайливо господарюємо на ній, залежить наше майбутнє. Земельний фонд України становить 5,7 % території Європи. При цьому на загальноєвропейському фоні його вирізняє висока питома вага сільськогосподарських угідь, особливо ріллі, що пов'язано з високою природною якістю українських земель, великою питомою вагою в їхньому складі чорноземів.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає земельний фонд як загальну площу земель, які входять до адміністративно-територіальної одиниці.

Земельний фонд – сукупність земель у державі всіх форм власності і категорій.

За цільовим призначенням земель та функціональним використанням земельний фонд України охоплює: сільсько-сподарські угіддя; ліси та лісопокриті площі; забудовані землі під промисловими та транспортними об'єктами, житлом, вулицями тощо; землі, що покриті поверхневими водами; інші землі.

На сучасному етапі економічного розвитку основними проблемами у сфері земельних ресурсів виступають: підвищення ефективності їх використання та охорони на основі зменшення розораності земель, припинення деградації ґрунтів та зростання їх родючості; досягнення збалансованого співвідношення угідь в зональних системах землекористування; формування продуктивної та високоєфективної системи землекористування як надійної основи розв'язання продовольчої проблеми.

3. Регулювання земельних відносин в АПК

Формування сучасної системи регулювання земельних відносин є ключовою проблемою земельної реформи, яка до останнього часу не знайшла остаточного розв'язання. З огляду на це виникає об'єктивна необхідність удосконалення теоретичних і методичних засад регулювання земельних відносин, що сприятиме вирішенню низки важливих соціальних, економічних та екологічних питань.

Проблеми регулювання економічних процесів і явищ постійно привертали увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Однак погляди представників різних наукових шкіл на питання регулювання земельних відносин в окремі періоди розвитку суспільних відносин досить різняться.

Земельні ресурси виступають основним і незамінним засобом виробництва у сільському господарстві, що зумовлює необхідність їх раціонального використання, охорони та відтворення на засадах сталого розвитку.

Докорінна перебудова земельних відносин і необхідність адаптації їх до європейських стандартів спонукає до побудови нової системи регулювання, спроможної гармонізувати інтереси землекористувачів, держави й територіальних громад.

Сучасний етап розвитку земельних відносин, а звідси і механізм їх регулювання вимагає зосередження уваги дослідників, сконцентрованої за трьома основними векторами: раціональне використання земель, їх охорона та ринковий і економічний обіг.

Актуальність пошуку нових регуляторів у сфері земельних відносин зростає з огляду на наявність низки невирішених питань, що лежать у площині формування й запровадження екологоспрямованих та економічно доцільних механізмів сільськогосподарського землекористування. У вітчизняній літературі трапляються різні підходи до розкриття сутності «регулювання». Цей термін походить від латинського «regulare» й означає «підпорядковувати певній планомірній організації дій».

Економіко-соціологічний словник тлумачить дефініцію «регулювання» «як форму цілеспрямованого керуючого впливу, орієнтованого на підтримання рівноваги у керованому об'єкті та забезпечення його розвитку шляхом

запровадження відповідних регуляторів (норм, приписів, правил, зв'язків)».

Не можна залишити поза увагою той факт, що, розкриваючи особливості регулювання земельних відносин, дослідники в основному акцентують увагу на його державній складовій. Обминаючи при цьому такі важливі його форми як ринкове саморегулювання, самоврядне регулювання, корпоративне й наддержавне регулювання.

В умовах реформування місцевого самоврядування, що серед іншого передбачає добровільне об'єднання територіальних громад і надання ним повноважень з розпорядження земельними ресурсами, надзвичайної ваги набуває питання щодо запровадження самоврядного регулювання земельних відносин. Конституція України визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення. У цьому зв'язку завдання самоврядного регулювання земельних відносин полягає, насамперед, у захисті інтересів територіальних громад щодо раціонального використання й охорони земель.

Однак експерти звертають увагу на те, що Земельний кодекс України обмежує самоврядний контроль за використанням та охороною земель лише землями, що знаходяться у комунальній власності. Позбавляючи, таким чином, можливості впливу територіальних громад на використання земель державної й приватної власності, які фактично розміщені на їхніх територіях.

Аналіз наукових праць вказує на те, що сучасна економічна теорія та методологія щодо самоврядного регулювання у сфері земельних відносин знаходиться на етапі становлення. Вітчизняними науковцями й практиками зроблено перші спроби стосовно формування концептуальних засад самоврядного регулювання, опрацювання його базових основ і принципів.

Не менш важливою формою регулювання є ринкове саморегулювання, яке в системі економічних відносин визнано однією з конституційних основ забезпечення правопорядку в господарській сфері. Господарським кодексом України закріплено, що підтримкам правового господарського ладу в Україні є «оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів»

Серед функціонуючих нині об'єднань у сфері земельних відносин статус саморегулювальних одержали організації у галузі землеустрою й організації у галузі оцінки земель. Обидві підпорядковані Державній службі України з питань геодезії, картографії та кадастру. Заради справедливості слід зазначити, що проблемам залучення саморегулювальних організацій до процесу регулювання земельних відносин нині присвячена надто невелика кількість наукових праць. Те саме стосується і саморегулювання та наддержавного регулювання.

Яскравим прикладом останнього у цьому контексті є квотування експорту сільськогосподарської продукції, встановлення вільних економічних зон і т.д. Загальновизнано, що земельні ресурси є національним багатством, тому допустити дію у сфері земельних відносин виключно лише ринкового механізму або, навіть, його синтезу з самоврядним регулюванням не можна. Цілком правомірно, що

держава вимушена формувати відповідні інститути, що прямо чи опосередковано впливатимуть на поведінку різних суб'єктів земельних правовідносин.

«Відповідно до положень економічної теорії позитивний результат господарського розвитку досягається адекватним регулюванням, що включає раціональне поєднання ринкового саморегулювання товаровиробників, дії саморегулювальних організацій із державним регулюванням економіки, що виконує функції стримування та протидії ринковій стихії, яка не має вродженого імунітету проти монополізму, спаду виробництва, інфляції тощо...».

Крім того, ринку не під силу самостійно розв'язати такі завдання, як інституційне забезпечення розвитку економічних систем, виробництво суспільно значимих товарів, мінімізація транзакційних витрат, охорона навколишнього природного середовища, стабілізація макроекономічних коливань. Дослідження щодо взаємодії ринкових відносин і держави у земельній сфері, визначення розумних меж втручання держави та можливостей ринкового саморегулювання є однією із найбільш значущих проблем сучасної економічної теорії. Нині існує два принципово відмінних підходи до їх розв'язання. Зокрема, це ліберальний підхід, суть якого зводиться до мінімального втручання держави у господарську діяльність і державницький підхід (ґрунтується на кейнсіанському вченні). Державницький підхід на протидію ліберальному переконує, що держава повинна регулювати земельні відносини, насамперед, шляхом коригування й спрямування діяльності землевласників і землекористувачів.

Сучасна література пропонує різноманітні підходи до розкриття змісту державного регулювання. Так, економічні словники тлумачать державне регулювання як «форму цілеспрямованого впливу держави через систему економічних, правових та адміністративних методів із метою забезпечення або підтримання тих чи інших економічних процесів, створення сприятливих умов для їх розвитку»

«Державне регулювання економіки за своєю сутністю являє економіко-нормативний вплив на процеси його розвитку з метою адаптації суб'єктів господарювання до зміни макроекономічних параметрів країни, усунення дестабілізуючої дії кон'юнктурних і сезонних цінових коливань аграрного ринку, а також пом'якшення природнокліматичних, екологічних та інших специфічних для галузі ризиків». Таке регулювання стає можливим завдяки сукупності інституційно-правових, організаційних і економічних заходів. Важливу роль у цьому процесі може відігравати пряма й непряма державна підтримка, захист суб'єктів підприємницької діяльності тощо. Невід'ємною складовою при цьому має бути безперервний державний контроль за дотриманням норм чинного законодавства.

Зрозуміло, що державне втручання має бути мінімальним і відповідати сучасній загальнодержавній політиці, націленій на дерегуляцію. Проте його участь є необхідною у досягненні позитивних соціально-економічних результатів та задоволенні загальносуспільних інтересів, або ж у попередженні розвитку негативних соціальних чи екологічних проявів.

Державне втручання у дію ринкових законів може бути виправданим у

випадках, коли без цього неможливо забезпечити їхнє ефективне функціонування й одержання соціально значимих результатів. Значною мірою цьому сприятимуть різноманітні методи, інструменти та нормативи у поєднанні з дієвими важелями регульовального впливу й чіткими правилами поведінки суб'єктів земельних правовідносин.

Державне регулювання земельних відносин вибудовується на принципах, що передбачають надання свободи господарювання землекористувачу і неприпустимості свавільного втручання в його господарську діяльність.

Однак широко вживаними у цій сфері мають бути такі регуляторні інструменти як стандартизація, нормування, ліцензування, заходи з економічного стимулювання тощо. Відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» регуляторні дії держави мають вибудовуватися з урахуванням таких принципів:

- доцільності – обґрунтованої необхідності державного регулювання господарських відносин із метою розв'язання існуючої проблеми;

- адекватності – відповідності форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у розв'язанні існуючої проблеми й ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив;

- ефективності – забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян і держави;

- збалансованості – забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

- передбачуваності – послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дає змогу суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності;

- прозорості й урахування громадської думки – відкритість для фізичних і юридичних осіб, їхніх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними й юридичними особами, їхніми об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їхніх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності.

Досить часто дослідники ототожнюють поняття державного регулювання й управління. У цьому зв'язку вбачаємо за необхідне розкрити економічну природу терміна «управління» та розмежувати дефініції «управління» і «регулювання». У загальному значенні під «управлінням» розуміють «цілеспрямований вплив на складну систему», що здійснюється з метою спрямування дій суб'єктів та націлюється на досягнення конкретних завдань.

В окремих випадках управління розглядають як «функцію організованих систем різного типу (технічні, біологічні, соціальні й інші), що забезпечує збереження її структури, підтримання певного стану або переходу в інший стан

відповідно до об'єктивних умов існування даної системи, реалізації програми або поставленої мети». В окремих випадках «управління» ототожнюють з «діяльністю органів влади (державного управління або місцевого самоврядування)» або ж із «процесом розроблення і реалізації цілеспрямованих дій, що ґрунтується на основі зібраної й опрацьованої інформації, яка надходить зовні або міститься в середині організованої системи». Таким чином, управління проявляється у впливі суб'єкта на об'єкт управління з метою одержання конкретного кінцевого результату.

Трапляються наукові підходи, де державне регулювання трактується як одна із функцій державного управління, що реалізується за допомогою комплексу загальнодержавних заходів, націлених на скерування поведінки господарюючого суб'єкта у руслі, що забезпечить досягнення визначеної мети.

З теоретичного погляду, регулювання дійсно є однією із функцій управління, яке крім регулювальної функції наділено функціями організації, планування, прогнозування, контролю тощо. Проте у сфері земельних відносин регулювання може виступати самостійною галуззю знань, наділеною властивими лише їй функціями, принципами, інструментами і т.д.

«Невизначеність змісту термінів регулювання й управління та їх співвідношення є причиною того, що регулювання інколи розглядається як одна із функцій управління». Досить красномовним у цьому контексті є твердження про те, що «державне регулювання створює умови для діяльності суб'єктів та об'єктів управління в напрямі, який є бажаним для держави і за яким відбуватиметься розвиток системи управління в цілому».

Економічна сутність регулювання земельних відносин полягає у формуванні системи правових, організаційно-економічних та інституційних механізмів, спрямованих на забезпечення ефективного володіння, користування та розпорядження земельними ресурсами. У цьому контексті земельні відносини розглядаються як сукупність економічних і правових взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, державою та територіальними громадами щодо привласнення, використання та відтворення земельних ресурсів.

Система регулювання земельних відносин в Україні базується на принципах законності, прозорості, раціонального землекористування, екологічної безпеки, пріоритетності сільськогосподарського використання земель, а також забезпечення рівності прав суб'єктів господарювання. Важливим є також принцип платності використання земельних ресурсів, що реалізується через механізми земельного податку та орендної плати, які виступають інструментами економічного стимулювання ефективного землекористування.

Інституційною основою регулювання земельних відносин є система органів державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють управління у сфері земельних ресурсів, а також нормативно-правова база, яка визначає порядок набуття, реалізації та припинення прав на землю. Важливе значення має функціонування державного земельного кадастру як інформаційної системи обліку земель, їх якісних і кількісних характеристик, правового статусу та оцінки.

У сучасних умовах трансформації економіки особливого значення набуває розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення, який створює

передумови для підвищення ефективності використання земельних ресурсів, залучення інвестицій та оптимізації структури землекористування. Водночас формування цивілізованого ринку землі потребує належного державного контролю, запобігання спекулятивним операціям та забезпечення захисту прав власників земельних ділянок.

Серед основних інструментів регулювання земельних відносин в АПК слід виділити економічні, адміністративні та правові методи. Економічні методи включають систему оподаткування, кредитування, субсидування та державної підтримки, що стимулюють раціональне використання земель. Адміністративні методи передбачають встановлення нормативів і стандартів землекористування, контроль за їх дотриманням, а також застосування санкцій за порушення земельного законодавства. Правові методи визначають порядок укладення земельних угод, реєстрації прав на землю, вирішення земельних спорів.

Особливу увагу в системі регулювання земельних відносин приділяють питанням охорони земель та відтворення їх родючості, що передбачає впровадження ґрунтозахисних технологій, обмеження деградаційних процесів, раціональне використання добрив і засобів захисту рослин, а також моніторинг стану земельних ресурсів. У цьому контексті важливим є поєднання економічних стимулів із екологічними обмеженнями, що забезпечує збалансований розвиток аграрного виробництва.

Отже, в сучасних умовах гостро постало питання щодо необхідності модернізації існуючих методів і способів регулювання земельних відносин та розширення спектра гнучких моделей їх регулювання, що враховуватимуть особливості розвитку земельної політики на макро-, мезо- і мікрорівнях. Це у свою чергу зумовлює необхідність удосконалення організаційно-економічного інструментарію земельної політики. У цьому зв'язку на увагу теоретиків та практиків заслуговують проблеми з визначення оптимального розміру сільськогосподарських землекористувань; розроблення дієвого механізму консолідації земельних ділянок; опрацювання державних і регіональних програм розвитку земельних відносин; сприяння комплексному розвитку територій.

4. Економічна оцінка ефективності використання та моніторинг земельних ресурсів

Специфіка функціонування сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах, коли відбуваються стрімкі технологічні зміни, призводить до інтенсивного та широкого впровадження нових технологій в аграрній сфері. Наслідком цього стає також залучення професійного менеджменту та формування крупних, фінансово потужних аграрних холдингів, які володіють достатнім обсягом ресурсів для забезпечення реалізації подібних технологічних новацій. Разом з тим, якщо вести мову про діяльність аграрних підприємств в Україні, то, не зважаючи на загалом досить сприятливу для них динаміку на внутрішньому та зовнішніх ринках, загальна ефективність їх функціонування залишає бажати кращого. Однією з ключових проблем, що призводить до такої ситуації, є недостатньо висока ефективність використання наявних земельних ресурсів, що пов'язана, з

одного боку, з недостатнім обсягом інвестицій у покращення земель сільськогосподарського призначення, що спостерігалося в минулі роки. А з іншого, – більшість аграрних підприємств віддають перевагу фінансуванню інвестицій у покращення технічної бази виробництва, а не в земельні ресурси.

Постійне зростання навантаження на земельні ресурси з тривалим недофінансуванням заходів із їх збереження та покращення, призводить до зменшення ефективності їх використання сільськогосподарськими підприємствами. Водночас, саме земельні ресурси виступають найбільш якісним та доступним резервом підвищення продуктивності функціонування підприємств агросектора в Україні. Проте саме підвищення якості земельних угідь дає можливість сільськогосподарським підприємствам для вирощування та виробництва якіснішої та конкурентоспроможнішої продукції, яка є затребуваною, особливо – на зовнішніх ринках, у більшій кількості. Саме тому особливої актуальності набуває необхідність забезпечення зростання ефективності використання земельних ресурсів в аспекті формування загального високого рівня конкурентоспроможності аграрних виробників. Відтак, вирішення питань покращення ефективності використання сільськогосподарських земель потребує від українських аграріїв здійснення комплексу заходів, спрямованих на пошук необхідних інвестиційних ресурсів для таких заходів, а також потребує залучення нових технологій використання земель, що базуються не лише на зростанні виробничої ефективності, але й обов'язково повинні включати в себе екологічну складову.

Особливості використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами в Україні значною мірою залежать від виробничої специфіки та цільового призначення земель, котрі використовуються для виробництва аграрної продукції. В даному аспекті суттєвий вплив на використання земель має також і галузева спеціалізація сільського господарства, оскільки переважна більшість земельних ресурсів задіяна у сфері рослинництва. З іншого боку, як показує практика, серйозний вплив щодо здійснення інвестицій у розвиток земельних ресурсів має право власності на землю. Як відомо, в Україні лише нещодавно закріплено право приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. До того часу існувала складна система орендних та приховано-приватних відносин, що не стимулювало користувачів землі до здійснення суттєвих вкладень у підвищення якості земельних ресурсів.

Проте реформування системи земельних відносин, формування ринку землі в Україні, а також адміністративна та бюджетна децентралізація сільських територій, які відбулися протягом останніх років, значно вплинули на сформовану раніше систему використання земельних ресурсів, трансформуючи її у більш відкриту, прозору та таку, що функціонує на ринкових засадах. Наслідком цього стало значне розширення потенційних можливостей аграрних підприємств та особистих фермерських сільськогосподарських господарств щодо довготермінового планування розвитку власної діяльності, виходячи з нових, чітко сформованих принципів відносин у сфері регулювання власності на землю та можливості використання її як ключового ресурсу сільськогосподарського

виробництва.

Якщо ж вести мову про загальну динаміку площ, які відносяться до сільськогосподарських угідь, то за останні роки відбулося їх скорочення. Разом з тим, Україна відноситься до країн-лідерів у сфері обсягу земель сільськогосподарського призначення в розрахунку на одного жителя.

За рівнем середньої врожайності по основних своїх сільськогосподарських культурах Україна, в основному відстає від країн конкурентів. При цьому необхідно зазначити, що не всі з них перебувають у сприятливіших кліматичних зонах, котрі забезпечують більшу врожайність визначених культур. Тому, можна стверджувати, що вища врожайність визначається вищою технологічною базою або якістю земельних ресурсів. При цьому визначально якість земель сільськогосподарського призначення в Україні є вищою за аналогічні угіддя в Німеччині або Франції. Проте ці обидві країни випереджають Україну за середніми значеннями врожайності. Причиною цього є не лише застосування досконалішої техніки аграрними підприємствами цих країн, але й використання досконаліших технологій вирощування сільськогосподарської продукції та вищі інвестиції у збереження й розвиток земель сільськогосподарського призначення, котрі здійснюють агровиробники цих країн. Логічним наслідком таких інвестицій і є зростання врожайності, яке дозволяє підприємствам цих країн за даним показником перебувати на передових позиціях у світі.

Якщо казати мову про крупні сільськогосподарські підприємства України, то необхідно зазначити, що вони, маючи широкий доступ на ринки Європейського Союзу, змушені дотримуватися стандартів ЄС щодо якості сільськогосподарської продукції. Відповідно, для забезпечення цієї якості вітчизняні агрохолдинги здійснюють реальні чималі інвестиції у вдосконалення своїх виробничих процесів. При цьому частина цих коштів спрямовується на збереження та вдосконалення земельного фонду підприємств, що має наслідком загальне підвищення ефективності їх функціонування за рахунок збільшення результативності експлуатації наявних земельних ресурсів.

Економічна оцінка ефективності використання земельних ресурсів у системі агропромислового комплексу є важливим науково-практичним інструментом обґрунтування управлінських рішень щодо раціонального землекористування, підвищення продуктивності аграрного виробництва та забезпечення сталого розвитку. Її сутність полягає у визначенні результативності використання землі як основного засобу виробництва шляхом зіставлення отриманих економічних результатів із витратами та ресурсами, що були залучені у процесі господарської діяльності.

Методологічна база економічної оцінки ефективності використання земельних ресурсів ґрунтується на системному підході, який передбачає комплексний аналіз взаємозв'язків між економічними, екологічними та соціальними аспектами землекористування. При цьому використовуються як загальнонаукові, так і спеціальні економічні методи дослідження.

Серед основних методів економічної оцінки доцільно виокремити показниковий (індикативний) метод, який базується на системі відносних та

абсолютних показників ефективності. Зокрема, одним із базових є показник урожайності, що визначається як відношення обсягу виробленої продукції до площі сільськогосподарських угідь. У формалізованому вигляді це може бути подано так:

$$\text{Урожайність} = \text{Обсяг виробленої продукції} / \text{Площа посівів}$$

Важливим узагальнюючим показником є валова продукція на одиницю площі:

$$\text{Валова продукція на 1 гектар} = \text{Вартість валової продукції} / \text{Площа сільськогосподарських угідь}$$

Для оцінки економічної ефективності використання земельних ресурсів широко застосовується показник прибутку з розрахунку на одиницю площі:

$$\text{Прибуток на 1 гектар} = (\text{Виручка від реалізації продукції} - \text{Повні витрати}) / \text{Площа угідь}$$

Рівень рентабельності землекористування визначається як відношення прибутку до витрат:

$$\text{Рентабельність (\%)} = (\text{Прибуток} / \text{Повні витрати}) \times 100$$

З метою більш глибокого аналізу ефективності використання земельних ресурсів застосовується метод факторного аналізу, що дозволяє оцінити вплив окремих чинників (урожайності, структури посівних площ, цін реалізації, витрат) на кінцеві результати господарської діяльності. Балансовий метод використовується для узгодження ресурсів і результатів, а також для визначення пропорцій між різними видами землекористування.

Окреме місце займає нормативний метод, який передбачає зіставлення фактичних показників використання земель із науково обґрунтованими нормативами, зокрема нормами внесення добрив, рівнем урожайності, показниками родючості ґрунтів. Економіко-математичне моделювання дає змогу оптимізувати структуру використання земельних ресурсів, визначити найбільш ефективні варіанти їх залучення у виробничий процес та прогнозувати результати господарської діяльності.

В умовах сучасної «зеленої» трансформації економіки особливого значення набуває врахування екологічної складової ефективності землекористування. У цьому контексті застосовуються інтегральні показники, що поєднують економічні та екологічні критерії, зокрема показник еколого-економічної ефективності:

$$\text{Еколого-економічна ефективність} = \text{Економічний ефект} / \text{Екологічні витрати або збитки}$$

Моніторинг земельних ресурсів є невід'ємною складовою системи управління землекористуванням і передбачає безперервне спостереження, оцінку та прогнозування стану земель з метою своєчасного виявлення негативних тенденцій і прийняття відповідних управлінських рішень. Його економічна сутність полягає у забезпеченні інформаційної бази для оцінки ефективності використання земель та розробки заходів щодо їх раціонального використання і охорони.

Система моніторингу земельних ресурсів включає такі основні елементи: збір і обробку інформації про стан земель (родючість ґрунтів, рівень ерозії, забруднення), аналіз динаміки змін, оцінку впливу господарської діяльності на земельні ресурси та прогнозування їх подальшого стану. Важливим інструментом моніторингу є використання геоінформаційних систем, дистанційного зондування Землі та кадастрових даних.

З метою кількісної оцінки змін у стані земельних ресурсів можуть застосовуватися такі показники:

$$\text{Коефіцієнт зміни родючості ґрунтів} = \frac{\text{Родючість у звітному періоді}}{\text{Родючість у базовому періоді}}$$

$$\text{Коефіцієнт деградації земель} = \frac{\text{Площа деградованих земель}}{\text{Загальна площа земель}}$$

$$\text{Рівень освоєння земель} = \frac{\text{Площа сільськогосподарських угідь}}{\text{Загальна площа території}}$$

Таким чином, методи економічної оцінки ефективності використання та моніторинг земельних ресурсів утворюють єдину взаємопов'язану систему, що забезпечує науково обґрунтоване управління земельними ресурсами. Їх комплексне застосування сприяє підвищенню ефективності аграрного виробництва, збереженню родючості ґрунтів та реалізації принципів сталого розвитку в агропромисловому комплексі.

Забезпечення збільшення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами України неможливе без здійснення інвестицій у покращення технологічної бази виробництва та екологічного вдосконалення якості земель сільськогосподарського призначення. Реалізація завдань зі збільшення обсягів інвестування в покращення якості земельних ресурсів потребує перерозподілу видатків аграрних підприємств, коли частина їх в обов'язковому порядку повинна спрямовуватися на інвестиції. Забезпечення такого перерозподілу інвестицій, з одного боку, реалізується за допомогою ринкового механізму, коли підприємства, які виходять на зовнішні ринки, змушені підвищувати якість власної продукції за рахунок удосконалення виробничих процесів та покращення якості наявних ресурсів, у тому числі й земельних. Оскільки такий вплив присутній лише для крупних виробників, котрі

систематично постачають свою продукцію на зовнішні ринки, необхідно розробити систему нормативних та законодавчих стимулів, які б охоплювали усі сільськогосподарські підприємства, в тому числі й невеликі. Такі стимули повинні передбачати податкові пільги та цільові субвенції на заходи, пов'язані з рекультивацією земель сільськогосподарського призначення відповідно до показників екологічної ефективності використання земельних ресурсів.

Тема 4. Економіка посівних площ

- 1. Економічне значення посівних площ.*
- 2. Формування структури посівів та структури сівозмін.*
- 3. Економічна ефективність використання посівних площ та оптимізація їх структури.*

1. Економічне значення посівних площ

Земля є основою життя та економічного процвітання.

Ефективне використання землі в сільському господарстві є ключовим фактором успіху будь-якого аграрного підприємства, проте вона є основою для розвитку не лише сільського господарства, але й промисловості, транспорту та інших видів людської діяльності. Земля – це один з найдавніших та найважливіших економічних ресурсів, без якого неможливе життя людей.

Безумовно, в аграрному секторі земля є невід'ємним ресурсом, що є основою для вирощування рослин та утримання тварин. Її особливості, такі як обмеженість, незамінність та здатність до відтворення родючості, роблять землю унікальним ресурсом, який потребує дбайливого та раціонального використання. Земельні ресурси є не лише засобом виробництва, а й основою для поєднання економічних та природних процесів. За раціонального використання, земля може постійно поліпшуватися, набуваючи нових властивостей та підвищуючи свою родючість.

Важливо пам'ятати про особливе місце землі серед інших ресурсів та використовувати її максимально раціонально, щоб забезпечити продовольчу безпеку та сталий розвиток аграрної галузі.

Економічне значення посівних площ у системі агропромислового виробництва визначається їх роллю як базового елементу формування обсягів сільськогосподарської продукції, структури виробництва та фінансових результатів діяльності аграрних підприємств. Посівні площі виступають кількісною та якісною основою організації рослинницької галузі, забезпечуючи реалізацію виробничого потенціалу землі як головного засобу виробництва у сільському господарстві.

У економічному аспекті посівні площі є визначальним фактором формування валового збору продукції, оскільки їх розмір і структура безпосередньо впливають на обсяги виробництва окремих видів сільськогосподарських культур. При цьому вирішальне значення має не лише загальна площа посівів, а й їх раціональна структура, що передбачає оптимальне

співвідношення між зерновими, технічними, кормовими та іншими культурами відповідно до спеціалізації підприємства, природно-кліматичних умов і кон'юнктури ринку.

Економічне значення посівних площ також проявляється через їх вплив на рівень ефективності використання земельних ресурсів. Збільшення посівних площ за умови дотримання науково обґрунтованих сівозмін, впровадження сучасних агротехнологій та підвищення культури землеробства сприяє зростанню врожайності, зниженню собівартості продукції та підвищенню рентабельності виробництва. Водночас нераціональне розширення посівів без належного ресурсного забезпечення може призвести до деградації ґрунтів і зниження економічної віддачі.

Важливим є також вплив структури посівних площ на фінансові результати господарської діяльності. Вибір культур із різним рівнем рентабельності, трудомісткості та капіталоемності дозволяє аграрним підприємствам формувати оптимальну модель виробництва, що забезпечує максимізацію прибутку та мінімізацію ризиків. У цьому контексті посівні площі виступають інструментом стратегічного управління, що дозволяє адаптувати виробництво до змін ринкового середовища.

З економічної точки зору, ефективність використання посівних площ може бути охарактеризована системою показників, серед яких провідне місце займають урожайність, валова продукція на одиницю площі, прибуток на гектар та рівень рентабельності. Зокрема, узагальнюючий показник ефективності можна подати у вигляді:

$$\text{Валова продукція на 1 гектар} = \text{Вартість валової продукції} / \text{Площа посівів}$$

$$\text{Прибуток на 1 гектар} = (\text{Виручка} - \text{Витрати}) / \text{Площа посівів}$$

$$\text{Рентабельність (\%)} = (\text{Прибуток} / \text{Витрати}) \times 100$$

Посівні площі мають важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки держави, формування експортного потенціалу аграрного сектору та розвитку суміжних галузей економіки. Вони визначають обсяги виробництва стратегічно важливих культур, що впливає на стабільність внутрішнього ринку продовольства та позиції країни на світових аграрних ринках.

У сучасних умовах особливого значення набуває екологічний аспект використання посівних площ. Раціональна структура посівів, дотримання сівозмін, впровадження ґрунтозахисних технологій сприяють збереженню родючості ґрунтів, зниженню ерозійних процесів та забезпеченню сталого розвитку аграрного виробництва.

Посівні площі виступають важливим економічним ресурсом аграрного підприємства, що визначає масштаби, структуру та ефективність виробництва.

Їх раціональне використання є необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору та досягнення стратегічних цілей

розвитку агропромислового комплексу.

2. Формування структури посівів та структури сівозмін

Для будь-якого аграрного підприємства для аналізу ефективності використання земельних ресурсів є необхідним дослідження структури посівних площ. Посівна площа - це територія, засіяна сільськогосподарськими культурами з метою отримання врожаю в певному році. Сюди входять озимі посіви минулого року, які збереглися до кінця весняної сівби поточного року, ярі культури, посіяні цього року на окремих ділянках, включаючи пересів загиблих озимих, багаторічні технічні культури (лікарські, ефіроолійні), багаторічні трави, посіяні цього року без посіву інших культур, багаторічні трави, посіяні в минулі роки, на ділянках, з яких планується збір врожаю в поточному році, посіви у міжряддях садів, посіви попередніх культур на розораних луках і пасовищах з метою їх докорінного поліпшення.

Структура посівних площ – «це відсоткове відношення розміру посівних площ окремих сільськогосподарських культур до їх груп (зернові, технічні, картопля та овоче-баштанні, кормові культури) та цих груп до загальної посівної площі».

Структура посівних площ є не просто розподілом земельних ділянок під різні культури – це складний механізм, який впливає на всі аспекти аграрного виробництва. Врожайність, загальна продуктивність землі, стан кормової бази, розвиток тваринництва – все це залежить від того, які культури і в яких обсягах вирощуються на конкретній території. Структура посівних площ напряму впливає на рівень і рентабельність виробництва продукції.

На формування структури посівних площ впливає багато факторів. Поперше, це структура сільськогосподарських угідь та їх якість: рілля, сіножаті, пасовища – кожен тип угідь має свої особливості, які визначають, які культури можна вирощувати на даній ділянці. По-друге, важливо враховувати спеціалізацію господарства, адже кожна спеціалізація має свої особливості й потребує відповідної структури посівних площ. Також слід реально оцінювати свої можливості щодо забезпечення засобами виробництва та трудовими ресурсами. Техніка, обладнання, кадри – без них неможливо вирощувати будьякі культури. Останній, але не менш важливий фактор – кліматичні умови, адже різні культури мають різні потреби в теплі, вологості, освітленні, тому при 8 плануванні структури посівних площ потрібно враховувати особливості клімату регіону.

Також неабияке значення для раціональної структури посівних площ відіграє сівозмінна, оскільки в основі структури посівних площ лежить сівозмінна. Саме тому для побудови оптимізованої структури посівних площ необхідна науково обґрунтована сівозмінна. Сівозмінна – це система землеробства, яка заснована на чергуванні культур на території протягом певного періоду часу. Ця система ґрунтується на наукових дослідженнях та враховує особливості різних культур, їх вплив на ґрунт та одна на одну.

Сівозмінна система дозволяє отримувати максимальний врожай з одиниці площі, економлячи при цьому час та кошти, її головною метою є систематичне

підвищення врожайності. Сукупність сівозмін в господарстві називається «системою сівозмін», а перелік культур та парів у ній – «схемою сівозмін». Існує низка типів та видів сівозмін, які обираються залежно від конкретних умов господарювання. Зазначимо класифікацію сівозмін – типи та види сівозмін у табл. 4.1.

Таблиця 4.1 – Класифікація сівозмін

Тип сівозмін	Вид сівозмін
<i>Польові</i>	
Польові	Зернопарові Зернопаропросапні (буряки, картопля, соняшник) Зернотрав'яні Зернопросапні Зернотрав'янопросапні Просапні Трав'янопросапні (буряки – люцерна, картопля – люцерна) Сидеральні
<i>Кормові</i>	
Прифермські	Плодозмінні Просапні Трав'янопросапні
Сіножатно-пасовищні	Трав'янопільні (в тому числі ґрунтозахисні, багатопільнотрав'яні)
<i>Спеціальні</i>	
Спеціальні	Трав'янопросапні (овочекормові) Просапні Зернопросапні (в тому числі рисові) Ґрунтозахисні

На структуру посівних площ впливає багато факторів, таких як: структура сільськогосподарських угідь та їх якість, спеціалізація господарства, можливості щодо забезпечення засобами виробництва та трудовими ресурсами, кліматичні умови та сівозміна. Оптимізація структури посівних площ стає надзвичайно важливою в сучасних умовах. Саме тому необхідно вживати заходів для збереження родючості ґрунту та продовження й відновлення ефективного сільськогосподарського виробництва.

Формування структури посівів та структури сівозмін є одним із ключових елементів організації раціонального землекористування в аграрних підприємствах і виступає важливою передумовою підвищення ефективності агропромислового виробництва.

У науковому розумінні структура посівів відображає співвідношення площ, зайнятих окремими сільськогосподарськими культурами, тоді як структура сівозмін характеризує науково обґрунтовану послідовність їх чергування у часі та просторі.

Економічна сутність формування структури посівів полягає у забезпеченні оптимального поєднання галузей рослинництва з метою максимізації економічного результату за умов обмеженості ресурсів.

Водночас структура сівозмін виконує не лише виробничу, а й екологічну функцію, забезпечуючи збереження родючості ґрунтів, зниження рівня їх деградації та підтримання екологічної рівноваги агроландшафтів.

Процес формування структури посівів базується на врахуванні комплексу взаємопов'язаних факторів, серед яких провідне місце займають природно-кліматичні умови, спеціалізація підприємства, кон'юнктура аграрного ринку, ресурсне забезпечення та рівень технологічного розвитку. Зокрема, вибір культур і визначення їх частки у загальній площі посівів повинні відповідати агроекологічним вимогам, забезпечувати економічну доцільність виробництва та враховувати попит на продукцію.

Формування структури сівозмін здійснюється на основі принципів науково обґрунтованого чергування культур, що передбачає врахування їх біологічних особливостей, впливу на родючість ґрунту, фітосанітарного стану посівів та потреб у поживних речовинах. Важливим є дотримання оптимального співвідношення між культурами різних груп – зерновими, технічними, кормовими та бобовими, що сприяє підвищенню загальної продуктивності землі.

У методичному аспекті формування структури посівів може бути представлено через систему економічних розрахунків, зокрема визначення частки окремих культур:

$$\text{Частка культури (\%)} = (\text{Площа культури} / \text{Загальна посівна площа}) \times 100$$

Ефективність структури посівів оцінюється за показниками валової продукції, прибутку та рентабельності з розрахунку на одиницю площі, що дозволяє обґрунтувати вибір оптимальної структури.

Процес формування структури посівів і сівозмін має поетапний характер і може бути узагальнений (рис. 4.1).

З наукової точки зору, важливим є забезпечення взаємозв'язку між структурою посівів і структурою сівозмін, оскільки остання виступає інструментом практичної реалізації запланованої структури посівів у динаміці. Невідповідність між цими елементами може призвести до порушення агротехнічних вимог, зниження врожайності та погіршення економічних результатів.

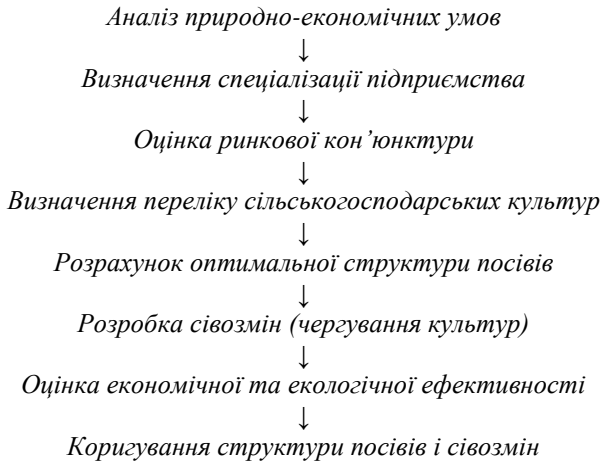

Рис. 4.1. Процес формування структури посівів і сівозмін

Таким чином, формування структури посівів та сівозмін є складним багатофакторним процесом, що поєднує економічні, агрономічні та екологічні аспекти. Його науково обґрунтована реалізація забезпечує підвищення ефективності використання земельних ресурсів, стабільність виробництва та досягнення цілей сталого розвитку аграрного сектору.

3. Економічна ефективність використання посівних площ та оптимізація їх структури

Україна здавна відома сприятливими природно-кліматичними умовами для ведення та розвитку зерновиробництва. Тому, одним із пріоритетних напрямків успішного розвитку сільського господарства є формування високоефективного зернопродуктового підкомплексу, зокрема відновлення конкурентоспроможного виробництва.

На сьогоднішній день ця проблема у зернопродуктовому підкомплексі стоїть найбільш гостро. З одного боку, майже в усіх його галузях видно позитивну динаміку збільшення виробництва в натуральних показниках, а з іншого - експерти зазначають зниження прибутковості і рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції.

Економічна ефективність передбачає досягнення максимального ефекту від господарської діяльності підприємств за мінімальних витрат ресурсів. При цьому вона відображає вплив сукупності факторів, що формують її рівень і зумовлюють тенденції розвитку галузі.

При оцінці економічної ефективності виробництва зерна в підприємствах необхідно правильно визначити систему взаємопов'язаних показників, які повинні найбільш об'єктивно відображати її рівень.

Система показників економічної ефективності виробництва зерна першого

порядку включає: урожайність – найважливіший результативний показник землеробства. Рівень урожайності відображає вплив економічних і природних умов, а також якість організаційно-господарської діяльності при вирощуванні сільськогосподарських культур.

Хоча Україна й перетворюється на провідного гравця на аграрному і продовольчому світовому ринках, продуктивність у сільському господарстві залишається нижче середніх світових показників. Однією з причин повільного зростання продуктивності та ефективного виробництва аграрної продукції є непривабливий інвестиційний клімат, а саме — недостатньо прозоре, непослідовне й обтяжливе для бізнесу державне регулювання.

Підвищення рівня ефективності виробництва зерна є найважливішим завданням, розв'язання якого повинно здійснюватися не тільки на державному, але й на регіональному рівнях, де вирішуються питання забезпечення населення продуктами харчування.

Основними шляхами підвищення ефективності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах України є зростання урожайності зернових культур за рахунок інтенсифікації галузі, що призводить до зниження собівартості продукції, підвищення цін реалізації та рентабельності її виробництва.

Сільське господарство відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки та економічному розвитку країни. Ефективне використання земельних ресурсів є критичним фактором для досягнення цих цілей, в цьому контексті економіко-математичні методи та моделювання стають потужними інструментами для оптимізації землекористування та підвищення продуктивності аграрного сектору.

Ці методи дозволяють приймати обґрунтовані рішення на основі чітких даних та розрахунків, усуваючи вплив суб'єктивних факторів. Завдяки моделям можна чітко визначити оптимальні розміри та структуру землеводіння, розміщення сівозмін, системи обробки ґрунту та інші аспекти землекористування, що веде до ефективнішого використання ресурсів та зниження витрат. Моделі дозволяють прогнозувати врожайність, вплив факторів довкілля та економічні показники, що дає можливість краще планувати діяльність аграрних підприємств.

Завдяки оптимізації землекористування можна мінімізувати негативний вплив сільського господарства на довкілля, зменшуючи ерозію ґрунту, забруднення водойм та інші екологічні проблеми. Математичні моделі допомагають визначити оптимальні пропорції різних культур, що вирощуються, для максимізації прибутку та мінімізації ризиків. Моделі враховують ґрунтовокліматичні умови, потреби різних культур та інші фактори, щоб визначити оптимальне розміщення сівозмін на полях.

Розробка економіко-математичної моделі здійснюється в кілька етапів:

1. Постановка завдання.
2. Визначення змінних та обмежень.
3. Визначення цільової функції.
4. Розв'язання задачі.
5. Аналіз результатів.

Економіко-математичні методи та моделювання є незамінними інструментами для оптимізації землекористування та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Їх використання веде до кращого використання земельних ресурсів, збереження довкілля, збільшення продуктивності аграрного сектору та продовольчої безпеки країни загалом.

Необхідною інформацією для побудови числової економіко-математичної моделі оптимізації структур посівних площ аграрного підприємства є загальна характеристика галузі – опис поточної характеристики галузі, сівозмін, технології, а також ефективності виробництва продукції рослинництва тощо. Але потрібна й додаткова інформація, така як:

1. Землеволодіння:

- структура угідь – ґрунтовний аналіз розподілу земельних ресурсів за типами (рілля, сінокоси, пасовища, багаторічні пасовища) з урахуванням їх площі, продуктивності та потенціалу;

- обмеження сівозмін – детальне описування допустимих меж насичення сівозмін різними групами культур, ґрунтуючись на агротехнічних характеристиках ґрунту, кліматичних умовах та біологічних особливостях культур.

2. Виробничий потенціал:

- перелік культур – розширений список культур, які можуть вирощуватися, з інформацією про їх врожайність, вихід поживних речовин з 1 га, стійкість до хвороб та шкідників, а також агротехнічні вимоги до їх вирощування;

- ресурси – вичерпний опис наявних ресурсів (техніка, обладнання, будівлі, трудові ресурси) з урахуванням їх технічного стану, продуктивності, норм амортизації та потреб у ремонті. Також сюди входять норми витрат ресурсів (на 1 га культури, 1 ц продукції або 1 голову тварини), розраховані з урахуванням інноваційних технологій.

3. Тваринництво:

- виробництво – детальний розподіл продукції тваринництва на власні потреби господарства та товарну продукцію, з урахуванням обсягів виробництва, структури поголів'я, динаміки приросту живої маси та якості продукції;

- годівля – ґрунтовний опис допустимих річних меж використання кормів (концентрованих, грубих, соковитих) з урахуванням потреб різних видів тварин та птиці;

- поживні речовини – розрахунок норм витрат поживних речовин (білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мікроелементів) на 1 ц продукції тваринництва або на голову тварини, птиці, необхідні для забезпечення заданого рівня продуктивності та збереження здоров'я тварин;

- зелений конвеєр – розробка плану зеленого конвеєра, який забезпечує тварин свіжими зеленими кормами протягом усього року, з урахуванням сезонності, потреб у поживних речовинах та можливостей власних кормів;

- вартість продукції – детальний розрахунок вартості 1 ц продукції тваринництва або товарної продукції в розрахунку на 1 структурну голову тварини, з урахуванням цін на продукцію, собівартості виробництва та

рентабельності;

- витрати на кормові культури – ґрунтовний розрахунок витрат ріллі, матеріально-грошових засобів на 1 га кормових культур, з урахуванням цін на ресурси, технологій вирощування, врожайності та собівартості кормів.

Регулярна оцінка та оптимізація структури посівних площ є ключовим фактором успішного ведення сільського господарства. Цей процес дозволяє максимізувати врожайність, підвищити ефективність виробництва та, як наслідок, отримати більший прибуток.

Для того аби визначити оптимальну структуру посівних площ та її вплив на економічні показники важливими є наступні показники, що будуть використовуватись:

- валова та товарна продукція – розрахунок обсягу та вартості продукції, вирощеної на одиниці площі;
- урожайність – аналіз врожайності окремих культур;
- продуктивність праці – оцінка ефективності використання робочої сили при вирощуванні культур;
- прибуток та чистий дохід – визначення прибутку та чистого доходу з 1 гектара посіву;
- витрати – аналіз грошових витрат по окремих культурах та їх групах;
- собівартість та рентабельність – розрахунок собівартості одиниці продукції та рентабельності виробництва окремих культур, їх груп та галузі в цілому.

За формулою А.М. Москаленко, також розглянемо коефіцієнт відносної прибутковості структури посівної площі, для оцінки ефективності використання земельних ресурсів для вирощування низки культур з точки зору отримання прибутку. Даний коефіцієнт допомагає дослідити, які культури є більше прибутковими, а які – менше. Розраховується коефіцієнт відносної прибутковості структури посівної площі за формулою:

$$K = \frac{\Pi_{mi}}{\Pi_{ci}},$$

де К – коефіцієнт відносної прибутковості структури посівної площі; Π_{pi} – питома вага i-ої культури у структурі прибутку від реалізації продукції; Π_{ci} – питома вага i-ої культури у структурі посівної площі.

За економічним змістом показника, значення коефіцієнту 1 характеризує баланс між структурою прибутків та структурою посівних площ, відповідно значення більше 1 означає те, що культура приносить більший прибуток, ніж інші, порівняно з її часткою в структурі посівних площ, та відповідно значення коефіцієнту менше за 1 – культура приносить менший прибуток за інші, порівняно з її часткою в структурі посівних площ.

Також, для аналізу товарних галузей аграрного підприємства, в даній роботі

буде розглянуто коефіцієнт зосередження товарного виробництва – K_3 , який розраховується за наступною формулою

$$K_3 = \frac{100}{\sum_{s=1}^n P_{B_i} (2Ni-1)},$$

де P_{B_i} – питома вага i -ої галузі в структурі товарної продукції, %; N_i – порядковий номер i -ої галузі в ранжированому ряду, що будується за спадною ознакою.

За отриманими результатами робиться висновок про рівень спеціалізації підприємства: значення коефіцієнта 0,20 свідчить про те, що підприємство є багатогалузевим; від 0,21 до 0,30 – підприємство зі слабким рівнем спеціалізації; від 0,31 до 0,40 – із середнім рівнем спеціалізації; від 0,41 до 0,50 – з рівнем 16 спеціалізації вище середнього; від 0,51 до 0,60 – високим рівнем; та значення вище за 0,60 свідчить про глибокий рівень спеціалізації.

Отже, сільське господарство – це не просто галузь економіки, адже від його продуктивності залежить продовольче забезпечення мільярдів людей, а також збереження довкілля та стійкий розвиток суспільства. В цьому контексті оптимізація землекористування стає ключовим фактором, що дозволяє досягти кращого використання земельних ресурсів, підвищити продуктивність аграрного сектору та мінімізувати його негативний вплив на довкілля. Економіко-математичні методи та моделювання – це потужні інструменти, що дають можливість приймати обґрунтовані рішення щодо розмірів та структури землеволодінь. Важливим аспектом оптимізації землекористування є регулярна оцінка та коригування структури посівних площ – процес дозволяє враховувати зміни кліматичних умов, ринкового попиту, цін на продукцію та інші фактори, що впливають на економічну та екологічну ефективність сільського господарства.

Тема 5. Економіка валового збору й урожайності сільськогосподарських культур

- 1. Економічна ефективність виробництва зерна.*
- 2. Економіка виробництва технічних культур.*
- 3. Виробництво продукції овочівництва та напрямки її переробки.*
- 4. Економічна ефективність виробництва плодів і ягід та шляхи її підвищення.*
- 5. Економічна оцінка ефективності виробництва і використання кормів.*

1. Економічна ефективність виробництва зерна

Економічна ефективність виробництва зерна визначає результативну діяльність працівників сільськогосподарських підприємств по виробництву зерна, на основі використання його виробничих ресурсів та інтенсифікації зернового виробництва.

Мірилом результативності виробництва зерна є сукупність найважливіших

показників, які визначають ефективність використання матеріальних, фінансових та трудових ресурсів підприємства.

Для визначення економічної ефективності виробництва зерна (продукції рослинництва) використовують такі найважливіші показники:

- 1) урожайність, ц/га;
- 2) продуктивність праці, люд.-год. на 1 ц;
- 3) собівартість 1 ц (виробнича та повна), грн;
- 4) ціна реалізації 1 ц, грн;
- 5) прибуток на 1 ц, на 1 га посівної площі, на 1 люд.-годину, грн;
- 6) рівень рентабельності, %.

Урожайність – середній обсяг того чи іншого виду продукції рослинництва, одержаної з одиниці посівної площі. Термін «урожайність» не тотожний з терміном «урожай».

Під останнім розуміють загальний обсяг одержаної продукції або валовий збір сільськогосподарських культур з усієї площі посіву.

Урожайність визначають і по окремих культурах, і по деяких їх групах, наприклад, по зернових, овочевих та ін. Середню урожайність зернових та зернобобових культур з 1 га зібраної площі обчислюють в центнерах, виходячи з їх валового збору та фактично зібраної площі. Валовий збір зерна в сільськогосподарських підприємствах визначається за даними обліку зібраної продукції з їх посівів, а в господарствах населення – на основі даних перепису про розміри посівних площ у цих господарствах та про середню урожайність цих культур з 1 га за матеріалами вибіркового обстеження. Валовий збір зернових та зернобобових культур в статистичній звітності показується у вазі після доробки (за виключенням невикористаних відходів і усушки при доробці зерна). Маса зерна після доробки включає повноякісне зерно і зернові відходи у фізичній масі, в перерахунку на зерно по проценту його вмісту в зернових відходах.

Урожайність по зерновим і зернобобовим культурам показують теж у вазі після доробки, яку визначають діленням валового збору зерна (після доробки) на фактично зібрану їх площу. При збиранні кукурудзи на зерно в качанах валовий збір зерна першочергово рахують у фізичній вазі. Качани кукурудзи перераховують у фізичну вагу зерна по відсотку його виходу із качанів, що склався у господарстві з урахуванням видів гібридів кукурудзи (по скоростиглості). Потім фізичну вагу зерна перераховують на базову вологість (22 %). Урожайність (вихід зерна базової вологості) з 1 га в ц розраховують за формулою:

$$Ц_б = \frac{K \times Y_\phi}{100 - B_б},$$

де: Цб – урожайність, чи вихід продукції при базовій вологості, ц/га; К – вміст сухої речовини (зерна) в масі врожаю, %; Уф – урожайність, чи вихід продукції, при фізичній (початково оприбуткованій масі в початках) вологості, ц/га; Вб – вологість зерна базисна, %.

Для аналізу стану виробництва зерна в сільськогосподарському підприємстві необхідно знати також ресурсну урожайність зернових культур, яка дає можливість уявлення про оптимальний рівень їх урожайності в умовах досліджуваного господарства та їх нормативну урожайність для природно-економічної зони України, в якій воно розташовано. Порівнявши фактичну урожайність зернових культур господарства з його ресурсною, нормативною та досягнутою урожайністю цих культур в передових господарствах району чи області, можна робити висновки про досягнутий рівень урожайності та стан виробництва зерна в господарстві.

Ресурсну урожайність зернових культур в сільськогосподарських підприємствах визначають при розробці бізнес-планів за допомогою методів програмування на основі використання природної родючості (бонітетів) ґрунтів, кількості і економічної ефективності мінеральних та органічних добрив, а також порівняльної ефективності різних попередників. Для цього використовують таку формулу:

$$У_p = Ц \times Б + O_1 \times K_1 + O_2 \times K_2 ,$$

де У_р – ресурсна урожайність культури, ц/га; Ц – ціна бала; Б – бонітет ґрунтів; O₁ – окупність мінеральних добрив, ц/га; O₂ – окупність органічних добрив, ц/га; K₁ – кількість внесених мінеральних добрив, ц/га; K₂ – кількість внесених органічних добрив, т

При визначенні ресурсної урожайності зернових культур, при розміщенні їх по різних попередникам і ґрунтам, застосовують відповідні поправочні коефіцієнти. Для обґрунтування рівня урожайності при її програмуванні слід користуватися матеріалами обстеження ґрунтів досліджуваного підприємства та іншими необхідними довідковими даними.

Продуктивність праці – це здатність конкретної праці виробляти певну кількість матеріальних благ або виконати певний обсяг роботи за одиницю робочого часу. Продуктивність праці у практиці сільськогосподарських підприємств обчислюють як відношення виробленої продукції до затраченої живої праці, тобто робочого часу. Вимірюють її кількістю продукції, виробленої за рік, годину. Зворотним показником її є кількість робочого часу, затраченого на виробництво одиниці продукції (в людино-годинах), тобто трудомісткість продукції.

До основних показників продуктивності праці у виробництві зерна належать виробництво зерна в натуральному виразі з розрахунку на людиногодина, або затрати праці в людино-годинах на виробництво 1 ц зерна,

затрати праці на 1 га посіву зернових та ін.

Виробництво зерна в розрахунку на людино-годину розраховують діленням валового збору зерна на суму затрат праці в люд.-годинах на його виробництво.

Затрати праці в людино-годинах на виробництво 1 ц зерна розраховують діленням загальної суми затрат праці в людино-годинах на виробництво зерна за мінусом затрат праці в людино-годинах, віднесених на виробництво соломи (чи стебел) на валовий збір зерна (після доробки).

Затрати праці в людино-годинах на 1 га посіву зернових визначаються діленням суми затрат праці на виробництво зерна на розмір зібраної площі зернових культур. Ці показники використовують для виявлення резервів і вивчення динаміки продуктивності праці на виробництві зерна. Їх обчислюють на основі документів обліку та звітності сільськогосподарського підприємства. За допомогою цих показників визначають рівень затрат праці на одиницю продукції (на 1 ц зерна) не лише по підприємству, а й по окремих виробничих підрозділах, що має велике значення для пошуку резервів скорочення трудових і матеріальних витрат.

Нормативи затрат праці для зони Степу на виробництво 1 ц зерна озимої пшениці при комплексній механізації і урожайності 30 ц/га становлять 0,45 люд.-год., на 1 ц соломи – 0,04 люд.-год., при механізації основних виробничих процесів – відповідно 1,01 і 0,08 люд.-год., а на зрошувальних землях при механізації основних виробничих процесів і урожайності зерна 40 ц/га затрати праці на 1 ц зерна становлять 0,72 люд.-год., соломи – 0,06 люд.-год., а на виробництво 1 ц зерна і соломи ячменя і вівса затрати праці при комплексній механізації виробничих процесів в богарних умовах і урожайності 20 ц/га становлять відповідно 0,67 і 0,05 люд.-год., на виробництво 1 ц зерна і 1 ц стебел кукурудзи в богарних умовах при комплексній механізації і урожайності 40 ц/га затрати праці відповідно становлять 0,79 і 0,13 люд.-год., при механізації основних виробничих процесів – 1,48 і 0,25 люд.-год., при тій же механізації в умовах зрошення і при урожайності 60 ц/га – 1,25 і 0,21 люд.-год.

Собівартість – частина суспільних витрат виробництва і обігу, що виражає витрати підприємства в грошовому виразі на виробництво і реалізацію продукції (на спожиті засоби виробництва і оплату праці) з розрахунку на одиницю продукції.

Виробничу собівартість (на відміну від повної) продукції рослинництва калькулюють за місцем виробництва, доробки або зберігання: зерно – франко-поле (тік або місце доробки), включаючи витрати на доробку, що проводяться одночасно із збиранням або після збирання врожаю; солома (сіно) – франко-місце зберігання.

Для обчислення собівартості 1 ц продукції зернових культур загальну суму витрат по певній зерновій культурі (за мінусом вартості побічної продукції – соломи) ділять на кількість отриманого повноцінного зерна після доробки, враховуючи і наявне зерно в зернових відходах. Вартість побічної продукції (соломи і стебел кукурудзи) розраховують по фактичних або нормативних витратах на збирання, транспортування, скиртування та інші роботи по заготівлі

цієї продукції. Вартість побічної продукції розраховують також і за допомогою відповідних коефіцієнтів перерахунку її в повноцінне зерно.

Собівартість – один з найважливіших показників ефективності виробництва зерна, вихідна база для визначення економічного ефекту, який дають затрати праці і коштів, вкладені в його виробництво. Основні фактори впливу на собівартість продукції – трудомісткість, фондомісткість, матеріаломісткість.

Середня ціна реалізації 1 ц зерна визначається в грн як відношення суми виручки від реалізації зерна до обсягу його реалізації. Рівень її залежить перш за все від його собівартості, структури реалізації зерна по культурам, якості, каналів реалізації, пори і кліматичних умов року, умов природнокліматичної зони (окремої території) його виробництва і реалізації, та її змін урядом країни (наприклад, зміна заставних цін та ін.).

Прибуток сільськогосподарського підприємства – грошовий вираз частини чистого доходу господарства, який залишається після відшкодування всіх виробничих витрат. Він є важливим економічним показником діяльності сільськогосподарських підприємств, який залежить від собівартості продукції та цін її реалізації.

Розмір отриманого прибутку від виробництва і реалізації зерна визначається як різниця між сумою грошових надходжень від реалізації зерна і його собівартістю. Діленням прибутку на кількість реалізованого зерна визначаємо розмір прибутку на 1 ц зерна в грн; на зібрану площу зернових – визначаємо розмір прибутку на 1 га зернових, грн; на витрати праці на реалізоване зерно – визначаємо розмір прибутку в розрахунку на 1 люд.-год., грн.

Рентабельність – відносний вираз прибутковості. Рівень рентабельності зерна визначається як відношення прибутку, отриманого від реалізованого зерна, до його повної собівартості, виражене у відсотках і визначається за наступною формулою:

$$P = \frac{\Pi}{C_p} \times 100 \%,$$

де: Π – прибуток від реалізації зерна, грн; C_p – собівартість реалізованого зерна, грн

Рівень рентабельності свідчить про те, скільки прибутку отримано на 1 грн виробничих витрат. Слід відмітити, що за останні роки, в результаті затяжної економічної кризи в АПК, економічна ефективність виробництва зерна в Україні значно знизилася. Однак виробництво і реалізація зернових культур в цілому в Україні залишається рентабельним.

2. Економіка виробництва технічних культур

Технічними культурами називаються рослини, які вирощуються для одержання сировини, яка використовується в харчовій, текстильній, миловарній, лакофарбовій, парфумерній, фармацевтичній і інших видах легкої промисловості.

Виділяють більш 80 видів технічних культур. За призначенням їх розділяють на наступні групи:

Олійні культури – соняшник, ріпак, соя, льон-довгунець, рицина, мак, гірчиця, та ін., які вирощуються для одержання з їх насіння харчової і технічної олії.

Ефіроолійні культури – коріандр, тмин, м'ята, лаванда та ін., які є джерелом ефірної олії (ароматичних речовин), які одержують із плодів, цвіту або листя цих рослин.

Цукрові і крохмаленосні культури – коренеплоди і клубнеплоди – цукрові буряки, цикорій, земляна груша, картопля, цукрова тростина, які використовуються промисловістю для одержання цукру, крохмалю, інсуліну, патоки та інших речовин, які добувають із коренеплодів, клубнів або стебел цих рослин.

Прядильні (волоконисті) культури, які вирощують для одержання рослинного волокна, яке утворюється із насіння (бавовна) або із стебел рослин (льон, конопля, канатник, кенаф, джут та ін.).

Наркотичні, лікарські, красильні культури – тютюн, махорка, мак олійний, валеріана, аптечна ромашка та багато інших, сировина яких споживається харчовою, фармацевтичною, хімічною, тютюновою і іншими видами легкої промисловості.

Включення технічних рослин у сівозміни сприяє покращенню культури землеробства та підвищенню урожайності зернових, кормових і інших культур. Відходи бурякоцукрового, олієпереробного, крохмалопаточкового, пивоварного і багатьох інших переробних виробництв рослинної сировини, використовуються в якості кормів для тваринництва (макуха, барда, жом, патока), добрив (дефекаційний бруд, тощо) та для задоволення інших потреб.

Україна є однією з провідних держав по виробництву технічних культур. Найбільшу питому вагу у структурі посівних площ технічних культур займають соняшник, цукрові буряки, соя, ріпак, льондовгунець. Решту займають коноплі, рицина, хміль, тютюн, ефіроолійні та лікарські рослини. В динаміці спостерігається зменшення площ цукрових буряків, льону-довгунцю, конопель, тютюну і збільшення площ соняшнику, сої та ріпаку.

Сучасні світові тенденції, орієнтовані на екологізацію виробництва, поліпшення та відновлення стану навколишнього природного-середовища, призвели до збільшення попиту на технічні культури серед інших сільськогосподарських культур, адже їх широке застосування можливе в найбільш соціально важливих сферах господарства, насамперед харчовій та легкій промисловості.

Наявність сировинних ресурсів та тенденція до їх збільшення, попит на екологічно орієнтовану продукцію, економічний ефект від її реалізації формують

актуальність проблеми економічного стимулювання створення та розвитку підприємств із поглибленої переробки технічних культур у Волинській області. Сьогодні в нашій державі потрібно створити сприятливі умови для розвитку виробництв із поглибленої переробки технічних культур. Такі виробництва сприятимуть раціональному та безвідходному використанню даних культур, забезпечать населення регіону екологічно чистою продукцією.

На думку науковців, виробництво та переробка технічних сільськогосподарських культур є стратегічно важливими як для розвитку національної економіки, так і для розвитку регіонів. Господарства, які займаються виробництвом цих сільськогосподарських культур, забезпечують переробні підприємства сировиною, які, своєю чергою, виробляють важливі продукти харчування: олію, цукор, соєве борошно тощо.

Впродовж останніх років частка посівних площ технічних культур у структурі загальної посівної площі сільськогосподарських культур, зокрема у Волинській області, постійно збільшувалася.

Збільшення посівних площ технічних культур зумовило зменшення посівних площ кормових культур у загальній структурі посівних площ області.

Можливість використання технічних сільськогосподарських культур у різноманітних сферах діяльності створює величезний попит на них, що, своєю чергою, формує відповідну ціну. А ціна технічних культур здатна покрити витрати на їх вирощування та забезпечити сільгоспвиробника суттєвими прибутками, тобто є рентабельною. Впродовж останніх років обсяги виробництва технічних культур збільшувалися. У структурі виробництва технічних культур переважає буряк цукровий (73,8%), решту становлять ріпак та кольза (11,7%), соя (9,7%), соняшник (4,7%).

За останні роки спостерігається зменшення частки виробництва цукрових буряків та збільшення частки олійних культур (ріпаку, сої, соняшнику). Зменшення обсягів виробництва цукрових буряків можна пояснити зниженням рівня їх урожайності, а також значними затратами, необхідними для їх вирощування.

Збільшення виробництва ріпаку та сої у сільськогосподарських підприємствах Волинської області зумовлене тим, що ці культури є найбільш рентабельні у своєму виробництві та користуються попитом як на національному, так і на зарубіжному аграрних ринках. Ріпак і соя потребують відповідних сівозмін, яких не дотримуються сільгоспвиробники, що призводить до зниження родючості ґрунтів, а згодом і до їх деградації.

У досліджуваному регіоні успішно працюють підприємства з переробки цукрових буряків: ПАТ «Гнідавський цукровий завод». Відновив свою діяльність і цукровий завод у селищі Мар'янівка Горохівського району. Його новим власником, що вдихнув у нього життя, стало ПП «Агро-Експрес-Сервіс» відомого в Україні аграрника, кандидата сільськогосподарських наук Сергія Костючка.

Комплексну переробку цукрового буряку в даному регіоні здійснює лише ПАТ «Гнідавський цукровий завод», на території якого побудовано і введено в експлуатацію біостанольний завод. Таким чином, відходи цукрового виробництва

передаються на подальшу переробку для отримання кінцевого продукту – біоетанолу та супутньої продукції – кормів для сільськогосподарських тварин чи добрив.

Ураховуючи зростання попиту на технічні культури, у межах області доцільно створити комплексні виробництва, що займатимуться їх переробкою. Схему переробки технічних культур в області наведено на рис. 5.1.

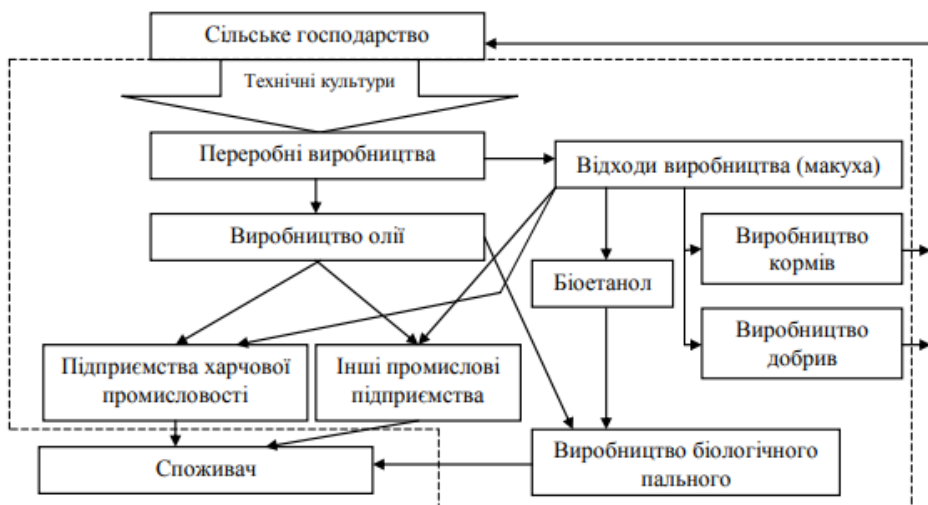

Рис. 5.1. Схema переробки технічних культур в області

Основним продуктом переробки даних сільськогосподарських культур буде олія, яка забезпечуватиме потреби харчової галузі та може бути використана у різних сферах переробки. До того ж відходи олійних культур (макуха) мають багатий білковий склад, а тому є досить поживними, отже, можуть використовуватися у виробництві мінеральних добрив та кормів для сільськогосподарських тварин. Тобто створення комплексів із переробки технічних культур забезпечить безвідходне виробництво.

Надзвичайно цінною серед олійних культур є ріпак. Під час переробки 100 кг високоякісного насіння одержують 38–41 кг олії, 55–57 кг макухи, що містить 38–40% добре збалансованого за амінокислотним складом білка.

Особливо ціниться й соя, адже можливе її застосування у різних сферах виробництва. Вона може використовуватися як добавка для продуктів харчування й як їх заміник. У харчовій промисловості соя використовується для виробництва олії, молока, соєвих круп тощо. Сьогодні в складі майже кожного продовольчого виробу є соя. Велика кількість олії, білка та амінокислот, низький уміст клітковини в сої дають змогу використовувати її у виробництві кормів, для поліпшення

родючості ґрунту та виробництва біодизельного пального.

Сьогодні соняшникову лузгу можна використовувати більш раціонально: як сировину під час виробництва фурфуролу, кормових дріжджів і етилового спирту; у подрібнювальному вигляді до грубих кормів у тваринництві; застосовують у садівництві як органічне добриво для розпушення й поліпшення ґрунту; лушпиння соняшнику приносить велику користь під час вирощування грибів.

Важливою технічною культурою є льон, адже він дає три важливі види продукції: волокно, насіння й костру, які використовують як сировину для переробної промисловості. Велике значення має насіння льону-довгунцю, з якого виробляють олію для широкого використання в електротехнічній, миловарній, паперовій, шкіряній, гумовій, фармацевтичній та лакофарбовій промисловості.

Отже, на сільськогосподарських полях області потрібно знову засівати льон та збільшувати площі посівів. Потрібно відновлювати льонарство. Для цього необхідна значна державно підтримка. Держава повинна проводити стимулювання в таких напрямках:

- стимулювання сільгоспвиробників – відшкодовувати збитки, одержані внаслідок вирощування технічних культур (таких як льон); надавати заохочувальні виплати, кредити, податкові пільги; створити оптимальні економічно виправдані ціни на сільськогосподарську технічну сировину;

- стимулювання переробних підприємств – надавати податкові пільги; спростити систему оподаткування; надавати безвідсоткові довгострокові державні кредити; звільнити від сплати мита за ввезене обладнання, покриття частини його власності тощо;

- стимулювання інвесторів – створити для внутрішніх та зовнішніх інвесторів сприятливий інвестиційний клімат; забезпечити прозорість діяльності підприємств із переробки технічних культур.

Також необхідно популяризувати серед місцевого населення ідею здорового способу життя та споживання екологічно чистої продукції вітчизняного виробництва.

Таким чином, для економічного стимулювання розвитку комплексів із переробки технічних культур, що вирощуються в досліджуваному регіоні, можна застосувати такі інструменти:

- державні дотації для сільгоспвиробників – покривають витрати сільгоспвиробників на вирощування нерентабельних чи малорентабельних технічних культур (наприклад, таких як цукровий буряк та льон), які виступають основною сировиною для стратегічно важливих промислових підприємств (насамперед легкої та харчової галузей промисловості), чим спонукатимуть фермерів до їх вирощування;

- встановлення мінімальних цін на сировину – мінімальна ціна повинна бути економічно обґрунтованою, покривати витрати на собівартість та бути вигідною для її виробника;

- державні замовлення – потреба держави (наприклад, для забезпечення армії) в якісних товарах народного споживання (одяг, харчові продукти, пальне тощо) викликає необхідність у створенні відповідних промислових підприємств, а

це, своєю чергою, створює попит на сировину, яку можна отримати з технічних культур;

- сприяння створенню нових, або відновлення колись потужних підприємств із переробки технічних культур (наприклад, льонозаводів) за рахунок державних довгострокових безвідсоткових кредитів та повного або часткового звільнення від сплати податків;

- звільнення від сплати ввізного мита підприємств, що закупили закордонне обладнання для переробки технічних культур;

- сприяти експорту готової продукції, а не сировини – максимально збільшити податки на вивіз технічних культур у сирому вигляді і, навпаки, максимально зменшити податки на вивіз готових виробів за кордон; – посилення контролю з боку територіальних громад;

- сприяння територіальних громад інвесторам у виділенні земельних ділянок для організації переробних виробництв;

- пряме надходження податків до місцевих бюджетів;

- стимулювати перехід місцевих текстильних та швейних підприємств на льоносировину – можна підвищити ввізне мито на закордонну давальницьку сировину, обмежити кількість її імпорту тощо.

Сьогодні до пріоритетних напрямів розвитку економіки провідних країн світу належить біоенергетика. Світові країни-лідери у сфері відновлювальної енергетики ведуть активну діяльність і намагаються всляко сприяти розвитку виробництва біопалива:кладають величезні кошти в розроблення ефективної технології виробництва; формують відповідну законодавчу базу; створюють та вводять у дію відповідні програми розвитку його виробництва; популяризують серед місцевого населення ідею використання біологічно чистого пального та його переваги; застосовують різноманітні інструменти економічного стимулювання тощо.

Основною сировиною для виробництва біопального є олія (олива), отримана внаслідок переробки олійних культур. Найбільш поширеними олійними культурами, що вирощуються в Україні, є ріпак, соя, соняшник. Ці культури вирощують практично для задоволення потреб зовнішнього ринку: відповідна продукція повністю вивозиться з України або в сирому, або в переробленому вигляді. Отже, наша держава на світовому ринку позиціонує себе лише як постачальника олійної сировини і створює базу для формування доданої вартості в країнах-імпортерах.

Таким чином, в Україні актуальним є створення та розвиток підприємств із переробки олійних культур у найбільш сприятливих місцях (чи поблизу місць) їх вирощування. Це, своєю чергою, викликає необхідність економічного обґрунтування доцільності створення та розвитку даних виробництв, а також інструментів економічного стимулювання їх розвитку.

Найбільш придатними для виробництва біопального є сільськогосподарські культури, які містять у своєму складі якомога більше олії. До таких культур належать соняшник, ріпак, рицина, соя, кукурудза, цукровий буряк, гірчиця, льон та ін. Із вище перелічених культур отримують такі види палива, як біоетанол та

біодизель. До того ж виробництво біопального з таких культур є практично безвідходним та передбачає замкнутий цикл виробництва. Для виробництва біоетанолу використовують культури, які мають високий вміст цукру, крохмаль, або целюлози; біодизель отримують через фізико-хімічне перетворення рослин, які мають високий вміст олії, використаної олії в харчовій промисловості або тваринного жиру.

У Волинській області для технічних потреб вирощують такі олійні культури: цукровий буряк (фабричний), ріпак та кольза, соя та соняшник. Упродовж останніх років частка посівних площ технічних культур у структурі загальної посівної площі сільськогосподарських культур у Волинській області постійно збільшувалася.

У структурі посівних площ технічних культур стали переважати такі олійні культури, як ріпак та соя. Отже, сільгоспвиробники збільшують площі посіву під олійні культури, оскільки їх вирощування є дуже рентабельним і приносить непогані прибутки. Все більше фермерів відмовляються вирощувати цукровий буряк, тому що для цього потрібні великі фінансові витрати та клопітка праця. Збільшення частки посівних площ технічних культур у структурі загальної посівної площі сільськогосподарських культур сприяло збільшенню обсягів виробництва і, своєю чергою, обсягів реалізації олійних культур.

Обсяги реалізації в натуральному вираженні буряка цукрового значно перевищують натуральний обсяг реалізації ріпаку та сої. Однак у грошовому виразі, навпаки, обсяги реалізації ріпаку та сої значно перевищують обсяги реалізації цукрового буряку. Отже, можна зробити висновок, що ріпак та соя є дуже цінною сировиною. І це не дивно, адже ці культури можна використовувати не лише для виробництва біопалива. Олія, яку з них отримують, має велике народногосподарське значення. У натуральному вигляді її споживають як цінний продукт харчування, а також широко використовують у харчовій, текстильній, лакофарбовій, парфумерній та інших галузях промисловості. До того ж олійні культури та продукти їхньої переробки – цінний корм для сільськогосподарських тварин.

Оскільки цукровий буряк, що вирощують на території Волинської області, є сировиною для місцевих підприємств із виробництва цукру, то потенційною сировиною для виробництва біопалива стануть інші олійні культури, що вирощуються в області, насамперед ріпак та соя. Впродовж 2010–2017 рр. обсяги виробництва ріпаку та сої у Волинській області поступово збільшувалися. Сьогодні за наявності потужних виробництв з переробки даних культур можна було б отримувати в рік близько 56,9–68,7 тис. т олії та приблизно 196,6 тис. т макухи і шроту.

За таких обсягів виробництва на одного жителя області припадало б 54,8–66,2 кг рослинної олії на рік. За наявності потужного переробного комплексу олійних культур у досліджуваному регіоні можна було б досягти збільшення обсягів виробництва ріпаку, сої та інших культур. Варто відзначити, що на території досліджуваної області функціонує біоетанольний завод, розташований на території ПАТ «Гнідавський цукровий завод». Таким чином, відходи цукрового

виробництва передаються на подальшу переробку для отримання кінцевого продукту – біоетанолу та супутньої продукції – кормів для сільськогосподарських тварин чи добрив.

Згідно з технологіями, діючими на українських спиртових заводах, з 1 т меляси можна одержати 300 л біоетанолу, а з 1 т цукрових буряків – 80–100 л біоетанолу, тобто для виробництва 1 т біоетанолу потрібно 12,7–15,9 т цукрових буряків. Висока врожайність ріпаку дає змогу підтримувати рентабельність його вирощування, а також виробництва ріпакової олії, що безпосередньо перетворюється на біодизельне паливо. Біодизель, виготовлений із ріпаку, є дуже ефективним, особливо для важкої техніки, і фермерські господарства можуть його виробляти самі для себе.

Із 300 кг ріпакової олії отримують близько 270 кг біодизеля. Тобто з 1 кг ріпакової олії виробляють 0,9 кг біодизеля. Таким чином, з 98,7 тис. т ріпаку, вирощеного в досліджуваній області у 2017 р., можна отримати 88,8 тис. т біодизельного пального, що становить близько 1,8% від річного споживання дизельного пального в Україні та 58,6% від спожитого за рік у регіоні.

Однак, маючи величезний потенціал для розвитку виробництва із переробки олійних культур у досліджуваній області, його раціонально не використовують. Майже всі вирощені в регіоні олійні культури та продукти їх переробки реалізуються на зовнішніх ринках фактично у сирому вигляді, забезпечуючи, таким чином, потреби інших держав. В останні роки експорт продукції виробленої з олійних культур поступово зростає. Товарна структура експорту олійних товарів у Волинській області впродовж останніх років змінювалася. Але загальні обсяги експорту постійно збільшувалися. Збільшення обсягів експорту товарів, вироблених з олійних культур, преш за все можна пояснити збільшенням обсягів виробництва олійних культур у досліджуваному регіоні, що, своєю чергою, викликано високою рентабельністю виробництва даних культур, широким попитом як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках, сприятливими природно-кліматичними умовами для вирощування даних культур тощо.

Вважаємо, що на даному етапі розвитку в нашій державі, зокрема в її регіонах, де наявні всі сприятливі умови для вирощування олійних культур, доцільно створювати виробничі комплекси з переробки олійних культур, основним продуктом яких повинне стати біопаливо – біоетанол та біодизель. Проте, щоб дати остаточну відповідь стосовно доцільності створення у нашій державі підприємств із виробництва біопалива на основі олійних культур, варто розглянути переваги та недоліки виробництва біопалива (табл. 5.1).

Таким чином, виробництво біопалива з олійних культур має більше переваг, ніж недоліків. До того ж наведених недоліків можна уникнути, проводячи різного роду заходи, розробивши дієвий механізм виробництва та споживання органічної продукції в Україні. Щоб реалізувати такий механізм необхідно:

- запровадити прозоре адресне бюджетне стимулювання переходу аграріїв на ґрунтозахисні системи землеробства та його подальше ведення, а також компенсацію витрат у зв'язку із сертифікацією органічного сільгоспвиробництва;
- сформувати державну систему контролю суб'єктів органічного сектору

економіки (виробників, переробних підприємств та трейдерів) із поступовим переходом на змішаний тип контролюючої системи (у міру розвитку приватних структур, що можуть бути акредитовані для здійснення такого інспектування);

- стимулювати внутрішній споживчий попит шляхом об’єктивного інформування населення про вплив виробництва та споживання органічної продукції на довкілля та здоров’я людей (через громадські слухання, освітні заходи, засоби масової інформації, виставки, ярмарки і т. ін.);

- створити умови для розвитку інфраструктури ринку органічної продукції (доступність для виробників прямого збуту, формування спеціалізованих торгових точок та відділів у магазинах, розвиток оптової та електронної торгівлі).

Таблиця 5.1. Переваги та недоліки виробництва біопалива із сировини олійних культур

Переваги	Недоліки
Альтернатива традиційним видам палива (природному газу та нафті)	За невеликих обсягів виробництва низька конкурентоспроможність біопалива з традиційними видами пального, спричинена високою собівартістю його виробництва
Сприятливі умови для вирощування олійних культур	Сезонність виробництва біопального
Попит на ріпакову олію на світовому та внутрішньому ринках, а також продукти її переробки (біоетанол та біодизель)	Порушення торгово-економічних відносин із покупцями (споживачами) олійних культур, які формувалися роками
Збільшення доданої вартості за рахунок поглибленої переробки олійних культур	Можливість виснаження ґрунтів у процесі вирощування технічних культур унаслідок недотримання відповідних сівозміг
Потенціал до збільшення олійних культур	Збільшення виробництва олійних культур може призвести до зменшення виробництва інших сільськогосподарських культур, що, своєю чергою, може спричинити певну продовольчу кризу в країні
Екологічний ефект (від безвідходного виробництва; споживання біологічно чистого пального)	Відсутність дієвої позиції з боку держави
Забезпечення енергетичної безпеки країни та регіонів загалом	
Створення нових робочих місць для місцевого населення	

Таким чином, для економічного стимулювання розвитку комплексів із переробки олійних (технічних) культур, що вирощуються в державі, можна застосувати такі інструменти:

- державні дотації для сільгоспвиробників – покриють витрати сільгоспвиробників на вирощування нерентабельних чи малорентабельних олійних культур (наприклад, таких як цукровий буряк та льон олійний);

- встановлення мінімальних цін на сировину – мінімальна ціна повинна бути економічно обґрунтованою, покривати витрати на собівартість та бути вигідною для її виробника;

- державні замовлення – потреба держави (наприклад, для забезпечення армії, сільського господарства, державних установ, населення) у якісному біопаливі викликає необхідність у створенні відповідних промислових підприємств, а це, своєю чергою, створює попит на сировину, яку можна отримати з олійних культур;

- сприяння створенню нових підприємств із переробки олійних (технічних) культур за рахунок державних довгострокових безвідсоткових кредитів та повного або часткового звільнення від сплати податків;

- звільнення від сплати ввізного мита підприємств, що закупили закордонне обладнання для переробки технічних культур;

- сприяти експорту готової продукції, а не сировини – максимально збільшити податки на вивіз олійних (технічних) культур у сирому вигляді і, навпаки, максимально зменшити податки на вивіз готових виробів за кордон;
- посилення еколого-економічного контролю з боку територіальних громад;
- сприяння територіальних громад інвесторам у виділенні земельних ділянок для організації переробних виробництв;
- пряме надходження екологічного податку до місцевих бюджетів;
- стимулювати перехід місцевих аграрних та промислових підприємств на біопаливо (біоетанол та біодизель) – можна, наприклад, зменшивши ставку екологічних податків, земельних податків тощо;
- розвивати нові ринки збуту для сільгоспвиробників та підприємств, що виробляють біопаливо.

Сьогодні вирощування олійних культур для їх продажу в сирому вигляді є неактуальним. Нам вигідніше самим переробляти дані культури, адже основним продуктом їх переробки є олія, яка, своєю чергою, є сировиною для виробництва біопалива. Дані виробництва наповнюватимуть місцевий та державний бюджети за рахунок збільшення доданої вартості та податкових надходжень, забезпечать енергетичну безпеку країни, сприятимуть соціальноекономічному та екологічному розвитку тощо. Потрібно на державному і місцевому рівнях проводити ефективне економічне стимулювання, використовуючи для цього інструменти для заохочення місцевих сільгоспвиробників, бізнесменів, вітчизняних та іноземних інвесторів до створення та розвитку виробничих комплексів із переробки олійних культур.

3. Виробництво продукції овочівництва та напрями її переробки

Овочі для людини є незамінними продуктами харчування. В них містяться вуглеводи, різні солі, майже всі вітаміни, білки та інші поживні речовини.

Овочі використовуються у свіжому вигляді для харчування, а також як сировина для переробної промисловості, де їх квасять, солять і консервують. В Україні вирощують більше 70 видів овочевих культур.

Основними із них є такі, як капуста, помідори, огірки, буряк, морква, цибуля та ін. Значна частина із них має лікувальні властивості і використовується

в медицині. Овочеві культури є хорошим попередником для інших культур.

Овочі – малотранспортабельна продукція, у зв'язку з цим основна маса товарної продукції овочівництва орієнтується на споживача і виробляється в приміських АПК, поблизу великих міст і центрів підприємств по промисловій переробці. Якщо потреби населення в картоплі забезпечуються повністю, то овочів споживається у 2 рази менше від рекомендованих фізіологічних норм.

Овочеві культури – трав'яні рослини, соковиті частини яких (овочі), багаті на вуглеводи, вітаміни та інші поживні речовини, використовують у їжу. В Україні вирощують понад 100 видів овочевих культур, що класифікують за ботан. ознаками, тривалістю життя, відношенням до умов довкілля (тепла, світла, вологості та родючості ґрунту), товар. властивостями тощо.

Найпоширеніші овочеві рослини за ботан. ознаками поділяють на 2 класи –

одно- та дводольні, а також культивов. гриби. Їх об'єднують в 11 ботанічних родин: капустяних – капуста (білоголова, червоноголова, савойська, брюссельська, цвітна, пекінська, китайська, кольрабі), бруква, ріпа, редиска, редька, хрін, крес-салат, листк. гірчиця; селерових (зонтичних) – морква, петрушка, пастернак, селера, кріп; гарбузових – огірок, гарбуз, кабачок, патисон, кавун, диня; пасльонових – помідор, перець, баклажан, фізаліс; бобових – квасоля, горох, біб; амарилісових – цибуля (ріпчаста, батун, порей, шніт, багатоярусна), часник; холодкових – спаржа; айстрових (складноцвітих) – салат-латук, артишок, скорцонера, естрагон, салат. цикорій, ендивій; амарантових – столовий буряк, мангольд, шпинат; гречковихт – шавель, ревінь; тонконогових – цукрова кукурудза.

За тривалістю життя овочеві культури поділяють на одно-, дво- та багаторічні, а за способом використання – на 8 груп: листові – капуста, кріп, петрушка та селера (листки), салат, шпинат, шавель, цибуля-батун; плодові – огірок, диня, кавун, кабачок, гарбуз, патисон, перець, помідор, баклажан, горох, квасоля, біб, кукурудза; коренеплідні – морква, буряк, редька, селера, редиска, пастернак, ріпа, бруква, петрушка; цибулинні – часник, ріпчаста цибуля, шалот; стеблеплодні – кольрабі; квіткові – цвітна капуста, броколі, артишок; пряні – кріп, естрагон, петрушка і селера (листові); черешкові – ревінь.

Серед овочевих культур є пряні рослини, що містять ефірні олії (кріп, петрушка, естрагон та ін.) та поліпшують смак, викликають апетит і сприяють кращому засвоєнню їжі.

Майже всі овочеві культури є цінною сировиною для консервної промисловості. Цибуля, часник і деякі ін. овочі містять фітонциди, що вбивають хвороботворні організми.

Батьківщиною більшості овочевих культур є тропічні та субтропічні зони. Тому вони вибагливі до тепла, родючості ґрунту та його вологості.

За роки незалежності України селекціонерами створено і занесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних до вирощування в Україні, сорти та гібриди овочів і баштанних культур інтенсивного типу різного напрямку використання (для свіжого споживання, перероблення та тривалого зберігання), пристосованих до різних ґрунтово-кліматичних умов країни. Станом на 2022 рік до Державного реєстру занесено 692 сорти і гібриди овочів та баштанних культур. Серед них: томат – Господар, Зорень, Красень, Іришка, Кременчуцький, Любимий, Чайка, Лагідний, Наддніпрянський, Кіммерієць, Дама, Гейзер, Зореслав, Алтай, Астероїд, Елеонора, Золотий потік, Карась, Клондайк, Малиновий Дзвін, Малинове Віканте; баклажан – Алмаз, Геліос, Сауран, Прем'єр, Мереф'янська Фіалка, Біла Лілія, Лідер, Сапфір; перець – Піонер, Голубок, Дружок, Полтавський, Снігур, Надія, Валюша, Велетень, Світлячок, Лада, Фея, Світозар, Злагода F1; перець гіркий – Харківський, Український гіркий, Харуз; цибуля ріпчаста – Глобус, Варяг, Ткаченківська, Амфора, Любчик, Мавка, Веселка, Біляночка, Батир, Оберіг, Антоніна, Маяк, Заграва, Перлина; цибуля-батун – П'єро, Стася та Весняний; цибуля шалот – Ліра, Ольвія та Джигіт; огірок – Лялюк, Джерело, Водограй, Гейм, Касатік F1, Льоша F1, Смак F1, Самородок F1, Слобожанський

F1, Ксана F1, Анет F1, Еврика F1, Надія F1; буряк столовий – Дій, Бордо Харківський, Багрянний, Делікатесний, Зміна, Вітал, Гопак та Рицар F1; морква – Нантська Харківська, Оленка, Шантане Сквирська, Яскрава, Вереснева; капуста – ранньостиглі сорти – Іюньська, Казачок, середньопізні – Жозефіна, Росава, Каратуман F1, пізньостиглі – Білосніжка, Леся, Ліка, Українська Осінь, Яна, Харківська зимова, Харківська супер, Ярославна, Лазурна, Палета (червоноголова), Розалі (савойська); редиска – Базис, Богиня, Катруся, Ксенія, Мереф'яночка, Рубін; редька лобо – Лебідка, Марушка, Трояндова; пастернак – Петрик, Стимул, Пульс; петрушка – Білянка, Харків'янка, Стихія, Найда; часник – озимі сорти – Дюшес, Мереф'янський білий, ярий сорт – Мануйлівський; баштанні культури, кавун – Борчанський, Гарний, Макс плус, Сонячне сяйво, Північне сяйво, Чорногорець, Шарм, Широнінський, Арсенал, Велес, Зоряний, Мелітопольський-60, Нікопольський, Серпень, Січеслав, Скарб, Фаворит, Чумак, Казка F1, Обрій F1; диня – Берегиня, Даяна, Думка, Забавка, Злата, Інея, Липнева, Самарська, Тіна, Тітовка, Чайка; гарбуз столовий – Валок, Бальзам, Доля, Гамлет, Ждана, Лель, Маслянка, Народний, Полянин, Світень, Славута, Український багатоплідний, Ювілей, Слава F1.

Розроблено ефективні прийоми вирощування овочевих культур у відкритому та закритому ґрунтах, що стали основою сучас. пром. технологій вирощування, зокрема методом гідропоніки.

Овочівництво – галузь сільського господарства, що займається виробництвом овочевої і баштанної продукції, розробленням та вдосконаленням технологій вирощування овочевих і баштанних культур відкритого й захищеного ґрунту, їхньою селекцією, насінництвом.

До овочівництва належить також грибництво – галузь, що займається культивуванням і переробленням різних видів їстів. грибів (напр., печериця, глива; див. Гриби) та виробництвом міцелію.

Овочівництво є специфічною галуззю, яка має такі особливості: овочі вирощуються у відкритому і закритому ґрунті; для овочівництва характерним є сезонний характер виробництва; великий набір вирощуваних овочевих культур, кожній з яких притаманна особлива агротехніка; ускладнена механізація окремих виробничих процесів, що вимагає значних затрат ручної праці; потреба в працівниках певної кваліфікації та відповідній техніці, що зумовлює високі сумарні витрати.

Інноваційний розвиток в аграрній сфері України відбувається головним чином за рахунок внутрішньої мотивації суб'єктів господарювання. Основне джерело фінансування інноваційної діяльності – це власні кошти суб'єктів господарювання. Сьогодні інноваційні процеси відіграють надзвичайно важливу роль в успішному, високоефективному розвитку підприємств, регіонів, держави. Їх розвиток впливає на економічний та фінансовий стан підприємств, регіонів, життєвий рівень населення в них.

Сьогодні в овочівництві необхідно чітко виділяти перелік завдань інноваційного характеру, від яких залежить рівень забезпечення населення овочевою продукцією і можливості збільшення експортного потенціалу країни.

Головним напрямом збільшення виробництва продукції овочівництва і підвищення його економічної ефективності на нинішньому етапі є подальша інтенсифікація виробництва. Для характеристики рівня інтенсивності виробництва овочів відкритого ґрунту використовуються показники, які містять відомості про вкладення засобів виробництва і праці з розрахунку на одиницю земельної площі. Проте, на нашу думку, визначення рівня інтенсивності виробництва овочів відкритого ґрунту за розміром поточних виробничих витрат на 1 га посіву овочевих культур є методично не зовсім правильним, оскільки галузь овочівництва містить велику кількість культур, які відрізняються технологією їх вирощування. Тому загальний розмір виробничих витрат на 1 га посіву овочевих культур буде залежати від їх структури, від якої залежатимуть також середня урожайність овочевих культур і собівартість овочевої продукції.

Основними напрямками інноваційного розвитку галузі овочівництва є використання досягнень НТП: застосування сучасних хімічних, біологічних, агротехнічних методів і засобів боротьби зі шкідниками і хворобами, освоєння науково обґрунтованих сівозмін, внесення оптимальних доз органічних та мінеральних добрив, впровадження нових високопродуктивних сортів і прогресивних технологій їх вирощування, використання під овочі меліорованих земель. Інтенсивність розвитку галузі залежить від ступеня спеціалізації, інтеграції, наявної матеріально-технічної бази цієї галузі, розвиненості інфраструктури та форми організації виробництва. Першочерговим завданням галузі овочівництва є удосконалення агротехніки. Наявна система виробництва овочів передбачає активну обробку ґрунту, збільшення доз внесення мінеральних добрив, зростання пестицидного, технічного, антропогенного навантаження. Це приводить до високих темпів мінералізації гумусу ґрунту, різкого збільшення ерозійних процесів погіршення агрофізичних показників ґрунту, фітосанітарного стану екологічної обстановки і, як наслідок, зниження урожайності і якості продукції, перевитрат фінансових, енергетичних і трудових ресурсів.

Розвиток овочівництва необхідно орієнтувати насамперед на ресурсо- і енергоощадну техніку і технологію. З урахуванням специфіки галузі овочівництва держава повинна брати участь в розробленні і стимулюванні техніко-технологічних, фінансових, екологічних і правових механізмів щодо використання інноваційних моделей розвитку галузі.

Овочі вирощують в усіх природно-економічних зонах України, але по території вони розподіляються нерівномірно. Основним районом товарного овочівництва є зона Степу, яка має найбільш сприятливі умови для його розвитку. Тут розміщено близько 50 % посівних площ овочевих культур і заговляється 60 % овочевої продукції. У цій зоні вирощують овочеві культури не тільки для задоволення місцевих потреб, але й для вивозу в інші райони країни та за її межі у свіжому та переробленому вигляді. Основною овочевою культурою в Степу є помідори, на частку яких припадає більше третини овочевих культур, потім капуста, огірки, баклажани, солодкий перець та інші теплолюбні культури. Більша частина овочів тут вирощується на зрощувальних землях. Лісостеп теж є сприятливою зоною для вирощування всіх видів овочевих культур. Найбільш

поширеними серед яких є помідори, цибуля і капуста. Загальна площа овочів тут сягає трохи більше 40 % від їх площі по Україні, а питома вага у заготівлі овочів становить більше 30 %. В зоні Полісся під овочевими культурами зайнято близько 10 % усіх посівів овочів на Україні. Найбільші площі посіву тут займають капуста і огірки. Співвідношення посівів овочевих культур в різних зонах країни неоднакове. Воно залежить від кліматичних, ґрунтових умов і від розміщення у приміських і сировинних зонах. В приміських зонах переважають посіви капусти, помідорів, цибулі на перо, огірків, моркви, столового буряка та інших овочів для масового споживання. В Україні розвивається овочівництво відкритого і закритого ґрунту. Овочеві культури закритого ґрунту вирощують у теплицях, парниках та на ділянках з утепленням ґрунтом. У теплицях вирощують в основному ранні овочеві культури і розсаду, в парниках – розсаду для одержання в основному ранніх овочів. Розвиток овочівництва закритого ґрунту повинен поєднуватися з розвитком його в відкритому ґрунті у відповідних пропорціях. В приміських зонах як показала практика, на 15 га овочевих культур у відкритому ґрунті необхідно мати до 1 га закритого ґрунту, що забезпечить своєчасне вирощування розсади овочевих культур і більш рівномірне забезпечення населення свіжими овочами.

Картопля в Україні є однією із найважливіших сільськогосподарських культур універсального призначення. Вона одночасно є продуктом харчування, сировиною для переробної промисловості та високоякісний корм для тварин. Із картоплі в чистому вигляді і в поєднанні з іншими продуктами виготовляють більше ста страв.

Батьківщиною картоплі вважають Південну Америку. В 1565 р. чилійська картопля була завезена в Іспанію, звідти в Італію, Францію, Голландію та інші країни Європи. Різноманітне використання картоплі обумовлене її цінними властивостями. В бульбах міститься від 12 до 24 % крохмалю, до 2 % сирого протеїну, 75 % води, 1 % целюлози, 0,2-0,3 % жиру, 0,9 % золи (мінеральних речовин), вітаміни А, В1, В2, С та ін.

Картопля є цінною сировиною для спиртової, крохмале-патокової, глюкозної та інших галузей промисловості. Переробка 1 т картоплі з вмістом крохмалю 17,6 % дає 112 л спирту, 55 кг вуглекислоти, 1500 л барди та ін. Вихід спирту з 1 га картоплі (за мінусом садивного матеріалу) в три рази більший, ніж при переробці урожаю жита і ячменю, і в 4-5 раз більший, ніж при переробці вівса з проса.

Собівартість спирту із картоплі нижча ніж із зерна. Понад 70 % крохмалю в країні виробляється з картоплі.

Крохмаль з картоплі відзначається високими продовольчими якістьми. Продукти, отримані в результаті переробки картоплі, широко застосовуються в різних галузях промисловості: харчовій, текстильній, хімічній, взуттєвій, шкіряній, поліграфічній, лакофарбовій, сірниковій і ін.

Картопля має важливе значення і як кормова культура для відгодівлі свиней, а також для годівлі великої рогатої худоби. При врожайності 200 ц/га одержують 58 ц корм. од. На кормові цілі використовуються не тільки бульби, але і відходи промислової переробки (барда, мезга та ін.). У 1 т барди міститься 40 кормових

одиниць, в 1 т мезги – 132 кормових одиниці. Картопля в сівозмінах є хорошим попередником, позитивно впливає на урожай наступних культур, залишає після себе поле чистим від бур'янів. Виробництво ранніх сортів картоплі весною і влітку дозволяє більш продуктивно використовувати землю.

Картопля – високотонажна і мало транспортабельна культура. При неналежному зберіганні і транспортуванні втрати її сягають 20-30 %, що треба мати на увазі при розміщенні її посівів.

Вирощуванням картоплі займаються в усіх зонах України. Найбільша концентрація її посівів в Поліссі і північних районах Лісостепу (Чернігівська, Сумська, Волинська, Житомирська і Тернопільська області) – до 40 %, у південних областях картопля має невелику питому вагу – 1-1,5 % у структурі посівної площі.

Урожайність картоплі в Україні залишається низькою. Проте в Україні є сорти картоплі (ранньостиглі – Кобза, Незабудка, Бородянська рожева та ін., середньостиглі та середньоранні – Купава, Світанок Київський, Луговська та ін.), які формують урожай бульб у біологічній стиглості на рівні 356-400 ц/га за раннього збирання і в літньому садінні свіжозібраними бульбами – 150-180 ц/га.

Сортозаміна забезпечує 10-40 % приросту урожаю картоплі порівняно із сортами, які тривалий час перебувають у виробництві. Основними виробниками картоплі є господарства населення – майже 97 %.

Рівень механізації виробництва картоплі в яких є низьким, тому і 409 виробництво її є трудомістким – 3,0-3,3 люд.-год. на 1 ц картоплі, що на 16,2- 17,2 % більше нормативних затрат праці при механізації основних виробничих процесів. Собівартість 1 ц картоплі постійно зростає за рахунок зростання цін на паливно-мастильні матеріали, засоби захисту рослин, добрива та ін. Проте виробництво її залишається рентабельним за рахунок щорічного незначного зростання ціни її реалізації, яка значно коливається і залежить від пори року та регіону реалізації.

В цілому сучасний стан виробництва і ринку картоплі тією чи іншою мірою об'єктивно стабілізує і повністю задовольняє попит (потребу) населення. Це безперечно позитивний результат розвитку присадибного господарства, як ефективної форми приватного землекористування.

Основними баштаними культурами, які вирощуються в Україні є кавуни, дині, гарбузи, кабачки та патисони. Вони є цінними продуктами харчування з дієтичними, профілактичними і лікувальними властивостями, використовуються в свіжому вигляді, і як продукти переробки харчової, кондитерської та інших галузей промисловості.

Гарбузи та кавуни є цінним кормом для тварин, мають високі поживні якості та є хорошими попередниками інших культур.

За ґрунтово-кліматичними умовами найбільш придатною для вирощування баштаних культур є зона Степу, в якій їх товарне виробництво становить понад 90 %. Баштанні культури переважно вирощуються у господарствах Херсонської, Одеської, Миколаївської, Запорізької, Дніпропетровської областей. Їх посівні площі є порівняно невеликими.

Урожайність кавунів в окремі роки становить 200-400 ц/га, динь – 100-200

ц/га, гарбузів – 200-400 ц/га і навіть більше. Затрати праці на 1 ц продукції баштанних продовольчих 413 культур становили в 1990 р. – 1,72 люд.-год., в 2000 р. – 2,06 люд.-год, у 2005 р. – 2,46 люд.-год. та мали тенденцію до зростання.

Сучасний рівень розвитку овочівництва та баштанництва поки що не забезпечує потреби населення в їх продукції та переробну промисловість сировиною.

Відставання овочівництва, так само як і виробництво картоплі, пов'язано з недостатнім розвитком виробництва в сільськогосподарських підприємствах, вкрай недостатнім рівнем механізації трудомістких робіт, ослаблення економічного стимулювання виробництва, низькими темпами росту урожайності.

Слід також відмітити, що в нашій країні ще мало виробляється таких цінних овочевих культур, як зелений горошок, цвітна капуста, перець, баклажани, салат, солодка кукурудза та ін.

Розширення асортименту та покращення якості, особливо за рахунок найбільш цінних овочевих і баштанних культур, є найважливішим завданням подальшого розвитку овочівництва і баштанництва.

На зовнішньому ринку Україна розглядається іноземними державами переважно як сировинна база, що забезпечує потреби їхніх переробних підприємств. Упродовж останніх років у Волинській області відбувається збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції в необробленому вигляді, що лише посилює її сировинну орієнтацію. В результаті місцеві та державні бюджети недоотримують значні фінансові ресурси, адже реалізують за кордоном продукцію із низькою доданою вартістю.

Із зовнішнього ринку сільськогосподарська продукція повертається до нас у вигляді готових виробів із значно вищою доданою вартістю, тобто вітчизняні споживачі переплачують за товари, виробництво яких можливе в Україні. До того ж сировинна орієнтація національної економіки в майбутньому може призвести до загострення екологоекономічної ситуації в регіонах.

Тому сьогодні важливо забезпечити економічне стимулювання розвитку економіки таким чином, щоб змінити статус нашої держави із сировинного придатку на провідного виробника готової продукції поглибленої переробки. Для цього актуально розвивати комплексні виробництва з переробки на базі місцевої природноресурсної сировини. Це, у свою чергу, сприятиме посиленню економічної незалежності, капіталізації економіки, розвитку бізнесу, зростанню експортного потенціалу, зменшенню залежності від імпорту, а також стабілізації ситуації в економіці, підвищенню рівня конкурентоспроможності національного виробника тощо.

Основною перевагою створення та розвитку виробництв із повним циклом поглибленої переробки природних ресурсів є збереження і збільшення суми доданої вартості, що сприятиме фінансовим надходженням до бюджетів територіальних громад та державного бюджету, зростанню прибутків переробних підприємств, зайнятості сільського населення тощо.

Сільськогосподарська продукція, що виробляється на території Волинської області, має вагоме значення у забезпеченні місцевого населення продуктами

харчування та переробних підприємств виробничою сировиною. Значна частина вирощеної в регіоні сільськогосподарської продукції експортується за кордон, причому впродовж останніх років частка сировинної продукції у структурі сільськогосподарського та продовольчого експорту постійно зростає, а його обсяги в номінальному вираженні характеризуються високою динамікою зі спадною тенденцією.

Як видно, зменшення експорту переробленої сільськогосподарської продукції (готових виробів) з високою доданою вартістю призводить до зменшення вартісних показників його загальних обсягів і продовольчої продукції. Отже, можна стверджувати про недоотримання фінансових надходжень до місцевого та державного бюджетів. Іншими словами, сільськогосподарська продукція Волинського регіону забезпечує закордонні переробні підприємства сировиною.

Така сировинна орієнтація посилює екстенсивність сільськогосподарської діяльності, що, у свою чергу, має негативні наслідки, зокрема для родючості земель сільськогосподарського призначення.

Як правило, з метою збільшення прибутків сільськогосподарські виробники нехтують дотриманням технологій обробітку землі, зокрема оптимальними правильними сівозмінами, вирощуючи культури, що швидко виснажують ґрунт, а також використовують мінеральні добрива, у результаті чого в ґрунти потрапляють шкідливі хімічні елементи (нітрати і нітрити) тощо.

Так, спостерігається тенденція збільшення розмірів посівних площ під сільськогосподарськими овочевими, ягідними, зерновими та олійними культурами, що сприяє збільшенню обсягів відповідної продукції. в досліджуваному регіоні більшість сільськогосподарських виробників надає пріоритет діяльності у сфері рослинництва, підтвердженням чого є також скорочення обсягів виробництва м'яса та харчових субпродуктів на 3,2 тис. тонн. Збільшенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у Волинській області протягом аналізованого періоду сприяли регіональні та державні програми розвитку.

Зокрема, Урядом України передбачено такі програми: «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів», «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств», «Державна підтримка розвитку, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними», «Надання кредитів фермерським господарствам», «Державна підтримка галузі тваринництва», «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників».

Зростання виробництва продукції сільського господарства пов'язане також із розширенням її експорту (як сировини) у зарубіжні держави.

Аналізуючи динаміку зміни частки експортованої сільськогосподарської сировинної продукції регіону в загальних обсягах її виробництва, виявлено збільшення експорту м'яса та харчових субпродуктів на 4,0 %, овочів – 1,5, зернових культур – 1,1, а ягід – на 50,3 %.

Збільшення експорту сільськогосподарської сировини до зарубіжних країн у натуральних показниках свідчить про розвиток зовнішньоекономічної діяльності

досліджуваного регіону та зумовлює зростання грошових надходжень у результаті реалізації цієї продукції.

Протягом аналізованого періоду обсяги реалізації експортованої сільськогосподарської сировинної продукції у вартісних показниках зросли на 16 184,8 тис. дол. США, або на 16,9 %. З одного боку, це позитивний тренд, адже збільшуються й надходжень до місцевого та державного бюджетів, а з іншого – негативний, оскільки посилюється сировинна орієнтація економіки регіону, що в майбутньому може призвести до небажаних еколого-економічних наслідків.

Вважаємо, що Волинську область на зовнішньому ринку іноземні держави розглядають як дешеву сировинну базу у зв'язку з досить низькими і стабільними цінами на продукцію сільського господарства. При цьому варто врахувати, що на експорт спрямовується якісна продукція, яка відповідає міжнародним стандартам.

На зовнішньому ринку найбільше ціниться м'ясо та харчові субпродукти, хоча вартість цієї категорії товарів знизилася у два рази, а інших – залишилася незмінною. Таким чином, стимулюючи розвиток сільського господарства, держава та місцеві об'єднані територіальні громади недостатньо уваги приділяють виробництвом, що працюють на вітчизняній сировині.

Експортуючи готові вироби, а не сировину, можна зміцнити позиції як досліджуваного регіону, так і нашої держави на зовнішньому ринку та значно збільшити обсяги прибутку, витіснивши конкурентів не тільки з цього ринку, а й внутрішнього. До того ж це послабило б негативний вплив на навколишнє природне середовище, сприяло б упровадженню нових еколого-економічних технологій виробництва в сільськогосподарській галузі.

Розвиток комплексних агропереробних виробництв у Волинській області матиме багато позитивних результатів, що потребує послідовного здійснення певних заходів (рис. 5.2).

Таки чином, упродовж останніх років частка сільськогосподарської сировинної продукції у структурі її експорту та продовольчої продукції у Волинській області постійно зростає, що призводить до зменшення її вартісних показників.

Сировинна орієнтація регіону спричиняє посилення екстенсивного ведення сільськогосподарської діяльності, що, у свою чергу, може знизити рівень його екологоекономічного розвитку.

У зв'язку з низькими цінами на сільськогосподарську сировинну продукцію на зовнішньому ринку доцільно збільшити обсяги експорту продукції з вищою доданою вартістю (готових виробів).

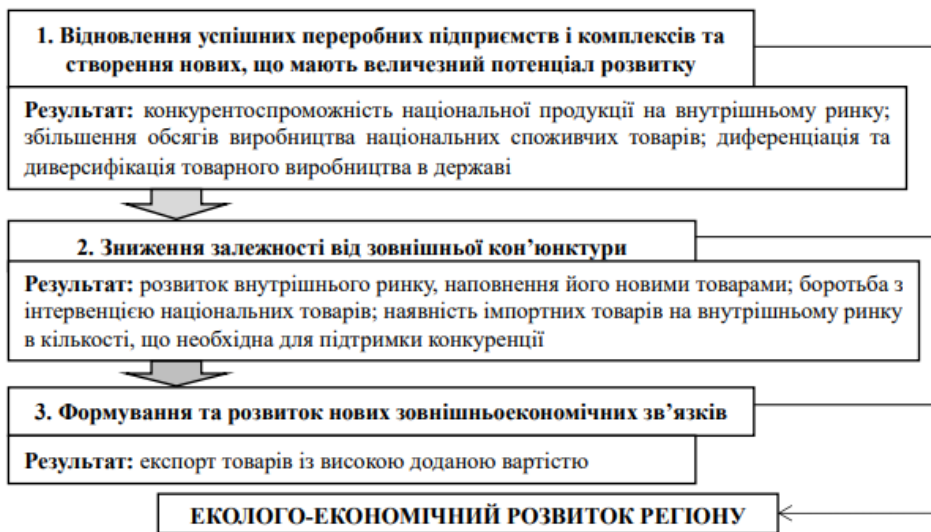

Рис. 5.2. Етапи та результати економічного стимулювання розвитку комплексних переробних виробництв на базі АПК Волинської області

Отже, сьогодні загалом в регіонах України та у Волинській області зокрема необхідно розвивати комплексні виробництва із поглибленої переробки сільськогосподарської продукції. Це потребує залучення додаткових фінансових ресурсів, перш за все для відновлення занепалих у 90-х рр. ХХ ст. або недостатньо розвинених наразі переробних ланок агропромислового комплексу регіону – льонопереробних, плодово-ягідних, овочеконсервних, овочесушильних та олійно-жирових виробництв, тваринницьких комплексів з вирощування свиней та великої рогатої худоби, виробництво біопалива і харчових біодобавок, видобування та переробку сапропелю тощо.

4. Економічна ефективність виробництва плодів і ягід та шляхи її підвищення

Народногосподарське значення садівництва визначається високою споживчою цінністю плодів та ягід. У них міститься багато вітамінів і мікроелементів, вуглеводів і органічних кислот, вкрай необхідних людині. Загальний вміст цукру в плодах і ягодах в середньому складає біля 10 %, а в деяких сортах слив, черешні і абрикоса – до 17,5 %.

В 1 кг плодів і ягід міститься в середньому 440 кал., що складає біля 15 % повноцінної добової норми харчування.

Плоди – це здоров'я, вони попереджують передчасне старіння організму і його враження багатьма захворюваннями. Нестача їх в щоденному меню призводить до серйозних наслідків.

Споживання плодів забезпечує профілактику здоров'я населення. Поліпшується робота харчотравного тракту, кровотворних органів, кровоносної та нервової систем. Наприклад, яблука завдяки вмісту пектинів (до 15 % сухої маси) сприяють зниженню рівня холестерину в крові, зменшують нагромадження жирів і в підсумку запобігають захворюванню атеросклерозом.

У груші багато солей калію, тому сік та відвар із сушених плодів використовують при захворюваннях серця, судин і нирок.

Ягоди малини також мають цінні лікарські властивості. В народній медицині їх застосовують при простудних захворюваннях, болю в суглобах, радикуліти, невралгії та ін. Кожен плід і ягода мають ті чи інші харчові і лікувальні цінності.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я щоденний раціон людини повинен включати не менше 400-500 гр. свіжих плодів і овочів.

Науково-дослідним інститутом гігієни харчування розроблені норми споживання плодів і ягід. У розрахунку на рік вони складають 79 кг плодів і ягід, в т. ч.: яблука – 50 кг, груша і айва – 7,5 кг, сливи – 7 кг, вишні і черешні – 6 кг, абрикоси – 2 кг, персики – 1 кг, горіх – 1,5 кг і ягоди – 4 кг.

Плоди і ягоди споживаються не тільки в сирому вигляді. Вони також є сировиною для харчової промисловості. Із них виробляють повидло, мармелад, різні фруктові консерви, соки, вина, варення, наливку та інші продукти. Усі плодово-ягідні культури добрі медоноси, тому садівництво сприяє і розвитку бджільництва. Плодово-ягідні культури розміщені по всій території України, проте найбільша їх концентрація у Лісостепу, південному Степу, в Криму та у Закарпатті.

Поряд зі збільшенням виробництва та покращення якості плодів і ягід, питання підвищення їх економічної ефективності є одним із найважливіших завдань.

Садівництво і ягідництво відзначаються досить великою капітало- і трудомісткістю. Норма амортизації в садівництві залежить від виду насаджень і періоду плодоношення, вона розрахована на використання зерняткових у середньому протягом 25 років, вишні – 13, черешні – 20, малини – 8, смородини – 10 років. Строк окупності капітальних вкладень на закладанні садів – 8-12, а ягідників – 4-5 років. Затрати праці в садівництві в урожайні роки на 1 га плодкових садів становлять 350-400, а ягідників – понад 500 люд.-год.

Для характеристики рівня економічної ефективності виробництва плодів і ягід використовують систему таких показників:

- урожайність, ц/га; - затрати праці на 1 ц на 1 га плодоносних насаджень, люд.-год.;
- собівартість 1 ц продукції, грн; - ціна реалізації 1 ц, грн;
- прибуток з розрахунку на 1 ц продукції і на 1 га плодоносного саду, грн;
- рівень рентабельності, % та ін.

У садівництві спостерігається періодичність плодоношення, тому економічна ефективність виробництва продукції садівництва визначається в середньому за 3-5 років.

Для повного забезпечення населення України плодами і ягодами необхідно мати орієнтовано 850 тис. га садів і ягідників, з них 670 тис. га у плодоносному виці при середній урожайності плодів і ягід 70 ц/га.

Подальше зниження собівартості і підвищення економічної ефективності виробництва плодів і ягід обумовлено комплексом заходів, основними із яких є такі:

- заміна засаджених і морально-застарілих садів новими інтенсивного типу;
- інтенсифікація в напрямку послідовного оснащення необхідною технікою, покращення сортового складу (структури), широкого використання зрошення і застосування органічних і мінеральних добрив;
- зменшення втрат при зберіганні і транспортуванні;
- удосконалення технології виробництва на базі досвіду передових господарств й досягнень науки і ін.;
- впровадження прогресивних форм організації і оплати парці;
- поглиблення спеціалізації і посилення концентрації виробництва на базі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції та ін.

Інтенсифікація садівництва на основі широкого впровадження досягнень науки і техніки та передового досвіду є вирішальною умовою підвищення його продуктивності, поліпшення якості плодів і ягід, зменшення витрат та здешевлення виробництва.

Народногосподарське значення виноградарства визначається високою споживчою цінністю його продукції.

Виноград – цінний продукт харчування з високими поживними якостями та лікувальними властивостями. Він використовується для виготовлення соків, варення, вин, коньяків та ін.

Виноград – багаторічна культура, вимагає багато тепла, світла і вологи.

В Україні вирощують технічні і столові сорти винограду. Ягоди винограду містять 15-30 % цукру (в залежності від сорту), органічні кислоти, дубильні речовини, амінокислоти, вітаміни групи В, Р, С, мінеральні солі калію, кальцію, заліза, марганцю, фосфору та ферменти.

Плоди виногради діють на організм людини як загальнозміцнююче, сечогінне, жовчогінне, понижують кислотність шлункового соку, активізують обмін речовин, сприяють утворенню еритроцитів, корисні при хронічних бронхітах, туберкульозі, подагрі. Свіже листя винограду в народній медицині використовують для лікування гнійних ран.

Цінні харчові та лікувальні властивості мають виноградний сік та виноградні вина, особливо червоні, які виводять радіонукліди та ін. Сухе вино марки «Каберне» вживають космонавти і моряки-підводники. У свіжому виді споживається лише 10 % винограду, решта – переробляється на соки, вина, коньяки тощо.

В Україні створено промислове виноградарство на базі спеціалізованих господарств і агропромислових господарств та агропромислових об'єднань до складу яких входять заводи по виробництву вина та іншої продукції з винограду.

В Україні напрацьована і діє Програма щодо відродження виноградарства в

країні. Основними показниками економічної ефективності виробництва винограду є такі:

- урожайність, ц/га; - затрати праці на 1 ц на 1 га плодоносних насаджень, люд.-год.;
- собівартість 1 ц продукції, грн; - ціна реалізації 1 ц, грн;
- прибуток на 1 ц продукції і на 1 га плодоносних насаджень, грн;
- рівень рентабельності, % та ін.

Вони розраховуються аналогічно показникам ефективності виробництва плодів та ягід. Економічна ефективність виробництва винограду в значній мірі залежить від урожайності, витрат матеріальних, грошових та трудових ресурсів, якості продукції та ціни реалізації.

У свіжому виді споживається лише 10 % винограду, який реалізується в основному на ринках сільськогосподарської продукції в мережі продовольчих магазинів, решту винограду господарства реалізують переробним підприємствам, в основному винозаводам, за цінами домовленості з урахуванням якості продукції та цінності сортів винограду.

Збільшення виробництва винограду в Україні нині відбудеться двома шляхами – екстенсивним (за рахунок розширення площі його насаджень) та інтенсивним.

Основними шляхами підвищення економічної ефективності виробництва винограду є такі:

- підвищення урожайності за рахунок додаткових кладень на одиницю площі насаджень;
- ліквідація зріджених плантацій;
- оптимальний підбір сортового складу;
- застосування зрошення;
- внесення добрив в оптимальних дозах;
- впровадження комплексної механізації виробництва;
- провадження прогресивних технологій;
- боротьба з хворобами та шкідниками;
- підвищення якості продукції;
- поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва;
- впровадження прогресивних форм організації та оплати праці;
- розвиток концентрації і агропромислової інтеграції.

Збільшення виробництва та підвищення економічної ефективності винограду можливо лише за умови високоефективного ведення виробництва, істотного підвищення його урожайності, що у свою чергу зумовлює необхідність використання ефективних факторів інтенсифікації виноградарства.

5. Економічна оцінка ефективності виробництва і використання кормів

Виробництво продукції тваринництва знаходиться в прямій залежності від забезпечення його кормами. Тому створення міцної безперебійної кормової бази є необхідною умовою успішного розвитку тваринництва і підвищення його продуктивності.

Під кормовою базою розуміють джерела одержання і систему виробництва кормів для тваринництва в окремому підприємстві, групі підприємств, районі, області, країні. Створення надійної кормової бази у підприємстві передбачає таку систему і структуру виробництва кормів, яка б повністю забезпечувала протягом року поголів'я худоби і птиці різноманітними, якісними і повноцінними за поживністю кормами відповідно до нормативів годівлі. За зоотехнічними нормативами на умовну голову худоби на рік необхідно заготовляти не менше 35 ц кормових одиниць.

Організація кормової бази включає певну систему виробництва і використання кормів, що характеризується відповідною структурою посівних площ кормових культур, технологією виробництва, заготівлі, зберігання і приготування кормів для годівлі.

Раціонально організована кормова база повинна забезпечувати безперебійне надходження необхідної кількості повноцінних і дешевих кормів протягом року, випереджаючи виробництво кормів порівняно з ростом поголів'я тварин і створення їх страхових запасів. Характер виробництва, обсяг заготівлі кормів і їх структура залежать від природних та економічних умов підприємства, складу сільськогосподарських угідь, розвитку польового виробництва кормів, напряму тваринництва, типу годівлі тварин тощо.

У тваринництві використовують рослинні, тваринного походження і мінеральні корми.

Корми рослинного походження включають:

- 1) концентровані (зерно фуражне, комбікорми, висівки, макуха, шрот та ін.);
- 2) соковиті (силос, коренево- та бульбоплоди, кормові баштанні культури);
- 3) грубі (сіно, солома, полова, сінаж);
- 4) зелені (сіяні трави і трави природних лук та пасовищ).

Джерелами надходження кормів є: посіви кормових культур на сіно, сінаж, трав'яне борошно, соковитий і зелений корм та посіви зернових культур на кормові цілі; природні й сіяні сіножаті та пасовища; відходи рільництва (гичка коренеплодів і овочів, солома, полова та ін.); корми промислового виробництва (комбікорми, мінеральні корми, білково-вітамінні добавки); кормові відходи борошномельної, олійної, цукрової, крохмалепатокової, пивоварної, виноробної, спиртової, м'ясної, молочної промисловості (жом, макуха, барда, висівки, м'ясо-кісткове борошно та ін.), а також молоко і відходи громадського та індивідуального харчування.

В Україні основною кормовою базою в сільськогосподарських підприємствах є польове кормовиробництво, яке дає понад 90 % усіх кормів. Всі польові кормові культури розділяють на такі групи:

- 1) зернофуражні (кукурудза, зернобобові, ячмінь, овес та ін.);
- 2) силосні (кукурудза, соняшник та ін.);
- 3) баштанні кормові (гарбузи, кабачки, кормові кавуни);
- 4) кормові коренеплоди і бульбоплоди (кормові і цукрові буряки, морква, бруква, картопля та ін.);
- 5) однорічні трави (суданська трава, однолітні райграс, вика та ін.);

б) багаторічні трави (люцерна, конюшина, костер, житняк, тимофіївка та ін.).

Рівень виробництва кормів є необхідним показником для визначення чисельності поголів'я тварин та їх продуктивності в кожному конкретному господарстві. Для визначення забезпеченості кормами тварин складається план потреби кормів для всього поголів'я на календарний рік.

Одночасно розробляється план постачання кормів, обсяг і основні джерела їх надходження.

В цілому у кожному підприємстві складається кормовий баланс – розрахунок потреби і надходження кормів. Загальну кількість кормів і їх окремих груп обчислюють у кормових одиницях. За одиницю загальної поживності кормів прийнята поживність 1 кг вівса середньої якості. Потребу в кормах визначають за нормами витрачання їх в ц кормових одиниць на виробництво 1 ц продукції тваринництва. Спочатку обчислюють загальну потребу в кормових одиницях для виробництва планового обсягу продукції тваринництва за її видами. Потім, користуючись рекомендованою структурою кормового раціону, розраховують потребу в кормових одиницях за видами кормів, з наступним переведенням їх у натуральні одиниці. Для цього одержану кількість кормових одиниць ділять на поживність відповідного виду кормів, або множать на коефіцієнт, який показує скільки припадає певного корму на одну кормову одиницю. При спрощених і орієнтованих розрахунках користуються нормами витрат кормів на умовну голову. При визначенні загальної потреби кормових одиниць враховують вміст перетравного протеїну, вітамінів, мінеральних та інших речовин, щоб забезпечити повноцінну годівлю тварин.

В розрахунку на кормову одиницю повинно припадати перетравного протеїну у скотарстві – 105-110 г; у свинарстві – 100-110 г; у вівчарстві – 100-105 г; у птахівництві – 102-150 г. Страховий фонд кормів розраховують виходячи з рекомендованих нормативів і можливостей кормової бази підприємства. Після визначення планової потреби у кормах складають план їх виробництва і надходження, в якому встановлюють структуру і розміри посівних площ, розробляють заходи щодо одержання високих урожаїв кормових культур і природних кормових угідь та розглядають інші питання організації кормової бази.

Виробництво і надходження кормів повинно забезпечувати потребу тваринництва в зелених кормах не тільки в цілому на рік, але й по окремих періодах. Для цього в кожному підприємстві доцільно розробити зелений конвеєр. Загальну площу кормових культур господарства розраховують за такою формулою:

$$П_k = П_c + П_n + \frac{B_1}{Y_1} + \frac{B_2}{Y_2} + \frac{B_3}{Y_3},$$

де: Пк – площа кормових культур, га; Пс – площа природних і сіяних сіножатей, га; Пп – площа природних пасовищ, га; В₁, В₂, В₃ – частина валового збору окремих сільськогосподарських культур, що виділяється на корм, ц; У₁, У₂, У₃ – урожайність сільськогосподарських культур, які виділяються на корм, ц/га.

Співвідношення всіх видів кормів за їх загальною поживністю характеризує структуру кормової бази. Головне завдання вдосконалення кормової бази - це забезпечення раціональної годівлі сільськогосподарських тварин кормами, збалансованими за всіма поживними речовинами. При цьому раціони тварин повинні мати оптимальне співвідношення кормових одиниць, перетравного протеїну, мінеральних речовин, мікроелементів та вітамінів.

Співвідношення окремих видів кормів за їх поживністю визначає структуру раціону годівлі худоби і птиці. Кормовий раціон - це добова даванка тваринам набору кормів, який забезпечує підтримання здоров'я і заплановану продуктивність тварин.

Структура кормового раціону залежить від виду і віку тварин, їх фізіологічного стану, продуктивності, прийнятого в господарстві типу годівлі та наявності кормів тощо.

При годівлі за збалансованими раціонами досягається найвища продуктивність тварин і найраціональніше витрачання кормів. Рівень розвитку кормової бази визначається такими показниками: обсягом виробництва кормів з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 га кормової площі, на 1 умовну голову худоби в ц кормових одиниць. Крім цього, розвиток кормової бази підприємства необхідно оцінювати і за такими показниками, як оплата кормів продукцією та кормомісткістю її виробництва.

Ефективність використання кормів визначається:

- 1) продуктивністю тварин;
- 2) виходом продукції з розрахунку на 1 ц кормових одиниць згодованих кормів;
- 3) витратами кормових одиниць на 1 ц продукції тваринництва.

Найнижчий рівень собівартості приростів живої маси тварин і надоїв молока отримують при згодовуванні зелених кормів, особливо у весняний період. Вони є найдешевшими і найбільш якісними.

Розроблений науковцями Запорізької дослідної станції зелений конвеєр з використанням нетрадиційних кормових культур дозволяє забезпечити безперебійне надходження зелених кормів протягом 220-230 днів з богарних і 250-260 днів зі зрошувальних земель.

В Україні на виробництво 1 ц м'яса витрачається в три рази більше зерна, ніж в економічно-розвинутих країнах світу. Причиною цього є незбалансованість кормів на білок. Тому у свинарстві за останні роки витрачалося більше 2,5 млн т зерна, або відповідно 12,6 ц на 1 ц приросту, у птахівництві – 1 млн т, або відповідно по 6 ц зерна.

Нинішній стан виробництва кормів характеризується зменшенням його обсягу як за рахунок скорочення посівної площі кормових культур, так і за рахунок

зниження їх урожайності при одночасному зниженні техніко-технологічного забезпечення підприємства.

Площа кормових коренеплодів, з якої зібрано урожай знизилася втричі, кукурудзи на силос, сінаж і зелений корм у 13,6 рази. Урожайність кормових культур підвищилася (крім кормових коренеплодів), зокрема кукурудзи на силос, сінаж і зелений корм – на 5,3 %, однорічних трав на сіно на 7,0 %, багаторічних трав на сіно – на 18,1 %.

Витрати кормів з розрахунку на одну умовну голову великої худоби зменшилися лише на 2 ц кормових одиниць, (6,2 %) Таке різке зменшення виробництва в основному викликане значним скороченням за цей період загального поголів'я великої рогатої худоби – в 5,5 рази, свиней – в 2,4 рази, птиці – в 1,2 рази. Ринок кормів в Україні органічно поєднується з виробництвом продукції тваринництва і є невід'ємною складовою аграрного ринку.

В даний час ринок кормів визначається низьким попитом на них, особливо сільськогосподарських підприємств, де за останні роки цей показник зменшився майже вдвічі. А тому ринок кормів знаходиться на низькому рівні.

Основними споживачами покупних кормів виступають птахівництво і свинарство. Необхідність в покупних кормах зростає і в господарствах населення. На сьогодні там усе ще вирощують значну кількість худоби, птиці та свиней на незбалансованих раціонах.

Негативним фактором, що стримує розвиток цього ринку, є низька культура споживання комбікормів. Отримуючи зерно як оплату за земельні паї, населення згодує його цілим птиці та, у кращому разі — перемелює зернову сировину на дерть.

Стан забезпечення наявного тваринництва кормами залишається незадовільним. Невисокою є також і поживна цінність кормів. Перетравного протеїну (білка) виробляється лише 85 г на кормову одиницю. Тому, серед проблем виробництва кормів, що потребують невідкладного вирішення, найважливішим залишаються збільшення їх виробництва, покращення якості та підвищення економічної ефективності їх виробництва.

Для зміцнення кормової бази і зниження собівартості виробництва продукції тваринництва необхідно виявляти найбільш ефективні шляхи вирішення проблеми.

В конкретних підприємствах різних природно-економічних зон вирощуються різні кормові культури. Це передбачає проведення економічної оцінки окремих кормових культур, видів кормів і раціонів годівлі.

Для її проведення використовують наступні показники:

1) урожайність кормових культур та вихід з 1 га посіву кормових одиниць і перетравного протеїну, ц;

2) собівартість 1 ц корму, кормової одиниці та перетравного протеїну; 427

3) затрати праці на виробництво 1 ц корму та кормових одиниць, люд.-год.

Використовуються також такі показники, як вихід тваринницької продукції на 1 га посіву кормових культур, загальний збір продукції на 1 га в грошовому виразі.

Всі зазначені показники, відображають порівняльну продуктивність кожної кормової культури, рівень виробничих затрат праці на вирощування та собівартість готового корму. У процесі переробки багатьох видів кормів та доставки їх на ферму початкова вартість збільшується на 15-20 %.

Найбільший вихід кормових одиниць з 1 га в підприємствах Степу дають кукурудза на зерно та силос, кормові коренеплоди та зернові культури, а найбільший вихід протеїну – зернобобові культури та багаторічні трави на сіно і зелений корм.

Найдешевшими кормами є зелені, силос та зернофураж, найдорожчими – коренеплоди та сіно з трав. Кількість умовних кормопротеїнових одиниць з 1 га посіву окремої кормової культури визначають за такою формулою:

$$\text{КПО} = \frac{Y(K_0 + 10P_n)}{2},$$

де: КПО – вихід кормопротеїнових одиниць з 1 га посіву, ц; Y – урожайність кормової культури, ц/га; K_0 – вміст кормових одиниць в 1 ц корму, ц; P_n – вміст перетравного протеїну в 1 ц корму, ц; 10 і 2 – відповідні коефіцієнти.

Показники економічної оцінки кормових культур для більшої достовірності визначають у середньому не менше як за 3 роки.

Порівняння показників оцінки різних кормів дає змогу виявити найбільш економічно вигідні з них, а також обґрунтувати раціональну структуру кормових культур. Набір кормових культур у сівозмінах і структура площ повинні забезпечувати тваринництво господарства кормами і створювати умови для забезпечення максимального виходу сільськогосподарської продукції з кожного гектара землі при найменших затратах праці і засобів.

Розмір умовного чистого доходу (ЧД) при вирощуванні кормових культур визначають за формулою.

$$\text{ЧД} = \frac{\text{КПО}}{\text{ВК}} (\text{Ц} - \text{С}) - \text{В}_в,$$

де ЧД – чистий дохід з 1 га кормової культури, грн; КПО – вихід кормопротеїнових одиниць з 1 га посіву, ц; ВК – витрати кормів на 1 ц відповідної тваринницької продукції, за нормативом, ц корм. од.; Ц – середня ціна реалізації 1 ц продукції тваринництва, грн; С – собівартість 1 ц тваринницької продукції без вартості кормів, грн; $\text{В}_в$ – виробничі витрати на 1 га кормової культури, грн.

Економічну оцінку окремого виду корму здійснюють на підставі даних оцінки культур, які складають основу корму, з урахуванням витрат на його приготування, зберігання і роздачу, а також виходу і збереження поживних речовин у кормі за період використання. Дані економічної оцінки кормових культур використовують для визначення найбільш ефективних кормових раціонів

і типів годівлі тварин.

Залежно від умов кормовиробництва раціони кормів мають різну структуру. Типи годівлі тварин характеризуються нормами і структурою кормів у раціонах (силосно-коренеплодний, концентратно-коренеплодний та ін.).

За рівнем годівлі молодняка великої рогатої худоби є такі її типи: інтенсивний (середньорічні витрати кормів на голову – 25-30 ц кормових одиниць), середньоінтенсивний (20-25 ц корм, од.), малоінтенсивний (до 20 ц корм. од.).

Економічну ефективність кормових раціонів і типів годівлі тварин характеризують показники:

- 1) продуктивність худоби і птиці;
- 2) витрати кормів на одиницю тваринницької продукції;
- 3) собівартість 1 ц кормових одиниць у раціоні, грн;
- 4) собівартість 1 ц продукції тваринництва, грн;
- 5) рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва, %.

Раціональний тип годівлі передбачає повне забезпечення тварин поживними речовинами з урахуванням їх продуктивності, зниження собівартості кормів і підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва.

Важлива роль у поліпшенні якості кормових ресурсів та підвищенні ефективності їх використання належить комбікормам.

Комбікорми - це своєрідна суміш із очищених і подрібнених кормів, які виготовляються за науково обґрунтованими рецептами для найбільш повного задоволення потреб певних видів і груп тварин у поживних речовинах.

Використання кормів у різному поєднанні і співвідношенні у вигляді складних сумішей дає можливість скласти повноцінні раціони. Комбікорми, збалансовані за головними поживними речовинами, забезпечують підвищення продуктивності тварин на 10-15 %, а при збагаченні їх вітамінами і мікроелементами та іншими біологічно активними речовинами ефективність їх підвищується на 20-25 %.

Використання 1 т комбікормів для годівлі худоби і птиці, порівняно із звичайними концентрованими кормами дає змогу додатково одержати 2,5-3 ц молока, або 35-40 кг приросту живої маси тварин, або 750-900 яєць. При цьому на 20 % зменшуються витрати кормів на одиницю продукції, знижується собівартість та підвищується рентабельність її виробництва.

Комбікорми складаються на 60-80 % з фуражного зерна, на 8-10 % з макухи, шроту, сухого жому і м'яси, а також з білкових кормів тваринного походження (м'ясо-кісткового і рибного борошна, мінеральних речовин і вітамінів). Особливо цінними компонентами комбікормів є зерно кукурудзи і зернобобових.

Виробляють комбікорми у розсипному, гранульованому і брикетованому вигляді.

Розрізняють повнораціонні комбікорми, комбікормиконцентрати, білково-вітамінно-мінеральні добавки, замітники незбираного молока тощо.

Нині значну частину комбікормів готують у комбікормових цехах підприємств з місцевої сировини.

Місцевою сировиною, яку можна використовувати для виробництва комбікормів, є відходи підприємств харчової та легкої промисловості, а також продукти рослинництва і тваринництва. Це перш за все відходи млинарсько-круп'яних цехів, елеваторного господарства, крохмале-патокового, цукрового, спиртового і пивоварного виробництва, кормові дріжджі, корми тваринного походження, корми рослинного походження, багаті на вітаміни та мінеральні речовини, сіно, солома, гичка цукрових буряків, мінеральні корми місцевого походження та ін.

Подальший розвиток комбікормової промисловості передбачає створення відповідної сировинної бази та збільшення виробництва високобілкових кормів через використання потужностей наявних комбікормових заводів. Це в свою чергу буде сприяти здешевленню виробництва продукції тваринництва.

Повноцінна годівля худоби і птиці дешевими кормами є основою високої продуктивності та ефективності тваринництва.

Оскільки основним джерелом кормів в Україні є польове кормовиробництво, то нині перевага повинна надаватися інтенсифікації польового, а в окремих зонах і лукопасовищного кормовиробництва, що означає збільшення виходу кормів з гектара кормової площі, поліпшення їх якості на основі додаткових вкладень засобів виробництва, впровадження прогресивних технологій і нових форм організації та оплати праці тощо.

Найважливішими шляхами збільшення виробництва і поліпшення якості кормів та зниження їх собівартості є такі:

- 1) внесення оптимальних доз мінеральних і органічних добрив;
- 2) використання зрошувальних земель;
- 3) докорінне поліпшення кормових угідь та створення культурних пасовищ і сіножатей;
- 4) впровадження науково обґрунтованої структури посівів кормових і зернофуражних культур;
- 5) розширення повторних післяукісних і післяжнивних посівів кормових культур;
- 6) впровадження посівів багатокомпонентних сумішей трав;
- 7) збільшення виробництва і використання сіна, сінажу і трав'яного борошна;
- 8) впровадження прогресивних технологій і форм організації вирощування, збирання, зберігання і приготування кормів;
- 9) розширення виробництва екологічно чистих кормів;
- 10) збільшення виробництва комбікормів;
- 11) підвищення якості кормів;
- 12) використання дешевих відходів харчової і переробної промисловості;
- 13) підвищення рівня кваліфікації і майстерності працівників кормовиробництва та ін.

У підвищенні врожайності і поліпшенні якості кормових культур важлива роль належить добривам. Особливо чутливі до удобрення кормові та цукрові буряки.

За дослідями Верхняцької дослідно-селекційної станції (Черкаська область), від внесення збалансованого мінерального удобрення (N70P90K80) урожайність кормових буряків у середньому за 6 років збільшилася на 70 ц/га, а від внесення 40 т гною і такої ж кількості мінеральних добрив - на 104 ц/га. На зрошуваних землях у передових підприємствах зони Степу досягнуто такої середньої урожайності кормових культур: кукурудзи на силос – 600 ц/га, люцерни на зелений корм – 500, на сіно – 100-120, зеленої маси культурних пасовищ – 600, буряків – 700, кормових культур повторних посівів – 250-300 ц/га.

Кукурудзу на зелений корм доцільно вирощувати в суміші з суданською травою, а також з бобовими культурами - горохом, викою і соєю.

Застосування післяукісних посівів кукурудзи і суданської трави у господарствах лісостепової зони після збирання озимих культур на зелений корм дає можливість збільшити валовий збір зелених кормів з гектара на 80- 130 %.

Внаслідок застосування поверхневого поліпшення кормових угідь продуктивність їх збільшується в 1,5, а з внесенням добрив – у 2-3 рази. Високу економічну ефективність у зоні Степу показують багаторічні зрошувані культурні пасовища, які створюються на природних угіддях або орних землях, які окупляться за 2-3 роки. Кожен гектар культурного пасовища замінює 4 га ріллі. На такій площі за будь-яких кліматичних умов отримують зелений корм для худоби.

Тема 6. Економіка тваринництва

- 1. Економічна ефективність виробництва продукції скотарства.*
- 2. Ефективність виробництва продукції свинарства.*
- 3. Ефективність виробництва продукції вівчарства та напрями її підвищення.*
- 4. Продукція птахівництва та ефективність її виробництва.*
- 5. Продукція бджільництва, ефективність її виробництва, показники та методика їх визначення.*
- 6. Аналіз та оцінка економічної ефективності інших галузей тваринництва, напрями її підвищення.*

1. Економічна ефективність виробництва продукції скотарства

Тваринництво – важлива галузь сільського господарства, що дає майже половину його валової продукції. Значення галузі тваринництва визначається його значним впливом на економіку сільського господарства, на рівень забезпечення необхідними продуктами харчування.

Найпоширенішими напрямками спеціалізації тваринницьких господарств України як і колись залишаються: у скотарстві – молочне, м'ясне, молочно-м'ясне; у свинарстві – м'ясне, сальне, напівсальне, шкіряне; у птахівництві – яєчне, м'ясне, бройлерне та змішане.

М'ясо, молоко і яйця є основними продуктами харчування населення, що характеризуються високими поживними властивостями. Без яких неможливо забезпечити нормальний рівень харчування. Тваринництво постачає цінні види

сировини для промисловості: вовну, шкіру, смушки і т. д.

Розвиток тваринницьких галузей дає можливість продуктивно використати трудові й матеріальні ресурси в сільському господарстві протягом року. У галузях тваринництва використовують відходи рослинництва, утворюються цінні органічні добрива – гній і гнойова рідина. Світове тваринництво має значну різноманітність, при цьому характеризується єдиною загальною структурою. Так, основними підрозділами тваринницької галузі є:

- скотарство;
- свинарство;
- конярство;
- хутрове звірівництво;
- вівчарство;
- птахівництво;
- бджільництво.

В Україні тваринництво поширене по всій території, однак, окремі галузі тяжіють до певних географічних умов.

Скотарство – найбільша галузь тваринництва, що ґрунтується на розведенні великої рогатої худоби.

В галузі зосереджено 65% умовного продуктивного поголів'я худоби. Головна її продукція – м'ясо і молоко. У залежності від цього визначають наступні напрями спеціалізації скотарства: молочний, молочно-м'ясний, м'ясний і м'ясомолочний.

Внаслідок господарського використання великої рогатої худоби сільськогосподарські підприємства отримують і постачають населенню молоко, яловичину, телятину, а харчовій і переробній промисловості - сировину. Молоко і отримані в результаті його переробки молокопродукти є незамінними у харчуванні населення. Молоко містить близько 120 надзвичайно цінних компонентів. Це білки (казеїн, глобулін, альбумін), жири, вуглеводи, різні вітаміни й мікроелементи, котрих немає в інших продуктах харчування. Тому вживання молока забезпечує повноцінне харчування людей.

За науково обґрунтованими нормами, кожна людина повинна споживати за рік не менше 405 кг молока, в тому числі 145 кг у свіжому вигляді, а решта - у вигляді молокопродуктів (масло, сири, сметана тощо.). Порівняно з іншими видами тварин, велика рогата худоба має високу продуктивність. Середньорічний надій від корови, за дотримання зоотехнічних вимог вирощування й утримання, може становити 5-8 тис. кг молока за жирності 3-7 % і більше.

Щодобово від корови можна отримати 25-30 кг молока. Корова в розрахунку на одиницю спожитого корму дає більше харчових продуктів, ніж інша домашня тварина. Цінність яловичини і телятини зумовлена вмістом у них високоякісних білків і незамінних амінокислот, тому вони - також необхідний продукт харчування людей. За науково обґрунтованими нормами людина має споживати 8 в середньому щорічно близько 72 кг м'яса. Скотарство, порівняно з іншими галузями, ефективніше використовує корми, худобі згодують такі дешеві корми, як солома, стебла кукурудзи, гичка цукрових буряків, відходи їх

переробки (жом, м'яса) та значну кількість соковитих і зелених кормів.

Скотарство являється основним джерелом постачання органічних добрив для рослинництва і певною мірою впливає на врожайність сільськогосподарських культур. Залежно від економічних і природних умов скотарство може мати: молочний, молочно-м'ясний, м'ясо-молочний і м'ясний напрями.

Основною продукцією молочного скотарства в спеціалізованих підприємствах є молоко, товарність якого дорівнює 80- 85 %, а його частка у структурі товарної продукції - близько 75 %. Обсяги ж виробництва м'яса в них визначають кількість вибракуваних корів основного стада. Молочний напрям скотарства мають аграрні підприємства приміських зон великих міст (Київ, Львів, Одеса) та промислових центрів (Донбас, Придніпров'я).

Молоко – малотранспортабельна продукція, що швидко псується. Виробництво молока у спеціалізованих підприємствах приміської зони на великих комплексах є високоефективним.

Проте функціонування великих тваринницьких комплексів пов'язане з погіршенням екології навколишнього середовища. Цю обставину необхідно враховувати при всебічному технікоекономічному й екологічному обґрунтуванні розміщення тваринницьких комплексів. Найрозвинутішим в Україні є молочно-м'ясне скотарство.

Грошові надходження від молока становлять близько 50 % у вартості товарної продукції. Молочно-м'ясний напрям мають підприємства зон Полісся та Лісостепу. М'ясомолочний напрям мають здебільшого підприємства передгірних і гірських районів. Корови тут використовуються переважно для відтворення, їх частка в структурі стада не перевищує 30-35 %.

М'ясне скотарство найпоширеніше в підприємствах степової зони, тут є всі умови для зростання ефективності виробництва яловичини.

Деякі підприємства мають великі молочні й відгодівельні комплекси. Вони розміщені далеко за межами приміських зон зі сприятливими умовами для кормовиробництва та розведення худоби. Це вузькоспеціалізовані підприємства, які виробляють лише молоко або яловичину, тобто мають молочне або м'ясне спрямування. Основними породами великої рогатої худоби в Україні є червона степова (37%), симентальська (23 %) і чорно-ряба (32 %), менше - лебединська, голштинська чорно-ряба, червоно-польська та бурокарпатська. Перспективною є чорно-ряба порода, найпоширеніша в підприємствах Полісся та Західного Лісостепу.

Продуктивність корів цієї породи може сягати 5000 ц, переважно з жирністю молока понад 3,7%.

Конярство – одна з важливих галузей тваринництва. Коней використовують як робочу худобу, тяглову силу.

Однак м'ясо коней є також і продуктом харчування, а шкіри - цінною сировиною для шкіряної промисловості. Конярство представлене такими напрямками: племінний, робочокоористувальний та спортивний.

Поряд з основними, більшими галузями тваринництва, важливе значення мають і такі як кролівництво, звірівництво, шовківництво, бджільництво та інші.

Основне завдання тваринництва - забезпечувати населення високоякісними, калорійними, дієтичними і вітамінізованими продуктами харчування, а промисловість - сировиною. Крім того екологічне значення тваринництва - забезпечення землеробства органічними добривами, внесення у ґрунт яких повертає в природу значну кількість органічної маси, сприяє підвищенню його родючості, вмісту гумусу, розвитку мікрофлори, інтенсифікації ґрунтоутворного процесу і кругообігу речовин в породі. На жаль, протягом останнього періоду в Україні відбувається катастрофічне зменшення поголів'я продуктивної худоби і досить великий занепад тваринництва.

Негативний вплив на розвиток тваринництва чинять недосконалість ціноутворення, диспаритет цін на промислову й сільськогосподарську продукцію, відсутність державної підтримки й інші фактори. Низька продуктивність худоби є однією з головних причин не тільки поганої якості тваринницької сировини, але й високої трудомісткості й збитковості виробництва продукції галузі.

Поголів'я великої рогатої худоби сьогодні ще не стабілізувалося, але темпи скорочення сповільнилися, оскільки керівники й фахівці сільськогосподарських підприємств усвідомили, що подальше скорочення поголів'я корів порушить хиткий баланс між наявністю поголів'я, кормової бази, засобами виробництва й трудовими ресурсами.

Основним критерієм економічної ефективності виробництва продукції скотарства є максимальне виробництво основних її видів - м'яса і молока - сільськогосподарським підприємством з кожного гектару землі при мінімальних витратах живої та уречевленої в засобах виробництва праці на одиницю продукції.

Головним показником ефективності виробництва продукції скотарства є рівень рентабельності. Це відносний показник ефективності, що характеризує рівень розвитку галузі скотарства і визначається як відношення прибутку від реалізації 1 ц молока або м'яса великої рогатої худоби до їх собівартості. Рівень рентабельності виробництва даних видів продукції є високим, якщо і інші показники ефективності відображують високий рівень функціонування галузі.

Рівень рентабельності виробництва формується за рахунок двох основних показників – собівартості виробництва та ціни реалізації, які є її прямими чинниками. Різниця між собівартістю виробництва молока чи м'яса ВРХ та відпускною ціною їх продажу являє собою прибуток від реалізації того чи іншого виду продукції скотарства.

Прибуток від реалізації може бути розрахований на 1 ц продукції або на 1 голову худоби. Прибуток від реалізації 1 ц молока або м'яса ВРХ є різницею між повною собівартістю та ціною реалізації 1 ц продукції, а прибуток на 1 голову худоби розраховується шляхом ділення загального прибутку від реалізації молока або м'яса ВРХ на чисельність поголів'я.

Загальний прибуток підприємства від реалізації певного виду продукції скотарства знаходять як різницю між виручкою від реалізації та повними виробничими витратами на молоко або м'ясо ВРХ.

Виручка від реалізації (дохід від реалізації) молока або м'яса ВРХ розраховується шляхом множення ціни реалізації 1 ц відповідного виду продукції скотарства на обсяг його реалізації.

Загальні виробничі витрати на виробництво продукції скотарства в структурі витрат у середньому становлять: оплата праці та відрахування на соціальні заходи (25-30 %); матеріальні витрати (70-80 %), в тому числі корми (50-60 %), засоби захисту тварин, паливно-мастильні матеріали, електроенергія та інші матеріальні витрати; амортизація; видатки на транспортування, зберігання і реалізацію; страхові платежі; позикові відсотки та інше.

Відношення загальних витрат виробництва до кількості виробленого молока чи яловичини у центнерах називається повною (комерційною) собівартістю 1 ц відповідного виду продукції скотарства.

Собівартість 1 ц продукції скотарства, яка не включає транспортнозбутові витрати, називається виробничою. Розмір собівартості виробництва продукції скотарства залежить від якості і вартості кормів, засобів захисту тварин, робочої сили та інших витрат.

Ціна реалізації 1 ц молока чи яловичини встановлюється в залежності від собівартості 1 ц відповідного виду продукції скотарства. Як правило, в загальній структурі ціни собівартість 1 ц займає 75-80 %. В свою чергу розмір ціни реалізації встановлюється від якості, сортності молока та м'яса, рівня попиту переробників на молочну та м'ясну сировину, кількості пропонованої продукції скотарства на ринку, розміщення сировинної зони та інших факторів.

В ринкових умовах господарювання важливе значення відіграють такі показники ефективності, як рівень товарності виробленої продукції, рентабельність продажу молока, м'яса ВРХ. Рівень товарності молока визначається як відношення реалізованої продукції до виробленої і вимірюється у відсотках. Рівень товарності м'яса ВРХ розраховувати недоцільно у зв'язку із специфікою галузі. Показник рентабельності продажу показує, яка питома вага прибутку в загальній сумі грошової виручки від реалізації продукції. Рівень показника рентабельності продажу з його підвищенням характеризує зміцнення економічного стану підприємства та цінову конкурентоспроможність товару. Даний показник потрібно розраховувати по кожному виду товарної продукції як відношення прибутку від реалізації 1 ц молока або м'яса великої рогатої худоби до їх ціни реалізації.

Також до показників, які характеризують ефективність використання ресурсів на виробництво продукції скотарства, відносять:

- середньорічний надій молока та приріст живої ваги ВРХ (характеризує ефективність використання наявного поголів'я ВРХ, в тому числі корів), розраховується шляхом ділення річної валової кількості отриманого молока чи валового приросту живої ваги ВРХ на чисельність корів або ВРХ підприємства, регіону, країни тощо;

- виробництво молока та м'яса ВРХ на 100 га сільськогосподарських угідь (характеризує ефективність використання продуктивного земельного фонду), розраховується шляхом ділення річної валової кількості отриманого молока чи

м'яса на розмір сільськогосподарських угідь певної територіальної одиниці у гектарах та множенням на 100;

- витрати праці на виробництво 1 ц молока та 1 ц приросту ВРХ (характеризує ефективність використання трудових ресурсів), розраховується шляхом відношення загальної кількості прямих витрат праці на виробництво молока чи приросту ВРХ до валового виробництва відповідного виду продукції скотарства у центнерах;

- витрати кормів на виробництво 1 ц молока, 1 ц приросту ВРХ та на одну голову худоби (характеризує ефективність використання основних матеріальних витрат скотарства – кормів), розраховується шляхом 438 відношення загальної кількості кормів, в тому числі концентрованих, до валового виробництва молока та приросту ВРХ в центнерах, а також чисельності ВРХ відповідно.

Розв'язання проблеми зменшення виробництва продукції скотарства потребує спрямування зусиль держави на відродження галузі на державному і регіональному рівні.

Стратегія відродження повинна будуватися на створенні економічного інтересу в розширеному відтворенні товаровиробників сільськогосподарської і переробної мережі та передбачати повне задоволення потреб споживачів в якісній продукції скотарства. Її реалізація можлива тільки за умов абсолютної підтримки галузі скотарства державою.

Основними шляхами підвищення економічної ефективності виробництва продукції скотарства є:

Внутрішні:

- інтенсифікація скотарства на основі досягнень науковотехнічного прогресу, спеціалізація і концентрація виробництва продукції, впровадження інтенсивних технологій та раціональних форм організації виробництва;

- покращення породно-племінного складу тварин, придатних для промислової технології утримання;

- покращення селекційно-племінної роботи та організація повноцінної і збалансованої годівлі тварин;

- застосування прогресивних ресурсозберігаючих технологій виробництва молока;

- поліпшення якості молока, посилення контролю за якістю;

- економія матеріальних затрат за рахунок раціонального використання матеріально-технічних ресурсів, покращення рівня господарювання;

- зменшення затрат праці шляхом механізації трудомістких робіт, кращого матеріального стимулювання тваринників;

- удосконалення організації виробництва і управління;

- удосконалення обліку і звітності, розрахунку витрат на основі їх оптимізації;

- зменшення витрат молока на виробничі потреби (випоювання телят і поросят) до рівня науково обґрунтованих норм годівлі; та використання у годівлі молодняка тварин повноцінних заміників незбираного молока тощо.

Зовнішні:

- вирішення питання ціноутворення і державної підтримки виробників молока в плані поліпшення селекційно-племінної роботи, введення дотацій на молоко і запровадження мінімальних закупівельних цін, які повинні відшкодувати середньогалузеві нормативні витрати та забезпечувати мінімальний прибуток товаровиробнику. Розв'язанню цих та інших питань мають сприяти Закон України «Про молоко і молочні продукти» і Закон України «Про державну підтримку сільського господарства»;

- створення обслуговуючих молочарських кооперативів, особливо для власників особистих селянських господарств, що дозволить підвищити якість молочної продукції, швидко доставку її до переробних підприємств.

Досягнення прибутковості в галузі скотарства потребує реалізації внутрішніх резервів підвищення економічної ефективності виробництва продукції, спрямованих на збільшення обсягу виробництва і продуктивності праці, поліпшення якості продукції, зростання ціни реалізації продукції та зниження її собівартості.

У сучасних умовах господарювання сільськогосподарських виробників молочної, м'ясної та комбінованої спеціалізації для підвищення економічної ефективності доречно застосовувати наступні заходи. По-перше, сьогодні на підприємствах безумовно важливим є підвищення продуктивності тварин і поліпшення якості молока та м'яса шляхом збалансованої годівлі та застосування біологічно активних, стимулюючих продуктивність компонентів при годівлі. За розрахунками фахівців через низьку якість кормів та незбалансованість раціонів недотримується 20,0-30,0 % продукції. З огляду на це доцільно при годівлі тварин використовувати такі біологічно активні препарати, як ліпрот с/г-9, який багатий незамінними амінокислотами, вітамінами групи В, макро- і мікроелементами, сирим жиром, протеїном та не містить антибіотиків і хіміостимулянтів; кормові дріжджі, що є джерелом повноцінного білку, вітамінів групи В і мінеральних компонентів, їх застосування не тільки підвищує надої, а й зменшує витрати кормів на 10,0-15,0 % та забезпечує зниження падежу молодняка; дефторирований фосфат, використання якого забезпечує усунення дефіциту калію та фосфору на 100 %, забезпечує нормалізацію обміну речовин в організмі та підвищує надої; премікси та інші біологічно активні добавки, які сприяють нормалізації годівлі та підвищенню надоїв молока у корів.

Отже, встановлення раціональної структури раціонів годівлі і кормовиробництва є суттєвим резервом росту продуктивності та зниження собівартості продукції. Водночас це є важливим чинником підвищення якості продукції та, як наслідок, зростання ціни реалізації за рахунок підвищення сортності.

По-друге, з метою повнішого завантаження виробничих потужностей підприємств необхідно створити повноцінну ресурсну базу, яка передбачає: доведення чисельності поголів'я тварин до максимально можливого рівня його концентрації в господарстві, покращення їх племінного, породного і вікового складу та зменшення відсотка їх яловості, оскільки надої молока у яловок

приблизно вдвічі менше, ніж у розтелившихся корів, створення безперервної ефективної системи якісного кормозабезпечення та санітарногігієнічного обслуговування тварин, організація механізованих і автоматизованих процесів виробництва з використанням висококваліфікованої робочої сили та створення матеріальних і моральних стимулів підвищення продуктивності праці персоналу. Наступним резервом є зменшення транспортних витрат на одиницю продукції.

У м'ясо-молочному підкомплексі це є вагомим критерієм впливу на зміну собівартості 1 ц продукції. Зменшення витрат на транспортування більш ефективно при використанні більш потужних вантажівок, навіть на великі відстані, ніж при використанні менш вантажопідйомних на менші відстані. Економія витрат забезпечується в 1,5-2,5 рази, в залежності від потужності автомобіля. Одним з найбільш прогресивних способів зменшення транспортних витрат є підвищення завантаження двигуна автомобіля шляхом застосування потужних причепів.

Для зменшення собівартості виробництва продукції також доцільно застосовувати на підприємствах енергоощадні та ресурсозберігаючі технології виробництва. Заміна застарілих, зношених і енерговитратних технологій дозволяє полегшити працю, підвищити продуктивність праці та звести до мінімуму енерговитрати. Затрати енергії при виконанні традиційних технологічних операцій за різних рівнів комплексної механізації та автоматизації відрізняються. Так, в сільськогосподарських підприємствах застарілого типу на початку 1990-х років витрати енергії були вище в середньому на 62,3-76,5 кДж/хв, ніж при використанні більш сучасних технологій, а витрати енергії на голову ВРХ за 1 добу були вище в 3,8-4,5 рази, на 1 ц молока – в 2,5-3,8 рази, витрати праці на 1 голову – в 1,5-2,5.

Одним із шляхів підвищення ефективності виробництва молока та м'яса можна запропонувати стратегію розвитку сільськогосподарських підприємств, побудовану на інтенсифікації та підвищенні рівня молочної, м'ясної та комбінованої скотарської спеціалізації і концентрації. Таким чином, забезпечення високої ефективності виробництва продукції скотарства можна досягти за рахунок використання внутрішніх резервів підприємств, спрямованих на зменшення виробничих витрат та збільшення обсягів виробництва молока та м'яса. Але використання можливостей, пов'язаних із підвищенням економічної ефективності виробництва повинно відбуватися, з одного боку, із забезпеченням бажаного рівня рентабельності підприємств, а з іншого з урахуванням платоспроможного попиту і достатку населення, яке його формує.

2. Ефективність виробництва продукції свинарства

Свинарство – належить до найпродуктивніших і скоростиглих галузей тваринництва.

Свині є багатоплідними тваринами. Одна свиноматка на рік дає два опороси, від яких отримують 18-20 поросят. За повноцінної годівлі молодняку впродовж 7-9 міс. досягається жива маса однієї голови 100-110 кг.

Щорічно вихід м'яса від приплоду свиноматки сягає 2 т, а від корови – близько 3,5 ц.

Основна продукція свинарства- це м'ясо і сало, які є важливими продуктами

для харчування населення. Свинину можна використовувати у свіжому вигляді як висококалорійний продукт харчування, а також як сировину для виробництва ковбас, шинки, сосисок і різних консервів. У м'ясному балансі харчування людей свинина становить близько 40 %.

Шкури та інші відходи переробної промисловості використовують як сировину для виробництва в легкій промисловості. У свинарстві виділяють три типи годівлі: м'ясну, беконну та сальну. Основний тип відгодівлі свиней - м'ясний. Від галузі свинарства також отримують цінне органічне добриво. Свинарство розвивається на всій території України.

Свинарство найінтенсивніше розвивається в підприємствах Лісостепової та Степової зони, де є достатньо концентрованих кормів. Щільність свиней у розрахунку на 100 га ріллі становить близько 50 голів. Краще та ефективніше розвивається свинарство в спеціалізованих господарствах.

Рівень розвитку свинарства найповніше характеризується щільністю поголів'я в розрахунку на 100 га ріллі. Він розраховується:

$$\text{Щ} = \frac{\text{П}}{\text{Sp}} \times 100 \text{ га ріллі,}$$

де Щ – щільність поголів'я свиней на 100 га ріллі; П – поголів'я свиней, гол; Sp – площа ріллі

За характером внутрішньогалузевої спеціалізації свинарські підприємства можуть бути відгодівельні, товарні або племінні. Діяльність племінних зосереджується на вирощуванні високоякісних тварин для реалізації їх іншим підприємствам на розплід і відновлення племінних якостей поголів'я основного стада.

Відгодівельні вирощують тварин для реалізації безпосередньо на м'ясокомбінати, а товарні можуть діяти як репродуктори, що вирощують молодняк свиней до 3-4-місячного віку для реалізації відгодівельним підприємствам. Підприємства з низьким рівнем концентрації поголів'я не мають умов і можливостей для впровадження індустріальних технологій виробництва свинини, тому не завжди і не всі отримують дешеву продукцію.

Основна кількість свинини в Україні виробляється від порід комбінованого м'ясо-сального напрямку продуктивності. Провідне місце займає велика біла порода, питома вага якої складає біля 80% від загального поголів'я. Останніми роками значне поширення набуває розведення спеціалізованих м'ясних порід – полтавської м'ясної і української м'ясної та червоно-поясної спеціалізованої лінії м'ясних свиней, виведених Інститутом свинарства УААН. В системі гібридизації використовуються м'ясні породи зарубіжної селекції – дюрок, ландрас, п'єтрен.

Нині особливою актуальністю набуває проблема правильного визначення економічної ефективності виробництва свинини за допомогою критеріїв та економічних показників. У науковому розумінні критерій – це якість, властивість

ефективності, що відображає найістотнішу суть, тобто є основним принципом оцінки.

Економічні ж показники ефективності характеризують її з кількісного боку. Ефективність свинарства залежить від економії живої та уречевленої праці на одиницю продукції. При визначенні показників економічної ефективності виробництва свинини в господарствах необхідно враховувати діючі форми обліку і звітності.

У галузі свинарства на сільськогосподарських підприємствах облік ведеться по двох групах: основне стадо свиней (з поросятами до відлучення) і свині на вирощуванні і відгодівлі.

Економічна ефективність свинарства характеризується системою натуральних та вартісних показників.

Продуктивність свиней – це вихід продукції з розрахунку на одну голову тварин за певний період часу – добу, рік. Її визначають як відношення обсягу продукції в натуральному виразі до кількості тварин, які фактично дають продукцію.

Показниками продуктивності свиней є середньодобовий приріст тварин на вирощуванні та відгодівлі, середній обсяг виробництва (вирощування) тварин з розрахунку на свиноматку або середньорічну голову свиней. Середньодобовий приріст свиней розраховується за формулою:

$$ПР_{сд} = \frac{ВП_p}{КД},$$

де $ПР_{сд}$ – середньодобовий приріст, г;

$ВП_p$ – валовий (загальний) приріст свиней на вирощуванні та відгодівлі, ц;

$КД$ – кількість кормо-днів.

Кормо-день – це кількість днів, коли тварина була на вирощуванні та відгодівлі. Валовий приріст свиней на вирощуванні та відгодівлі визначають відніманням від маси тварини, яку знімають з відгодівлі та вирощування, маси тварини при постановці її на вирощування та відгодівлю.

$$ВП_p = M_v - M_n,$$

де $ВП_p$ – валовий (загальний) приріст свиней, кг;

M_v – маса тварини, яку знімають з вирощування та відгодівлі, кг;

M_n – маса тварини при постановці її на вирощування та відгодівлю.

$$CO_{бв} = \frac{ВПС}{КТ},$$

де $CO_{бв}$ – середній обсяг виробництва свинини на одну голову свиней, кг;

$ВПС$ – виробництво продукції свинини (у забійній вазі), кг;

$КТ$ – кількість тварин на початок року, гол.

Середньорічний приріст свиней розраховується за формулою:

$$ПР_{\text{ср}} = \frac{ВП_p}{КТ},$$

де $ПР_{\text{ср}}$ – середньорічний приріст, кг;

$ВП_p$ – валовий (загальний) приріст свиней на вирощуванні та відгодівлі, кг;

$КТ$ – кількість свиней на вирощуванні та відгодівлі, гол.

М'ясна продуктивність свиней характеризується середньою живою і забійною масою однієї голови, показниками вгодованості тварин, приростом молодняку і приростом дорослих свиней на відгодівлі. При аналізі також використовують показник виходу продукції відносно живої маси тварин на початок року. Середню масу однієї голови тварини визначають за видами і статевими групами діленням їх загальної маси на кількість голів у групі.

$$СМ = \frac{М}{КТ},$$

де $СМ$ – середня жива маса однієї голови свиней, кг; $М$ – загальна маса тварин, кг; $КТ$ – кількість тварин у групі, гол

Забійну масу обчислюють з урахуванням субпродуктів (серце, нирки, язик, печінка тощо) і без них. Відповідно до рекомендованих статистичними органами нормативних коефіцієнтів співвідношення забійної маси свиней без субпродуктів становить 66 %, а з субпродуктами – 76 %. Середній вихід поросят на одну свиноматку розраховується за формулою:

$$СВП = \frac{КП}{КС},$$

де $СВП$ – середній вихід поросят на одну свиноматку, гол; $КП$ – кількість поросят у 2-х місячному віці, гол; $КС$ – кількість свиноматок, гол.

Витрата кормів у кормових одиницях на 1 ц приросту живої маси розраховується за формулою:

$$ВК = \frac{ЗКК}{ПМЖ},$$

де $ВК$ – витрата корму на 1 ц приросту живої маси, корм. од.; $ЗКК$ – загальна кількість корму затраченого на приріст свиней, корм. од.; $ПМЖ$ – загальний приріст живої маси свиней, ц.

Рівень економічної ефективності в сільськогосподарських підприємствах, господарствах населення та фермерських господарствах різниться. У більшості господарств свинарство ведеться при низькому рівні інтенсивності, а часто і на екстенсивній основі. В результаті продуктивність свиней і ефективність використання кормів залишаються низькими.

Аналізуючи структуру собівартості приросту живої маси свиней в господарствах можна сказати, що найбільшу частку становлять витрати на корми та оплату праці. Тому основною причиною високого рівня собівартості приросту свиней є значна перевитрата кормів внаслідок неповноцінності кормових раціонів та їх висока вартість, а також висока трудомісткість продукції через відсутність комплексної механізації на фермах.

3. Ефективність виробництва продукції вівчарства та напрями її підвищення

Вівчарство – найбільш стародавня галузь, яка забезпечує народне господарство країни такими важливими продуктами, як вовна, овчина, смушки, баранина та молоко.

Дуже цінним продуктом вівчарства є вовна. З неї виробляють тканини, сукна, ковдри, килими тощо. З овчини і смушки шиють кожухи, шуби, шапки, коміри. Баранина - високопоживне смачне м'ясо з низьким змістом холестерину, а з овчого молока виготовляють тверді сири високої якості й бринзу. На товари, виготовлені з продукції вівчарства, завжди високий попит. Вівці невибагливі до умов утримання та годівлі, їх можна утримувати безпосередньо на пасовищах, під легкими і недорогими навісами або у звичайних загорожах.

Вони використовують на корм понад 80 % видів рослин, а велика рогата худоба - лише 10-12 %. Це дає змогу не лише використовувати малопродуктивні природні угіддя, найдешевші грубі та соковиті корми, а й сприяє підвищенню ефективності використання всіх сільськогосподарських угідь, зокрема в степових і гірських районах країни.

Економічні переваги вівчарства:

- порівняно з іншими галузями тваринництва вівчарство менш трудомістке;
- вівчарство потребує менше капітальних вкладень на будівництво та обладнання виробничих приміщень;
- вівці можуть використовувати найбільш дешеві пасовищні і грубі корми, потребують мало концентрованих кормів;
- вівці споживають багато видів рослин, які не їдять інші тварини (570 видів трав і культур, велика рогата худоба – 56 видів);
- вівці на одиницю спожитого корму виробляють найбільше вовни, а за виробництвом м'яса не поступаються перед іншими видами тварин;
- вівці краще використовують малопродуктивні природні угіддя, а також різні відходи рослинництва. Вівчарство історично було невід'ємною частиною народного господарства України.

Однак складна соціально-економічна ситуація та глибокі кризові явища в сільському господарстві України не могли не позначитися на його розвитку.

Починаючи з 1990 року галузь вівчарства почала занепадати, що виявляється у зниженні поголів'я і продуктивності тварин, значному зменшенні виробництва продукції. У період економічної нестабільності, зумовленої зміною форм власності в аграрному секторі, інфляцією та значним зростанням цін на енергетичні ресурси й матеріально-технічні засоби, ситуація в галузі вівчарства суттєво погіршилася, що призвело до скорочення поголів'я та зменшення обсягів виробництва вовни, баранини та козлятини.

Серед причин занепаду галузі вівчарства – відміна держзамовлення на вовну та іншу вівчарську продукцію; відсутність у товаровиробників зацікавленості у веденні вівчарства через необдуману цінову політику та збитковість галузі. Вівчарство докорінно зруйноване внаслідок відсутності ринку його продукції. Проте світова і вітчизняна практика свідчить, що об'єктивних причин для недооцінки цієї галузі не існує.

Збитковим виробництво баранини та вовни було у всіх організаційноправових формах господарювання: господарських товариствах, приватних товариствах, сільськогосподарських кооперативах, недержавних підприємствах, державних підприємствах, сільськогосподарських підприємствах. Хронічний рівень збитковості, як правило, призводить до поступового занепаду, а потім і до зникнення галузі. На жаль, але про це попереджають закони ринкової економіки.

Зниження продуктивності по настригу вовни свідчить про неконкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств. Аналіз результативних показників виробництва вовни дає вичерпну відповідь на питання чому українські переробні підприємства закуповують вовну за кордоном, а споживачі купують імпортовані готові вироби з вовни.

Показниками ефективності галузі вівчарства є:

Технологічна ефективність:

- середньорічний настриг вовни;
- середньодобовий приріст живої маси овець; - затрати кормів на 1 ц вовни і на 1 ц приросту живої маси овець.

Економічна ефективність:

- затрати праці на 1 ц вовни і на 1 ц приросту живої маси овець;
- собівартість 1 ц вовни, 1 ц приросту живої маси овець, 1 ц живої ваги овець;
- середня ціна реалізації 1 ц вовни та 1 ц живої ваги овець;
- прибуток з розрахунку на: 1 ц вовни, 1 ц приросту живої маси овець та на 1 ц живої ваги овець;
- рівень рентабельності виробництва 1 ц вовни і 1 ц м'яса овець;
- рентабельність продажу.

При раціональній організації і добре поставленій селекційній роботі вівчарство може бути високорентабельним та істотно впливати на рівень економіки підприємства.

Галузь дуже добре поєднується з виробництвом зернових і зернобобових, скотарством та іншими галузями сільськогосподарського виробництва.

Вівчарство є традиційною галуззю сільськогосподарського виробництва в Україні, перспективи розвитку якої визначаються історичними, ґрунтово-кліматичними та соціально-економічними умовами країни.

Проте криза в аграрному секторі не минула і вівчарства, незважаючи на різноманіття продукції, яку виробляє галузь. Результати дослідження засвідчують, що наявні тенденції функціонування галузі вівчарства знаходяться й далі у критичному стані, що потребує здійснення низки організаційно-економічних заходів для її відродження.

Оскільки вівчарство – винятково важлива галузь тваринництва, що забезпечує продуктами і незамінною сировиною, то її відродження має особливе значення. Відродження вівчарства неможливе без державної підтримки (у вигляді дотацій за поголів'я і приріст вівцематок і ярок старше 1 року), без удосконалення управління та організації виробництва у підприємствах, виробниках вівчарської продукції.

Організаційна перебудова галузі повинна базуватися на основі створення нових виробничих колективних формувань, а також фермерських, особистих господарств. Основним виробником продукції вівчарства на перспективу мають бути сільськогосподарські підприємства, оскільки відновлення колишнього виробничого потенціалу галузі поки що не під силу фермерським та особистим селянським господарствам. Збільшення обсягів виробництва вовни та баранини можливе через дотримання науково-обґрунтованих норм годівлі (зимою повинні згодовуватись високопоживні корми, потрібно підвищити рівень і якість кормових раціонів та переглянути структуру їх у стійловий період), через створення культурних пасовищ для овець, поліпшення умов утримання, особливо у стійловий період, та правильне розміщення і використання порід овець стосовно окремих зон і регіонів країни, завдяки вдосконаленню існуючих порід (що передбачає збільшення вовнової продуктивності поголів'я), виведенню нових порід (селекцію їх на багатоплідність, високу оплату корму міцність) типів з м'ясною продуктивністю, що переважає у світі, а також організації і вирощуванню високоякісного молодняка для ремонту стада і для виробництва делікатесної продукції – ягнятину.

Завдяки збільшенню виробництва баранини Україна може стати експортером даного виду вівчарської продукції і отримувати значні грошові надходження. Збільшення виробництва товарного овечого молока – один із резервів підвищення ефективності галузі. Товарне молоко отримують від овець смушкових, цигайських і гірсько-карпатських порід.

Ще одна практично не розвинута ніша – виробництво м'яких і твердих сирів з овечого молока. Переробники готові його розвивати, але сировини в потрібній кількості поки що немає. І це цілком природно, оскільки в Україні ще немає необхідної кількості овець високо-молочних порід, господарства не мають доїльного устаткування, яке допомогло б виробити не лише певну кількість молока, а й отримати якісний продукт. Вітчизняні фермери не можуть придбати таке устаткування. Все це вказує на необхідність у додатковій державній підтримці.

Виробництво і переробка овечого молока в Україні, безперечно, є одним з невикористаних резервів підвищення продуктивності галузі вівчарства. Нині на внутрішньому ринку України ціна за 1 кг овечого сиру нерідко вдвічі перевершує вартість 1 кг вовни. Важливим чинником розвитку виробництва є наявність сталого попиту на овече молоко і продукти його переробки.

Вівчарство України має велике майбутнє. Відродження і прискорений розвиток галузі є пріоритетним завданням для забезпечення продовольчої безпеки країни та формування сировинної бази легкої промисловості, досягнення соціальної та економічної стабільності на сільських територіях України, де за природно-кліматичними та соціально-економічними умовами інтенсифікація розвитку інших галузей тваринництва обмежена. Відродження вівчарства сприятиме і підвищенню родючості земель, стійкості агроландшафтів та стабілізації їх екологічної рівноваги.

Однак це можливо лише при створенні всього комплексу технологічних та виробничих процесів, які безпосередньо відносяться до галузі вівчарства (від вирощування до переробки з отриманням кінцевих продуктів виробництва – м'ясо-молочні продукти високої дієтичної та екологічної сертифікації, вироби з вовни та вовняних тканин, утилізація «відходів» з отриманням сировини для фармакології та косметики, органічних добрив), а також процесів «терапевтичного лікування» деградованих територій та переорієнтація сільськогосподарського виробництва не на збільшення валового виробництва сировини, а на збільшення прибутковості та додаткової вартості за рахунок переробки та випуску високоякісної сертифікованої продукції як для внутрішнього, так і для міжнародного ринку.

4. Продукція птахівництва та ефективність її виробництва

Птахівництво – це найшвидше й економічно вигідна галузь тваринництва, що забезпечує населення високопоживним м'ясом та яйцями, що за поживністю переважають більшість продуктів харчування, а легку промисловість - цінною сировиною.

Курячі яйця містять близько 12 % повноцінних білків і 12 % жирів від власної маси, вітаміни та мінеральні речовини, куди входять кальцій, фосфор, залізо і йод. Через це вони є висококалорійними і добре засвоюються організмом людини. Науково обґрунтована норма споживання яєць на одну людину на рік становить 280 шт. Цінною супутньою продукцією птахівництва є пух і перо, з яких виготовляють подушки, ковдри, галантерейні вироби, а пташиний послід - цінне добриво для сільськогосподарських культур.

Відходи інкубації та забою птиці використовують для виготовлення кормової муки. Птиця невибаглива до кліматичних умов, тому її розводять на всій території України. Вона не вимагає для утримання капітальних будівель. Система утримання дає змогу швидко механізувати виробничі процеси. Тому вирощування птиці доступне всім підприємствам.

В останні роки птахівництво розвивається на основі спеціалізації та концентрації виробництва, створення потужних промислових комплексів навколо великих міст і промислових центрів. Спеціалізація птахівництва має тенденцію до

поглиблення. Напрями птахівництва: яйцеве, де основна продукція - яйце, а побічна - м'ясо, отримане від забою вибракуваного основного поголів'я курей; м'ясне - вирощування курей-бройлерів, розведення гусей, качок, індиків; племінне, де створюються, вдосконалюються і формуються батьківські форми високопродуктивних гібридів птиці й генетичний матеріал постачається для інших птахофабрик. Можуть бути також підприємства замкнутого циклу інкубації та вирощування птиці.

Великі спеціалізовані птахофабрики та птахокомбінати займаються не тільки відтворенням, а ще й переробкою птиці. У більшості з них наявні цехи із забою й обробки птиці з використанням конвеєрної лінії. З метою забезпечення товаровиробників продукції птахівництва племінним матеріалом наявна схема взаємозв'язків племінних господарств різного рівня між собою і з виробниками товарної продукції: СГЦ – племзавод – племрепродуктори 1-го порядку; племрепродуктори II-го порядку, птахогосподарства – інкубаторно-птахівничі підприємства, населення.

Економічними та технологічними перевагами галузі є:

- високі відтворювальні можливості;
- скороспілість – птиця починає нестися у віці 5-7 місяців, а кури яєчних порід – 4-5 місяців;
- висока продуктивність – від курки-несучки за рік можна одержати 200-260 яєць, курчата за 65-70 днів досягають маси 1,2-1,5 кг, а каченята – 2-2,5 кг;
- невисокі затрати кормових одиниць на 1 кг приросту живої маси птиці – 2,5-3 корм. од., що в 2-3 рази менше, ніж на приріст живої маси свиней і ВРХ;
- галузь дає можливість повніше та рівномірніше використовувати трудові ресурси і засоби виробництва і одержувати регулярні грошові надходження протягом року;
- птиця невибаглива до кліматичних умов і тому її розводять на всій території України;
- вирощування птиці є доступним всім підприємствам, тому що вона не вимагає для утримання капітальних будівель та система утримання птиці дозволяє легко механізувати виробничі процеси;
- високі експортні можливості продукції птахівництва.

Останнім часом спеціалізація птахівництва має тенденцію до поглиблення. Напрями птахівництва: яйцеве, де основна продукція – яйце, а побічна – м'ясо, одержане від забою вибракуваного основного поголів'я курей; м'ясне – вирощування курей-бройлерів, розведення гусей, качок та індиків; племінне, де створюються, удосконалюються і формуються батьківські форми високопродуктивних гібридів птиці і генетичний матеріал постачається для інших птахофабрик. Існують також підприємства замкнутого циклу інкубації і вирощування птиці.

У процесі розвитку птахівництва досягаються соціальні, економічні та технологічні цілі. Основними соціальними цілями є забезпечення потреб населення у високоякісних продуктах галузі, а також працівників галузі – у збільшенні доходів відносно інших працівників.

Основною економічною метою є збільшення маси прибутку, технологічною – зростання продуктивності птиці. Відповідно до цілей розвитку галузі птахівництва формується система показників її ефективності – соціальної, економічної, технологічної.

Економічна ефективність виробництва продукції птахівництва означає одержання максимальної кількості продукції від однієї голови птиці за найменших затрат праці й коштів на її виробництво.

Проте ефективність птахівництва показує не тільки співвідношення результатів і витрат виробництва.

Важливе значення мають також якість птахівничої продукції та її спроможність задовольняти потреби споживача. Підвищення якості продукції у свою чергу вимагає додаткових затрат праці.

Економічну ефективність виробництва продукції птахівництва можна визначати на різних рівнях. Виділяють економічну ефективність: галузі птахівництва загалом; окремих господарств, що займаються її виробництвом; окремих продуктів (м'яса, яєць); виконання окремих технологічних операцій; впровадження у виробництво досягнень науки і техніки.

Птахівництво є складовою частиною сільського господарства. Його функціональне призначення полягає у задоволенні потреб населення яйцями та м'ясом птиці, забезпеченні їх доступності для всіх верств населення, досягненні належного рівня грошових доходів працівників, які зайняті у цій галузі, дотриманні екологічної безпеки виробництва.

Тому функціонування птахівництва можна вважати ефективним тоді, коли воно виконує поставлені суспільством перед ним завдання. Ступінь досягнення поставлених завдань виступає характеристикою рівня ефективності. Якщо будь-яке з поставлених завдань не виконується або виконується не повною мірою, то птахівництво не можна вважати ефективним.

Показниками ефективності галузі птахівництва є:

Технологічна ефективність:

- середньорічна несучість курей;
- середньодобовий приріст живої маси молодняка птиці;
- затрати кормів на 1000 штук яєць і на 1 ц приросту живої маси птиці.

Економічна ефективність:

- затрати праці на 1000 штук яєць і на 1 ц приросту живої маси птиці;
- собівартість 1000 штук яєць, 1 ц приросту живої маси птиці, 1 ц живої ваги птиці;
- середня ціна реалізації 1000 штук яєць і 1 ц м'яса птиці.
- прибуток з розрахунку на 1000 штук яєць, 1 ц приросту живої маси птиці та на 1 ц живої маси птиці;
- рівень рентабельності виробництва 1000 штук яєць і 1 ц м'яса птиці;
- рентабельність продажу, %.

М'ясо птиці є дієтичним та більш дешевим порівняно з іншими білковими продуктами. Внутрішній ринок м'яса є недостатньо насиченим. Рекомендована Міністерством охорони здоров'я річна норми споживання м'яса однією особою

має бути 80 кг, проте фактично становить 54 кг. Відтак, внутрішній ринок неповністю насичений м'ясною продукцією, а тому цей напрям аграрного бізнесу не втрачатиме своєї привабливості у ближчій перспективі. Про це свідчать останні тенденції ринку продукції птахівництва. На внутрішньому ринку м'яса загострюється конкуренція.

Споживачі віддають перевагу дешевій та якісній продукції. Поряд із м'ясом птиці знаходять споживачів свинина, яловичина та менш поширені баранина і конина. За річного фонду споживання м'яса на рівні 2,5-2,6 млн т, на одну особу в середньому припадає 54-55 кг м'яса. З цього обсягу поки що частка м'яса птиці становить 44 %. Проте споживання інших видів м'яса теж значне. Зокрема свинини – 39 %, яловичини – 15 %, іншого м'яса – 2 %.

Ефективність діяльності птахівничих підприємств значною мірою залежить від стану їх матеріально-технічної бази.

Технічне переоснащення підприємств галузі є не менш важливим, ніж використання високопродуктивних кросів. Тому економічно доцільним є оснащення птахівничих підприємств окремими елементами сучасного вітчизняного обладнання, зокрема, використання компактних люмінесцентних енергозберігаючих ламп, біогазових установок, що дозволяють переробляти пташиний послід на біогаз та збалансовані біодобрива.

Переміщення обсягів виробництва продукції у господарства населення є негативним явищем, оскільки призводить до посилення процесу дестабілізації виробництва, зниження рівня механізації виробничих процесів у птахівництві, послаблення конкурентоспроможності продукції птахівництва.

Тому пріоритетним розвитком птахівництва України буде великотоварне виробництво. Особлива увагу необхідно звернути на розвиток великих інтеграційних утворень, які можуть ефективно функціонувати при замкнених технологічних циклах, тобто утримання батьківського стада, виробництво кормів на власних комбикормових заводах, виробництво власне пташиного м'яса та яєць, власна переробка продукції, реалізація через вдало сформовану торговельну мережу.

Без розвитку промислового птахівництва практично відсутня можливість вирішення проблеми досягнення раціональних норм споживання населенням м'яса і м'ясопродуктів. Упродовж останніх років споживання м'яса з розрахунку на одну особу в Україні та всіх її регіонах помітно зросло. Хоча воно залишається нижчим за рекомендовані норми споживання. З розрахунку на одну особу споживання м'яса птиці повинно бути доведено до 25 кг (саме стільки виробляється м'яса птиці на душу населення в розвинутих країнах Європи), тобто порівняно з існуючим рівнем його слід збільшити приблизно на 50,6 %. Виходячи з цього, виробництво м'яса птиці (у забійній вазі) необхідно подвоїти.

Одним із найактуальніших є питання забезпечення відповідності вітчизняної продукції птахівництва стандартам якості, передбаченим Міжнародною системою стандартизації (ISO). Ця система охоплює всі можливі аспекти поліпшення діяльності підприємств в цілому, у тому числі, звичайно, і все, що пов'язане безпосередньо з безпечністю та якістю продукції. Виходячи з цього,

птахівничим підприємствам необхідно найближчим часом розробити системи контролю за якістю продукції, що базуватимуться на методах, які охоплюють весь можливий діапазон показників з оцінки сировини, складу і якості готової продукції.

5. Продукція бджільництва, ефективність її виробництва, показники та методика їх визначення

Однією з найдавніших галузей сільського господарства України, із багатовіковою культурною спадщиною і традиціями, є бджільництво. Основний його продукт, що має багатий (корисний) хімічний склад і містить різноманітні вітаміни, мінеральні та інші речовини, які справляють корисний вплив на організм людини, – це мед. Мед натуральний – солодкий, ароматний продукт, який виробляють медоносні бджоли з нектару (квітковий) або паді (падевий) і речовин, котрі виділяють слинні залози бджіл.

Виразною особливістю меду натурального й інших продуктів бджільництва є відсутність токсичного впливу на організм людини та інших живих істот. Це фактично найчистіший, в екологічному плані, природний продукт, адже бджоли дуже вразливі до шкідливих хімічних речовин, потребують особливих умов життєдіяльності, а тому не можуть жити і функціонувати (виробляти мед) у середовищі, де рівень забруднення є високим та перевищує допустимі норми. Крім того, мед – унікальний товар із різноманітними специфічними лікувальними та профілактичними властивостями, що неабияк підвищує його цінність серед інших продуктів харчування природного походження.

Сьогодні мед, вироблений в Україні, реалізують на зовнішньому та внутрішньому ринках, переважно в сирому вигляді, лише окремі виробники здійснюють поглиблену переробку меду та інших продуктів бджільництва – наприклад, виготовляють зігріваючі слабоалкогольні напої, засоби (ліки) народної медицини (настійки, мазі, креми, антисептики тощо), інші предмети, котрі можна використовувати в побуті (свічки, мила, засоби гігієни). Наразі в нашій державі на промисловому рівні фактично не здійснюються поглиблена переробка продуктів бджільництва і виробництво на їх базі продукції зі значно вищою доданою вартістю.

З огляду на те, що ринок України перенасичений сировою медовою продукцією, а на зовнішньому існує жорстка конкуренція, вважаємо актуальним питання розвитку комплексних виробництв із переробки меду та інших продуктів бджільництва, адже це дасть змогу істотно підвищити їхню додану вартість та вирішити низку інших проблемних питань, пов'язаних із виробництвом та реалізацією вказаної продукції.

Зважаючи на ряд позитивних властивостей меду, а також на великий досвід і внесок у розвиток пасік українських бджолярів, можна стверджувати, що наша країна має потужний потенціал для нарощування обсягів виробництва меду і задоволення потреб споживачів не лише на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку. Водночас зміна показників виробництва та експорту характеризується високою динамічністю, адже вони чи то зростають, чи то спадають залежно від

різних причин

Варто зауважити, що для нашої держави рекордні за останнє десятиріччя обсяги експорту меду спостерігались у 2017 р., коли за кордон, насамперед у країни Європейського Союзу, було поставлено 67,8 тис. т меду. Але саме цей рік є й переломним для вітчизняних бджолярів у плані експортних поставок. Так, у 2018 р. з усього виробленого меду експортовано лише 69,4 %, а в 2019 р. – 55,5 %. При цьому обсяги виробництва меду в Україні за аналізований період збільшувалися.

Зміни в обсягах виробництва меду і його експорту за кордон спричинені здебільшого такими факторами:

- перенасиченість цією продукцією на зовнішньому (світовому) і внутрішньому (державному) ринках меду;
- дуже високий рівень конкуренції на світовому ринку, що, головним чином, зумовлює зниження цін на мед;
- якість продукції, котра залежить переважно від рівня забруднення територій, на яких бджоли здійснюють медозбір, різними шкідливими хімічними сполуками (зокрема нітратами й нітритами).

До того ж у нашій державі бджільництво – діяльність, так би мовити, “для душі”, вона є своєрідним хобі населення і тому нею здебільшого займаються аматори – як правило, одноосібні фермерські господарства, тому нагальним завданням є перехід на промисловий рівень виробництва вказаного виду природної продукції.

Зниження середньої ціни українського меду на світовому ринку та середньої ціни його експорту актуалізує проблему підвищення доданої вартості меду, виробленого в нашій державі.

З огляду на обсяги виробництва меду в Україні, його експорту та ціну робимо висновок про суттєве зниження доданої вартості за останнє десятиріччя. Якщо не шукати шляхи вирішення цієї проблеми, то в недалекому майбутньому, на нашу думку, можна очікувати на глибоку й затяжну кризу у сфері бджільництва, подолати котру буде зовсім непросто.

Тому пропонуємо здійснювати поглиблену переробку продуктів бджільництва, що, у свою чергу, дасть змогу не тільки збільшити їхню додану вартість, а й позбутися “надлишків” виробництва, створити потужні переробні комплекси на їх основі, адже ці продукти – унікальні природні ресурси, які можуть набути широкого застосування в різних сферах промислового виробництва, до того ж є “екологічно чистими” та фактично не залишають відходів після переробки.

Можливості використання продуктів бджільництва у галузях промисловості розкрито на рис. 6.1.

Багатий і доволі унікальний хімічний склад продуктів бджільництва відкриває можливості їх широкого застосування в різних сферах хімічної промисловості, а саме: у виробництві медичних лікарських та ветпрепаратів, кислот, різноманітних засобів гігієни (з антисептичною дією); лакофарбовій промисловості; косметології; парфумерії тощо. Найбільш перспективними сферами, де варто розвивати поглиблену переробку, вважаємо медицину та

харчову промисловість, адже люди завжди прагнуть мати міцне здоров'я, імунітет, а також споживати корисні і якісні продукти харчування.

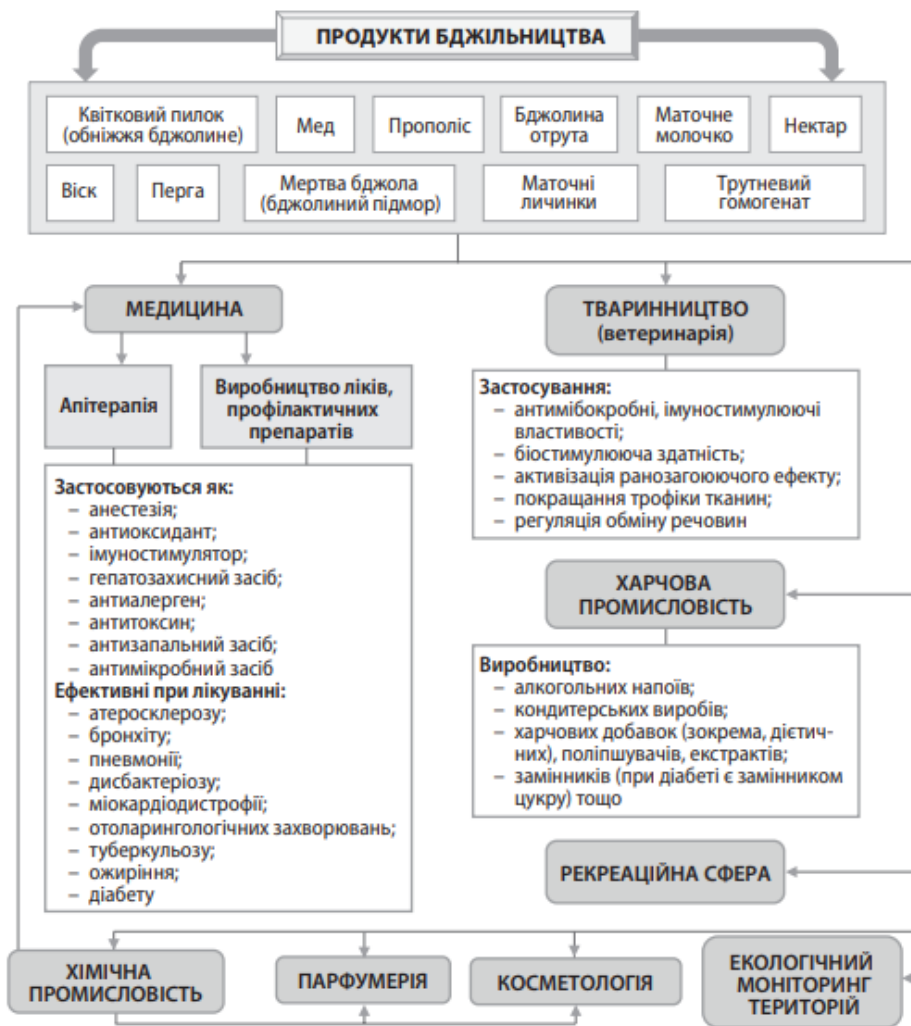

Рис. 6.1. Можливості застосування продуктів бджільництва у різних сферах промисловості

До того ж, виробництво лікарських препаратів на основі продуктів бджільництва є економічно вигідним, і в Україні є всі необхідні умови (сировинна база, наукові розробки, наукові кадри) для створення спеціалізованих підприємств із виробництва вітчизняних апіпрепаратів і біологічно активних стандартизованих субстанцій продуктів бджільництва.

За підрахунками зазначених науковців, прибутки від лікарських препаратів, виготовлених з 1 кг меду, перевищують прибутки від продажу 1 кг меду як сировини в 400 разів. Таким чином, з 1 тис. т переробленого в медичні препарати (ліки) меду, котрий виробляється в Україні, можна отримати прибуток у розмірі близько 12 000 млн грн, що є дуже вигідним не тільки для суб'єктів підприємницької діяльності, а й для держави, регіонів, місцевих територіальних громад.

Продукти бджільництва здатні досить сильно впливати на стан здоров'я людини. Численні дослідження показали можливості їх використання у профілактиці різноманітних захворювань та патологічних змін, пов'язаних зі старінням. Вони можуть бути цінними геропротекторними засобами як у народній, так і в класичній медицині.

Крім того, у нашій державі розробляються лікарські препарати на основі продуктів бджільництва, зокрема меду. Сформовано методичні засади створення та безвідходного виробництва із них понад 67 лікарських препаратів для фармацевтичної індустрії і медицини України в цілому.

Мед та інші продукти бджільництва повинні набути ширшого застосування у вітчизняній харчовій промисловості. Потрібно переглянути й збільшити норми їхнього споживання, стимулювати заклади харчування використовувати їх у виробництві харчових продуктів, покращанні смакових характеристик останніх через вміст багатьох цінних мікроелементів, хімічних складників і т. ін.

Зокрема, гомогенат трутневих личинок є біологічно активною сировиною з багатим вмістом необхідних для нормальної життєдіяльності живого організму хімічних речовин.

Дослідження показали: йогурти, виготовлені з додаванням окремих продуктів бджільництва та їх комбінацій, набувають нових фізико-хімічних властивостей та якостей консистенції, що, у свою чергу, дає змогу коригувати якість йогурту та побудову апаратурнотехнологічної схеми.

Оскільки за кордоном існує значний попит на органічну продукцію, доцільно розвивати галузь бджільництва у цьому напрямі. Це дасть змогу істотно підвищити додану вартість продукції бджільництва, зробить її більш конкурентоспроможною. Наявність сертифіката, котрий підтверджує органічне походження, позбавить від проведення низки додаткових аналізів якості товарів, що експортуються за кордон або постачаються на внутрішній ринок.

На сьогодні в Україні діють урядові програми розвитку сільського господарства, зокрема сфери тваринництва. У цьому напрямі, на нашу думку, доцільно налагодити випуск вітчизняних препаратів для догляду за здоров'ям сільськогосподарських тварин, що, у свою чергу, знизить витрати на закордонні ветпрепарати, сприяло своєчасному їх постачанню на тваринницькі ферми і,

відповідно, збільшило надходження до бюджетів місцевих територіальних громад.

Бджіл і продукти бджільництва можна активно використовувати й у рекреаційній сфері, а зважаючи на те, що у світі набуває популярності “бджолотерапія”, котра являє собою “лікувальний” сон на бджолиних вуликах чи просто тривале перебування у спеціально облаштованих для цього приміщеннях, це може стати одним із перспективних напрямів розвитку цієї сфери в нашій державі. Також бджоли і продукти їх переробки є надійними індикаторами рівня забруднення навколишнього природного середовища – завдяки їм можна легко спостерігати за змінами екологічного стану тієї чи іншої території.

Поширення різного роду антропогенних забруднень в атмосферному повітрі створює велику ймовірність надходження токсичних елементів у продукти бджільництва у період активного збирання нектару і пилку.

Тому за допомогою пасік можна спостерігати та здійснювати контроль за природними екосистемами, запобігати порушенню нормальних екологічних (природних) процесів тощо. У процесі збору меду бджоли беруть участь у запиленні рослин у період їх цвітіння, що, у свою чергу, впливає на підвищення рівня урожайності певних сільськогосподарських культур, плодів і ягід та ін. Отже, викладене доводить необхідність стимулювання в Україні не тільки виробництва меду та інших продуктів бджільництва, а й поглибленої їх переробки. В останній редакції Закону України “Про бджільництво” від 05.09.2013 № 442-VII передбачено фінансові інструменти для підтримки галузі бджільництва (рис. 6.2), у контексті застосування яких не згадується про поглиблену переробку продуктів бджільництва, що зумовлює потребу у вжитті відповідних заходів на рівні держави в цьому напрямі.

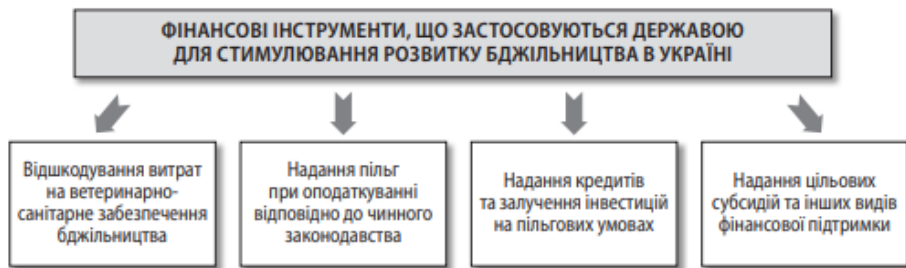

Рис. 6.2. Фінансові інструменти, що застосовуються державою для стимулювання розвитку бджільництва в Україні

Зазначені інструменти є не надто ефективними, адже обсяг фінансових ресурсів, котрі виділяє держава бджолярам, є обмеженим, що, у свою чергу, породжує низку проблем еколого-економічного характеру, а саме:

- низька технологічна культура виробництва продукції, її переробки та фасування, відсутність відповідних промислових технологій;

- зменшення масштабів посівів ентомофільних сільськогосподарських рослин і недостатнє використання бджолозапилення;

- погіршення екологічного стану навколишнього природного середовища та порушення технологічних вимог щодо обробітку ентомофільних сільськогосподарських рослин пестицидами й отрутохімікатами, як наслідок – масові отруєння бджіл;

- недостатнє ветеринарне забезпечення, що призводить до неконтрольованого поширення хвороб бджіл;

- брак гармонізованого масиву законодавства щодо виробництва та якості продукції галузі, а отже – труднощі в реалізації експортного потенціалу галузі.

Сьогодні в Україні відсутні конкретні програми розвитку бджільництва, а тому важливим кроком економічного стимулювання переробки продукції бджільництва буде розроблення відповідних загальнодержавних та регіональних програм, спрямованих на:

- збільшення кількості бджолосімей, покращання екологічних умов для їх існування й ефективного функціонування;

- створення потужних переробних комплексів;

- підвищення врожайності сільськогосподарської та плодово-ягідної продукції;

- суттєве зменшення імпорту аналогічної продукції (чи виготовленої з продуктів бджільництва);

- забезпечення належної якості;

- виробництво органічної продукції;

- поглиблення науково-дослідних робіт задля застосування продукції, отриманої в результаті переробки продуктів бджільництва, у промислових цілях тощо.

Отже, з огляду на викладене доходимо висновків, що в Україні, на рівні держави та окремих регіонів, необхідно розробити і запровадити на практиці інструменти фінансово-економічного стимулювання, які б сприяли одержанню позитивного економічного ефекту як у самій галузі бджільництва (мається на увазі збільшення прибутку від реалізації меду, пилку, воску та інших продуктів, котрі дають бджоли), так і в результаті поглибленої переробки її продукції (наприклад, медичні препарати, біологічні добавки, поліпшувачі якісних характеристик продовольчих товарів (колір, смак, запах), хімічні препарати тощо).

Крім того, названі фінансові інструменти стимулювання мають орієнтуватися на досягнення конкретних цілей, зокрема:

- використання виробниками органічних добрив та інших препаратів для догляду за рослинами чи тваринами, які не шкодитимуть бджолам, сільськогосподарській продукції, садам та ягідникам;

- збільшення доданої вартості продукції бджільництва та ліквідація “надлишків” останньої;

– компенсація витрат новоствореним переробним підприємствам із поглибленої переробки продукції бджільництва;

– створення кооперативів, які об'єднують виробників, переробників та обслуговуючі підприємства тощо.

Зважаючи на методичні підходи, пропонуємо для стимулювання поглибленої переробки продуктів бджільництва в Україні використовувати такі фінансово-економічні інструменти:

1) компенсація у розмірі 20 % нарахованого податку на прибуток підприємств протягом п'яти років суб'єктам господарювання, котрі здійснюють поглиблену переробку продуктів бджільництва за умови, що в структурі кінцевого виробу (продуктів переробки) загальна їх частка становитиме не менше 50 %, а також частка такої продукції у структурі продукції, яку виробляє цей суб'єкт господарювання, становитиме не менше 40 %;

2) компенсація орендної плати за земельну ділянку загальною площею не менше 10 га і не більше 20 га, що перебуває у власності держави, строк оренди якої становить 20–50 років, на 30 % (а на ділянках, де потрібно проводити рекультивацію земель, – 50 %) окремим суб'єктам (приватним підприємствам, одноосібним господарствам) чи суб'єктам, котрі працюють на кооперативних засадах, за умови, що вони одночасно займатимуться бджільництвом (кількість бджолосімей – не менше 50), садівництвом та ягідництвом; компенсація орендної плати за земельну ділянку на 45 % (а на ділянках, де потрібно проводити рекультивацію земель, – 65 %), якщо протягом п'яти років поспіль частка обсягів реалізації переробленої продукції дорівнює не менше 75 % загальних обсягів виробництва продукції цих суб'єктів;

3) стимулювання сільгоспвиробників за допомогою методів покарання, зокрема жорстких штрафів, використовувати органічні, високої якості, не шкідливі для навколишнього середовища і життя людини (наприклад, на основі сапропелю, відходів біомаси, переробки біопалива та ін.), а не контрафактні добрива та інші шкідливі хімічні препарати з метою обробітку сільськогосподарських земель, рослин, садів тощо;

4) сприяння державного банку у видачі безпроцентних короткострокових (на три – п'ять років) “спеціальних державних кредитів” на придбання необхідної матеріально-технічної бази для поглибленої переробки продукції бджільництва;

5) фінансові інвестиції у пасіки і підприємства, що займаються поглибленою переробкою продуктів бджільництва, у разі покращання на територіях, розташованих у радіусі 50 км від них, екологічного стану навколишнього природного середовища, загального становища населення регіону, урожайності сільськогосподарських культур, садів та ягідників.

Отже, з огляду на ситуацію, котра склалася на внутрішньому та світовому ринках меду, дедалі вигіднішим стає переробляти мед та інші продукти бджільництва, ніж реалізовувати їх у сирому вигляді. Доведено, що поглиблена переробка цих продуктів дасть змогу істотно збільшити їхню додану вартість та забезпечить суб'єктам господарювання значні прибутки, а до бюджетів різних рівнів – фінансові надходження у вигляді податків.

До того ж продукти бджільництва мають унікальний фізико-хімічний склад, тому їх можна застосовувати для виробництва широкого асортименту готових виробів у різних сферах промисловості, а властиві їм корисні характеристики (особливості) створюють додатковий попит на продукцію, виготовлену на їхній основі.

6. Аналіз та оцінка економічної ефективності інших галузей тваринництва, напрями її підвищення

З підвищенням рівня механізації роль конярства в сільськогосподарському виробництві дещо знизилася. Проте, незважаючи на це, коні в сільському господарстві становлять великий резерв тягової сили. Вони знаходять значне застосування на внутрігосподарських і транспортних роботах, при обслуговуванні тваринницьких ферм, присадибних господарствах сільських мешканців, фермерських господарствах та багатьох інших роботах, де застосовувати механізацію неможливо або економічно не вигідно. Робочих коней використовують переважно для перевезення вантажів і людей на невеликі відстані, виконання ряду допоміжних робіт, обробітку присадибних ділянок тощо. Водночас в окремих районах України набуває розвитку молочне та м'ясне конярство, підвищується увага до розвитку спортивних коней, зростає їх експорт.

В останні роки поголів'я коней необґрунтовано скорочується, племінна якість їх зростає повільно. Проте, індустріалізація сільськогосподарського виробництва у світі не зменшує попиту на продукцію конярства в цілому за комплексом напрямків. В Україні вони структуровані таким чином:

1. Спортивне – у класичних його видах: виїздка, конкур, триборство, а також бігові змагання.

2. Продуктивне – виробництво конини (для виготовлення ковбас вищої якості), молока, кумису і біологічних препаратів (СЖК, імуноглобулінів та ін.), переробка шкір, волосся, копитного рогу та ін.

3. Лікувально-профілактичне (іпотерапія), оздоровчо-спортивне, туризм.

4. Робочо-користувальне – за обмеженого обсягу пасовищних і транспортних робіт. Середня сила коня при роботі в запряжці становить 10- 15 % живої маси, а рекордна, на короткій відстані належить жеребцеві латвійського ардена Стип-райс (він важив 880 кг) – 927, 5 кг. Таке стискальне зусилля 65-70 кг і з швидкістю кроком при середній роботі 4-5 км і риссю у запряжці 12-15 км/год.

5. Прикладне – використання коней для огляду та охорони польових чи лісових насаджень, у кінній міліції, кінематографії, циркових і театральних виставах, різних розважальних іграх та ін.

Вибір кожного напрямку конярства визначає відповідний вибір порід, здатних давати найбільший економічний, оздоровчий і моральний ефект. Такими породами в Україні є: українська верхова, чистокровна верхова, російська рисиста й орловська рисиста, новоолександрівська й торійська ваговозні, тракененська, латвійська, гуцульська та деякі інші породи. Ці породи в Україні розводять тривалий час, вони вже адаптовані та досягли значного рівня досконалості, користуються міжнародним попитом.

Основним напрямком відтворення конярства в Україні є племінна робота, яка з роками набуває великого значення. Її першочерговими питаннями є розробка перспективних селекційних програм по кожній породі та окремих підрозділах, забезпечення наукового супроводження племінних процесів, розробка та впровадження сучасних малозатратних технологій утримання й раціонального використання коней.

Головними завданнями є відновлення своєчасного проведення тренінгу та іспитів коней, своєчасне вивчення генофонду породи, визначення перспектив розширення на основі ефективної оцінки плідників та інтенсифікації використання виробничого складу, підвищення плодючості.

Основним методом роботи з породами залишається чистопородне розведення за лініями із використанням внутрілінійних підборів та кросів ліній, обґрунтованих оцінкою кращих генеалогічних поєднань.

Українська верхова порода серед національних племінних ресурсів має значну частку – близько 22 % загальної чисельності коней. Виведена вона в Україні більше як 60 років тому, плем'я зосереджено на кінних заводах: Дніпропетровський, Запорізький, Олександрівський, Лозівський, Ягольницький та в ін. На міжнародних аукціонах найбільшим попитом користуються коні віком 5 років і старше та високі на зріст (170 см і більше). В основному вона поширена в господарствах Харківської, Дніпропетровської, Полтавської, Тернопільської та в інших областях України.

Гуцульська порода коней поширена в основному в районах ІваноФранківської та Чернівецької областей. Коні цієї породи невимогливі до умов утримання і добре пристосовані для перевезення невеликих вантажів та виконання інших робіт в гірських умовах. Племінну роботу цієї породи проводять методом чистопородного розведення з використанням кращих гуцульських жеребців і кобил.

Перспективним напрямом розвитку конярства в Україні вважається продуктивне молочне конярство. За хімічним складом молоко кобил відрізняється від молока інших сільськогосподарських тварин. Воно містить більше лактози, має специфічний склад білка та жиру, дуже багате на вітамін С, відрізняється також своєрідним набором мікроелементів, мінеральних солей, ферментів. У молоці кобил більше в 1,5 рази молочного цукру, ніж у молоці корів, що впливає на молочнокисле та спиртове бродіння при його переробці на кумис, а жиру менше, але позитивна якість його в тому, що він гальмує розвиток туберкульозних бактерій, тоді як у жирі коров'ячого молока вони енергійно розвиваються. В кобилячому молоці також більше кальцію, який необхідний для зміцнення кісткової тканини та нормальної дії нервової системи людини. Цим фактором й зумовлюється можливість переробки його для продуктів дитячого харчування та виробництва кумису.

Оскільки кобиляче молоко близьке за хімічним складом до жіночого, відкривається широка перспектива його використання для виробництва заміника жіночого молока. Дослідженнями медицини встановлено, що воно не викликає алергічних та інших негативних реакцій у грудних дітей (на відмінну від

замінників на основі харчового молока). При цьому рентабельність його виробництва перевищує 100 %. Середній надій молока від кобили (повновікової) бажаного типу – 2500-3500 кг за 5 місяців лактації.

Молочний табун (ферма) може бути сформований шляхом купівлі дорослого поголів'я коней або молодняка, з наступним його дорощуванням та відповідним утриманням і вихованням.

Ефективність виробництва продукції (надання послуг, виконання робіт) в значній мірі залежить від належної організації розведення, утримання, годівлі використання конярства та урахування при цьому всього комплексу біологічних показників розвитку конярства, різниця в яких по конезаводах, 483 окремим породам і зонам країни може бути відчутна. Так, при організації розведення коней у зоні Степу слід враховувати такі фактичні середні показники біологічних особливостей: тривалість жеребності – 334 дні; інтервал між жеребіннями (сервіс-період) – 472 дні; інтервал між жеребінням до охоти – 23 дні; від жеребіння до плідного осіменіння – 127 днів; тривалість охоти – 5-8 днів; тривалість статевого циклу – 23 дні тощо.

Рисаки і ваговози мають більш тривалий показник жеребності. Триваліша жеребність також від парування в зимовий період (у всіх порід). Найбільш плідні кобили у 6-9 річному віці. Доцільна тривалість племінного використання кобил у середньому від 3 до 9 років, жеребців-плідників – від 4 до 12 років. Норма навантаження на дорослого жеребця при ручному паруванні 40-50 кобил, при штучному осіменінні – 250-300 кобил. Значно вища збереженість лошаг отриманих у січні-лютому, ніж у листопаді-грудні. Найбільш бажаним для сільськогосподарських підприємств і домогосподарств слід вважати коней запряжного робочого типу, найбільш поліпшуючими породами яких є російський важковоз та орловський рисак. Помісі від схрещування поліських та інших кобил робочого типу з російським важковозом мають високу працездатність та добре пристосовані до місцевих умов.

Правильна організація використання робочих коней повинна полягати в тому, щоб вони постійно мали високу працездатність при нормальній вгодваності. Так, досвід застосування кінної тяги в сільськогосподарських підприємствах свідчить вигідність використання коней на різних внутрішньогосподарських та допоміжних роботах, коли вони працюють по 270-300 днів за рік.

Найпродуктивніше використовувати робочих коней 12-15 років, при робочому напрямі розвитку конярства. Структура стада визначається питомою вагою робочого поголів'я (у межах від 55 % до 70 %). В розрахунку на 100 конематок планується одержання 40 лошаг. Помірне вибракування дорослих коней: робочих коней і конематок – 8 %, жеребців-плідників – 20 %. Середня жива маса лошаги при народженні – 38-48 кг.

Слід відмітити, що найбільший інтенсивний приріст молодняк має у перший рік життя. Так, вже через 60 днів приплід коней досягає подвоєння своєї маси від дня народження, що в розрахунку на добу становить більше 700 г. Важливим показником економічної ефективності розвитку конярства, крім розглянутих

вище, є собівартість виробництва одиниці продукції (надання послуг та виконання робіт), ціна реалізації та прибуток.

Основними шляхами підвищення ефективності розвитку конярства є:

- виведення і впровадження більш високопродуктивних порід коней з урахуванням напрямків їх використання;
- впровадження прогресивних технологій вирощування, утримання, годівлі та виробництва продукції (надання послуг та виконання робіт) конярства;
- впровадження прогресивних форм організації і оплати праці з урахуванням досягнень науково-технічного розвитку і передового досвіду країн світу;
- своєчасність і якість проведення ветеринарних і зоотехнічних заходів;
- підвищення рівня кваліфікації працівників кінних заводів, ферм тощо.

Основна продукція рибництва – м'ясо, ікра, жир та ін., які є цінними продуктами харчування.

В Україні рибництво здійснюється, в основному, в трьох напрямках – ставкове, індустріальне та товарне на різних водоймах комплексного призначення.

У сучасних економічних умовах країни, в зв'язку зі значним зростанням цін на рибопосадковий матеріал, комбікорми, паливо, добриво, рибоводну техніку, медикаментозні препарати, енергоносії та ін. розвиток рибництва в кожному регіоні країни проходить по різному.

Виробництвом і ловлею риби в Україні нині займається більше як 250 рибгоспів, незначна частина фермерських та господарств населення. Вилов риби в Україні, незважаючи на те, що рибництво в цілому (при належній організації) є прибутковим, з роками зменшується.

Для пом'якшення територіальних відмінностей у забезпеченні поверхневими водами в Україні побудовано 1.1 тис водосховищ (55,0 куб км) найбільші із яких розташовані на Дніпрі, створено близько 29 тис. ставків, сім великих каналів і 10 водоводів тощо. Визначна роль у виробництві риби нині відводиться ставковому рибництву.

Водні ресурси ставків в рибгоспах використовують лише близько 50 %. Основними об'єктами культивування в ставковому рибництві є короп та рослиноідні риби (білий та строкатий товстолобики, їхні гібриди, а також 485 білий амур). Залежно від кількості та якості ставкового фонду рибоводне господарство розглядають як повно або неповносистемне.

Ті господарства, які вирощують рибу від ікринки до товарної ваги, є повносистемні. У них мають бути ставки всіх категорій: нерестові, вирощувальні, нагульні, літньо- і зимувально-маточні, карантинні і для підрощування личинок риб, бажано малькові. Якщо у господарстві є тільки вирощувальні або нагульні ставки, то воно може займатися тільки вирощуванням рибопосадкового матеріалу або тільки вирощуванням товарної риби.

Залежно від призначення у рибогосподарському відношенні ставки мають такі характеристики:

1) нерестові ставки – слугують для відтворення риби, площа їх може бути від 200 до 2000 м² необхідної конструкції за призначенням. Нерестовики заповнюються водою протягом 2 годин у день посадки плідників. Співвідношення

самок та самців повинно бути 1:2;

2) ставки для підготовки інкубаційних цехів та обладнання для проведення інкубації;

3) ставки ін'єктування плідників та одержання статевих продуктів;

4) ставки малькові для підрощування личинок риби, площею, як правило 0,2-0,4 га кожний.

Заповнюють їх водою за 3 доби до посадки личинок. Щільність посадки личинок риби на підрощування становить 40-50 %. Підрощування здійснюють 25-30 діб до середньої ваги: коропа – 0,7-0,9 г, рослиноїдних риби – 0,1-0,4 г. Вихід вирощених у ставках личинок риби становить 40-50 %. Підрощених личинок риби у вирощувальні ставки перевозять у стандартних поліетиленових пакетах по 15-20 тис. личинок;

5) ставки для вирощування рибосадкового матеріалу мають, у своїй більшості, площу до 10 га, глибиною 1,3-1,5 м, заповнюють їх водою за 5-7 днів до завезення личинок риби.

Оптимальна щільність посадки коропа – 30 тис екз/га, товстолобика – 20, строкатого товстолобика – 10, білого амура – 3 тис. екз/га. При годівлі комбікормом щільність посадки личинок коропа може сягати 100-140 тис. екз/га. Маса в кінці вирощування повинна становити: у коропа – 25-30 г, білого товстолобика – 45-50, строкатого товстолобика – 40-45 г, білого амура – 35-40 г;

6) ставки для зимівлі риби – після підготовки їх до зимівлі цьогорічок за 10-15 діб до їх пересадки наповнюють водою. Норма посадки цьогорічок у зимувальні ставки становить 500-800 екз/га та ін.;

7) нагульні ставки для вирощування товарної риби за виносної форми рибництва, як правило, площею 15-100 га, глибиною 2,0-2,5 м. Готують їх ще з осені за відповідною технологією. Оптимальна щільність посадки сягає 4 тис. екз/га, у тому числі: коропа – 2,0, білого товстолобика – 1,2, строкатого товстолобика – 0,8 тис. екз/га.

Якщо господарство для годівлі використовує рибні комбікорми, то щільність посадки коропа збільшують в 2-3 рази. Стан риби та її приріст перевіряють 2-3 рази в місяць за допомогою контрольних виловів. Кінцева середня маса дволіток повинна становити: у коропа – 200-500 г, білого товстолобика – 400-500 г, строкатого – 500-800 г, 486 при пасовищному типі вирощування риби сягає 10-15 ц/га, при годівлі комбікормами – 25-30 ц/га.

Транспортування риби на всіх стадіях розвитку виробництва можна тільки за наявності спеціального ветеринарного дозволу, дотримуючись вимог і технології до її перевезення.

Особливо дуже важливим є збереження якості риби (бажано в живому стані) при транспортуванні на ринок збуту – до споживача, від якої в значній мірі залежить рівень ціни її реалізації. На цей час, у зв'язку зі зменшенням обсягів виробництва риби, попит населення на неї відчутно зростає, ціни реалізації, залежно від пори року і часу реалізації сягають: коропа і товстолобика – в межах 40-50, піленгаса – 50-75 грн/кг, що забезпечує високу прибутковість її виробництва.

Ветеринарні заходи включають: ветеринарний контроль за перевезенням риби, профілактичне карантування матеріалу, який завозиться, накладання карантину в неблагополучних щодо захворювання господарствах; профілактичну дезінфекцію і дезінфекцію інвентарю, споруд, ставків; регулярне іхтіологічне обстеження господарств; профілактична протипаразитна обробка риби та ін. Індустріальне рибництво є другим напрямом вирощування рибосадкового матеріалу та товарної риби. Воно використовує підігріті води енергетичних установок і працює за відгодівельним принципом. Основними видами вирощування риби є: короп, у значно менших обсягах – канадський сом та форель. Їх вирощують у садках, басейнах, а також у водоймах-охолоджувачах.

Перед посадкою риби проводять профілактичні роботи. Щільність посадки риб однорічок: короп – 500-550 екз/м², канадського сома – 250-350, форелі – 150-200 екз/м². Годівлю риби проводять гранульованими та пастоподібними кормами за допомогою годівниць. Постійно ведеться необхідний технологічний контроль. Визначають середню вагу, її вихід після вирощування та продуктивність виробництва риби, яка становить при цьому близько 150 кг/м².

Товарне виробництво риби на водосховищах, озерах, лиманах, водоймах-охолоджувачах енергетичних установок та інших водоймах комплексного призначення є третім напрямком розвитку рибництва. При цьому застосовується пасовищна аквакультура, яка ґрунтується виключно на раціональному використанні природного біопродукційного потенціалу цих водойм.

Основним методом інтенсифікації рибництва при цьому є реконструкція іхтіофауни, при якій пріоритетне значення повинно відводитись видам риб, які швидко ростуть і рослиноїдним ридам, у солонуватоводних водоймах – піленгасу, а у водоймах-охолоджувачах, крім них, канадському сому та буффало.

Для ефективного функціонування рибництва, крім розглянутого вище, обов'язковою умовою є належне ведення необхідної документації з технології розвитку рибництва та глибокі знання біологічних процесів, що відбуваються в ставках, басейнах та в інших водоймах на всіх етапах вирощування риби, належне використання яких є значним резервом підвищення його ефективності. А тому з урахуванням цього, керувати рибним господарством повинен зоотехнік цієї галузі тваринництва.

Основними показниками ефективності розвитку рибництва є: - рибопроductивність ставків, ц/га; - затрати праці на 1 ц риби, люд.-год.; - витрати кормів на 1 кг приросту риби, кг; - собівартість виробництва 1 ц риби, грн; - ціна реалізації 1 ц риби, грн; - прибуток на 1 ц риби, грн; - рівень рентабельності виробництва продукції, % та ін.

Основними шляхами підвищення ефективності виробництва продукції рибництва в сучасних умовах є:

- створення належних організаційно-економічних умов для рибництва в країні;
- зміцнення кормової бази; - впровадження прогресивних форм організації і оплати праці;
- забезпечення належної охорони об'єктів розвитку рибництва;

- підвищення рівня кваліфікації працівників рибгоспів та ін.;
- розвиток виробництва риби в фермерських і господарствах населення;
- збільшення виробництва продукції рибництва за рахунок більш поширеного використання наявних водних ресурсів: ставків, водосховищ, озер, лиманів та ін.

Кролівництво, в сучасних умовах виробництва продукції тваринництва, є одним із значних резервів виробництва м'яса. Завдяки скоростиглості та високій інтенсивності розмноження, кролі можуть дати порівняно швидко значну кількість дешевого м'яса, яке поряд з курятиною і телятиною є дієтичним, хорошого смаку продуктом харчування.

Крім того, шкірки і пух кролів є цінною сировиною для легкої промисловості (їх широко використовують для виготовлення шапок, дитячих шуб тощо).

М'ясо кролів має значний попит серед населення країни. Ціна реалізації 1 кг м'яса на цей час становить 70-75 грн, що забезпечує високу прибутковість його виробництва. Висока інтенсивність розмноження кролів зумовлена багатоплідністю (6-12 кролят за один окріл), коротким періодом крільності (30 днів), ранньою фізіологічною зрілістю (3,5-4 місяці) та здатністю поєднувати крільність з лактацією.

Кролі добре розмножуються протягом усього року і тільки восени їх статева активність дещо знижується. Основними породами кролів, які розводять на Україні, є сірий і білий велетні, радянська шиншила, сріблястий та віденський блакитний.

За інтенсивністю росту, м'ясною і хутровою продуктивністю вони в основному відповідають вимогам інтенсивного кролівництва.

Основними виробниками продукції кролівництва в Україні є господарства населення, фермерські господарства та незначна частина аграрних підприємств і кролефабрик. Селекційну роботу по виведенню кращих порід кролів проводять племінні господарства.

У кролівництві прийнято три основних напрямки розвитку виробництва продукції: м'ясний або бройлерний, м'ясо-хутряний, та пухово-м'ясний. На фермах м'ясного напрямку вирощують кроленят до реалізації (56-60 днів) без відлучення від самок.

При добрій і повноцінній годівлі у віці 60 днів вони досягають 1,8-2,0 кг живої ваги. На фермах такого напрямку 90 % прибутку одержують від реалізації м'яса, а 10 % від реалізації шкірки. Забійний вихід – 55-60 %, вихід чистого м'яса від маси тушки – 78- 85%.

При м'ясо-хутряному напрямку ферм кролів вирощують для одержання з них м'яса і шкурок. Кроленят зимово-весняних окролів реалізують на м'ясо в 4-х місячному віці, а літніх – в 4-5, відсаджуючи їх від самок у віці 45 днів. На таких фермах 30-40 % прибутку одержують від реалізації м'яса і 60-70 % – від реалізації шкурок.

На фермах м'ясо-пухового напрямку виробляють м'ясо і пух. При цьому від реалізації м'яса одержують прибутку 30-35 %, від пуху – 65-70 %. У практиці роботи кролівничих ферм м'ясо-хутряного та м'ясного напрямку широке застосування знайшли бройлерний та інтенсивний способи виробництва м'яса кролів.

Бройлерний спосіб полягає в тому, що кроленят вирощують під самками до 60-денного віку і реалізують у цьому віці вагою 1,6-2,2 кг. Самок спаровують на 55-60-й день після окролу. За рік від кожної з них одержують чотири окроли – 20-24 кроленят, або 36-45 кг м'яса в живій 489 вазі.

Витрати кормів на виробництво 1 кг м'яса в живій вазі становлять 2,9- 3,2 кормових одиниці. Бройлерний спосіб вирощування кролів не потребує великої кількості кліткомісць, бо відпадає потреба в них для розміщення молодняка на дорощуванні. Інтенсивний напрям ведення кролівництва передбачає відсадження молодняка в 30 або 45 днів.

Самку спаровують на 30-й день після окролу. Протягом року вона дає 6 окролів, в результаті чого одержують до 70-100 кг м'яса в живій вазі. Молодняк дорощують до 90 денного віку і реалізують при середній вазі 2,5-2,8 кг. На 1 кг приросту витрати кормів становлять 4,5-5 кг кормових одиниць.

Економічні розрахунки свідчать, що собівартість однієї голови кролика-бройлера на 40-50 % є нижчою у порівнянні з собівартістю однієї голови кроликів, вирощених за іншими технологіями їх вирощування.

Основою інтенсифікації кролівництва є організація належної кормової бази, застосування гуртових окролів, механізація трудомістких процесів, поліпшення племінних якостей кролів. Для відтворення стада включаються основні самки і самці, разові самки і молодняк ремонтний. Правильне використання цього поголів'я дозволяє одержати максимальну кількість ділових кроленят.

Під самокою, залежно від її молочної продуктивності, доцільно залишати 6-8 кроленят. Щорічне вибракування самок основного стада повинно становити 45-50%. Самців можна використовувати до 3-х років, починаючи з 7-8 місячного віку. Співвідношення самців і самок установлюється 1:5 з природним паруванням у клітці самця. Самок віком понад 170 днів вибраковують на м'ясо.

Кліткова система утримання кролів є основою. Площа однієї клітки 0,4-0,5 м² (самки з приплодом) і самці – по 1 голові в клітці. Щільність посадки ремонтного молодняка – 2 голови в клітці. Утримувати кролів надворі бажано до початку морозів, а потім клітки переносять у приміщення. Це дає змогу більш успішно одержувати окроли у січні-лютому. У приміщеннях для утримання маточного поголів'я, температуру підтримують на рівні 12-16°С, для вирощування молодняка – 20-22 °С.

Тривалість освітлення приміщення – світлового дня, має становити 14-18 год. У раціони для кролів можна включати всі корма, які використовуються для інших видів сільськогосподарських тварин, з урахуванням їх якості. На рік для самки з приплодом потрібно: зелених кормів – 9 ц, грубих – 3 ц, соковитих – 1,5 ц, концентрованих – 1,6 ц, мінеральних – 0,09 ц.

Годівля кролів за науково-обґрунтованими раціонами: трав'яна мука – 20%, овес – 20 %, ячмінь – 10 %, макуха, соняшник – 8 %, кукурудза – 30 %, пшеничні висівки – 12 %, перегін – 2 %, м'ясо-кісткове борошно – 2 %, дріжджі – 0,5 %, сіль – 0,5 % забезпечує середньодобовий приріст живої маси кролів – 30-35 г і більше від відйому до реалізації.

Технологічні системи утримання кролів розробляють залежно від наявності потужності ферми (з поголів'ям 300-600 голів кролематок основного стада) і потужності кролефабрики (1000 і більше самок).

В основу виробництва продукції кролівництва покладено двофазну потокову технологію з кроком 160 днів, яка передбачає одержання від однієї кролематки протягом 5 окролів з виходом 25 кроленят до моменту реалізації у віці 115 днів. При цьому на один окріл забезпечується виробництво м'яса в живій масі з розрахунку на кролематку 87-95 кг. і майже 300 грн прибутку.

Основними показниками ефективності виробництва продукції кролівництва є:

- продуктивність кролематок – вихід кроленят на 1 кролематку за рік, гол;
- середньодобовий приріст молодняка, г; - собівартість 1 ц м'яса, грн; - ціна реалізації 1 ц м'яса, грн;
- прибуток на одиницю продукції, грн;
- рівень рентабельності виробництва продукції та ін.

Основними шляхами підвищення ефективності виробництва продукції кролівництва є:

- впровадження прогресивних форм організації виробництва і оплати праці;
- своєчасність і якість проведення зооветеринарних заходів;
- зміцнення кормової бази;
- механізація і автоматизація процесів виробництва продукції кролівництва;
- виведення і впровадження у виробництво високопродуктивних порід кролів, з урахуванням напрямків їх використання;
- організація спеціалізованих ферм і кролефабрик з виробництва продукції кролівництва;
- підвищення рівня кваліфікації персоналу кролеферм і кролефабрик тощо.

Тема 7. Економіка переробних ланок АПК

1. Зміст та інструменти економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору.

2. Інституціональні передумови та організаційні форми комплексного розвитку переробних агровиробництв.

3. Форми інвестиційної діяльності у сфері переробки сільськогосподарської сировини.

4. Особливості, методи та механізми стимулювання інвестиційної діяльності в переробному сегменті агропромислового виробництва.

5. Оцінка ефективності стимулювання інвестиційної діяльності у сфері переробки сільськогосподарської сировини.

6. Стимулювання інновацій та імплементація енергетичних стандартів ЄС у переробку аграрної продукції.

1. Зміст та інструменти економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору

Прикметною рисою розвитку національного аграрного сектору є високий рівень сировинної спрямованості, що зумовлено відсутністю у більшості суб'єктів агропромислового підприємництва відповідних стимулів стосовно первинної чи поглибленої переробки сільськогосподарської сировини. Такі стимули має включати перспективна система економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору. Частина регуляторних інструментів має бути зорієнтована саме на пріоритетах підвищення рівня комплексності використання сільськогосподарської сировини як в частині виробництва готових харчових продуктів, так і в частині утилізації тваринних та рослинних відходів.

«Якраз через низький рівень комплексного розвитку переробно-харчових виробництв аграрний сектор не отримує потенційно можливих прибуткових надходжень та не створює відповідної кількості нових робочих місць в сільській місцевості. Відсутність набору результативних регуляторних підойм, які спонукали б переробно-харчові виробництва забезпечувати комплексне використання сільськогосподарської сировини, створює сприятливе підґрунтя для нарощення обсягів сировинного аграрного експорту, що фактично означає вивезення доданої вартості закордон».

З огляду на це формування сучасної системи економічного регулювання комплексного розвитку переробного сегмента аграрного сектору з врахуванням екзогенних та ендегенних факторів використання агресурсного потенціалу є актуальною проблемою економіки та управління національним господарством.

У переважній більшості наукових праць, присвячених економічному регулюванню розвитку аграрного сектору, увага акцентується на наборі регуляторних важелів та інструментів, спрямованих на активізацію розвитку окремих сегментів агропромислового виробництва та стимулювання поглибленої переробки сільськогосподарської сировини. Значна кількість вчених робить наголос на доцільності диверсифікації податкових та кредитних інструментів, які дадуть можливість створити сприятливі умови для розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу АПК та забезпечити вчасне поповнення обігових коштів. Система економічного регулювання розвитку аграрного сектору, на переконання С.Юрчишиної: «має створювати передумови для поєднання внутрішніх джерел фінансування та наявних ресурсів фінансово-кредитних установ, а також забезпечувати підтримку розвитку інфраструктури фінансово-кредитного забезпечення виробництва, що створить стійке фінансове підґрунтя для функціонування аграрного сектору економіки України».

На думку Р.Матвієнко: «податки є дієвим інструментом фінансово-кредитного регулювання розвитку аграрного виробництва. Податкова політика визначається й провадиться державою в залежності від економічної ситуації у країні, потреб державного бюджету, перспектив розвитку національної економіки.

Застосування державою таких фінансових інструментів, як податки може позитивно або негативно впливати на аграрне виробництво, стимулювати або гальмувати його розвиток».

І.Іртишева, Т.Смелянець, Г.Бурдельна та І.Крамаренко наголошують на важливості фінансово-інвестиційної складової системи економічного регулювання розвитку аграрного сектора. На їх думку: «в умовах поглиблення глобалізаційних процесів виникає необхідність у перебудові структури фінансових ресурсів, розширенні кола інвестиційних відносин, виникненні нових інструментів залучення необхідних інвестиційно-фінансових ресурсів. Особливу увагу слід приділити формуванню стратегії розвитку інвестиційно-фінансового забезпечення агропродовольчої сфери як гаранта продовольчої безпеки країни. Головним завданням стратегії розвитку інвестиційно-фінансового забезпечення агропродовольчої сфери є розбудова ефективного фінансового сектора». Тобто агропродовольча сфера у силу своєї багатоконпонентності та ускладненості виробничо-технічних зв'язків потребує формування диверсифікованої системи інвестиційно-фінансового забезпечення, щоб забезпечити модернізацію основних засобів і тим самим забезпечити введення додаткових потужностей по переробці сільськогосподарської сировини. Введення додаткових потужностей по переробці сільськогосподарської сировини – необхідна умова підвищення рівня капіталізації агропродовольчого підприємництва в цілому.

С.Пономаренко наголошує на необхідності імплементації у вітчизняну практику економічного регулювання розвитку аграрного сектора передової іноземної практики підтримки суб'єктів аграрного бізнесу. Зокрема, вчений зазначає: «у розвинутих країнах світу найчастіше застосовуються такі форми сільськогосподарської політики: безпосереднє регулювання розміру виробництва і пропозиції основних сільськогосподарських продуктів; захист вітчизняних товаровиробників при збереженні конкуренції з імпортними товарами, у тому числі й шляхом накладання мита». Саме надання різного роду преференцій закладає необхідні стимули для суб'єктів агропродовольчого підприємництва в частині налагодження виробництва конкурентоспроможних готових харчових продуктів та підвищення рівня утилізації рослинних та тваринних відходів, що в підсумку сприятиме зростанню рентабельності виробничо-господарської діяльності.

Передова іноземна практика передбачає використання широкого спектра інструментів та методів підтримки сільськогосподарських товаровиробників, які дають можливість упереджувати ймовірні втрати внаслідок кон'юнктурних коливань на ринках сільськогосподарської сировини та продовольства, а також надавати додаткових імпульсів розширеному відтворенню ресурсно-виробничого потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу. «Саме належної диверсифікації методів та інструментів регулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників, особливо в частині поглибленої переробки сільськогосподарської сировини і утилізації харчових відходів, не вистачає зараз в Україні, де система державної фінансової підтримки аграрного сектора є надмірно уніфікованою».

У вітчизняній економічній літературі теоретичні та прикладні проблеми

фінансово-кредитного забезпечення розвитку окремих ланок та підгалузей аграрного сектора особливо актуалізувалися в останні роки, коли національний АПК став чи не основною структуроутворюючою ланкою економіки України. «Окремі вчені перспективи зростання вагомості аграрного сектора у макровідтворювальних пропорціях напряду пов'язують з налагодженням механізму фінансово-кредитного забезпечення проєктів модернізації та реконструкції матеріально-технічної бази сільського господарства та переробно-харчових виробництв».

Зокрема Д.Клименко стверджує: «вітчизняний аграрний сектор має величезний потенціал для зростання. Це визнають як вітчизняні, так і іноземні експерти, прогнозуючи можливість потроїти валове виробництво сільськогосподарської продукції. А щоб реалізувати цей потенціал необхідна підтримка виробників сільськогосподарської продукції зі сторони банківського фінансування та інвестування». Якраз відсутність альтернативних варіантів отримання фінансових ресурсів для модернізації і реконструкції основних засобів та вчасного поповнення обігових коштів і не дає можливостей сільськогосподарським підприємствам та іншим формам аграрного підприємництва повною мірою використати наявні резерви для підвищення рівня капіталізації.

На думку К.Северин: «основними важелями фінансово-кредитного стимулювання сільськогосподарського виробництва мають стати: активізація банківського кредитування, особливо довгострокового; забезпечення доступу до кредитних ресурсів малих та середніх виробників; зниження процентних ставок; зменшення співвідношення суми кредитів до вартості їх забезпечення; покращення умов кредитування виробників продукції тваринництва за рахунок першочергової компенсації процентних ставок для позичальників, які працюють у тваринництві». Отже фінансово-кредитне забезпечення розвитку аграрного сектора, особливо його переробного сегмента, є багатоаспектним процесом, який охоплює інструменти, що визначаються макроекономічним регулюванням та специфікою кредитування різних категорій сільськогосподарських товаровиробників, а також особливостями функціонування найбільш капіталомістких ланок АПК, якою виступає зокрема галузь тваринництва. Сьогодні відновлення потенціалу тваринництва – це основна передумова відновлення комплексності ведення сільськогосподарського виробництва в цілому.

Необхідність розроблення механізму фінансово-кредитного забезпечення переробної ланки АПК зумовлена також перманентним дефіцитом банківських кредитів для суб'єктів аграрного бізнесу. Значною мірою це пов'язано з низьким рівнем капіталізації вітчизняних банків. Л.Вдовенко та С.Вдовенко констатують наступний факт: «важливим фактором впливу на розвиток аграрного сектору економіки є забезпеченість фінансовими ресурсами (в т.ч. кредитами банків). За різними оцінками в Україні частка банківського кредитування займає менше 20% обігових коштів аграрного сектора, в той час як у розвинутих країнах вона досягає 70%. Основними причинами низької активності залучення кредитних ресурсів у

сільськогосподарське виробництво зі сторони позичальника є, перш за все, відсутність ліквідної застави в позичальників». Відсутність ліквідної застави пов'язана з тим, що переважна більшість суб'єктів аграрного бізнесу не має можливості використати сільськогосподарські землі в якості об'єкта іпотечно-заставних операцій у зв'язку з наявністю інституціональних обмежень на оборот даної категорії земельного капіталу.

«Розроблення сучасного фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора зумовлено необхідністю подолання інституціональних пасток, які існують на ринку позикового капіталу і не дають можливості сільськогосподарським товаровиробникам вчасно залучати фінансові ресурси для розширеного відтворення. Для підприємств переробної ланки аграрного сектора відсутність можливості отримання кредитів комерційних банків не дасть змоги оновлювати виробничо-технічну базу переробки сільськогосподарської сировини та утилізації харчових відходів». З огляду на це розроблення сучасного механізму фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора є актуальною проблемою економіки і управління національним господарством і потребує обґрунтування інноваційних підходів щодо її вирішення.

Вдалою квінтесенцією обґрунтування необхідності забезпечення комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини слід вважати підхід О.Кривчун та О.Шеремет щодо великого проценту відходів, які утворюються у процесі переробки продукції тваринництва та рослинництва з метою виробництва того чи іншого харчового продукту. На їх думку: «харчова промисловість переробляє багатокомпонентну сировину, в основному, сільськогосподарського походження з метою одержання з неї, як правило, одного якого-небудь компонента: цукру – із цукрового буряка, крохмалю – з картоплі й зерна, рослинного масла – з насіння соняшника, ріпака. При цьому для одержання основної продукції сировина використовується лише на 15-30%, інша частина залишається у відходах». Тому питання утилізації відходів переробно-харчових виробництв сьогодні набуває вирішального значення в частині підвищення ефективності. Враховуючи значні обсяги відходів, які утворюються у різних фазах функціонування агропродуктового ланцюга, вироблення перспективних напрямів їх повторного використання і відповідно виробництво на цій основі конкурентоспроможної продукції продовольчого, кормового та енергетичного спрямування і є основною складовою комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора.

В.Тимчак в концепт забезпечення комплексного використання ресурсно-виробничого потенціалу переробно-харчових виробництв закладає багатофункціональне призначення сільськогосподарської сировини в агропродуктових ланцюгах і враховує важливість інституціональних чинників в забезпеченні прийняттого рівня ефективності рециклінгу вторинної сировини. На думку вченого: «у площині комплексного використання сировини харчової промисловості перебуває ідея впровадження у виробництво не тільки маловідходних і безвідходних технологій в окремих технологічних процесах суб'єктів господарювання, але й використання відходів як вторинної сировини в

інтегрованих підприємствах, їх об'єднаннях та інших галузях національної економіки. Застосування відходів у процесі виробництва продукції дає змогу перетворювати їх у цінну, часом навіть дефіцитну сировину». Виходячи з приведених міркувань варто зазначити, що можливості підвищення рівня утилізації тваринних та рослинних відходів підвищуватимуться в разі створення статутних та нестатутних об'єднань суб'єктів аграрного та агропродовольчого підприємництва, завдяки чому продукування продукції з відходів детермінуватиметься наявною потребою в суміжних ланках агропродуктового ланцюга. Відходи в теперішніх умовах можуть забезпечити реальну диверсифікацію виробничо-господарської діяльності, що в підсумку на порядок підвищить рівень капіталізації агропродовольчого підприємництва.

На необхідності підвищення рівня утилізації відходів харчової промисловості як вагомого джерела матеріальних ресурсів і передумови створення додаткових фаз відтворювальних пропорцій в агропродуктових ланцюгах наголошує С.Байберова. Зокрема вона стверджує: «харчова промисловість одна з найбільш розвинених галузей матеріального виробництва України і водночас – одне з найбільших джерел утворення відходів. Обсяги утворення деяких відходів досить значні. Так, відходи в плодоовочевій, консервній галузі становлять 0,5-0,9 млн. т. за рік (яблучні, ягідні та овочеві вичавки), 0,1-0,12 млн. т. за рік (фруктові кісточки, шкаралупи горіхів). Нині промислової переробці піддаються не більше 22% відходів». Водночас підвищення рівня утилізації харчових відходів значною мірою пов'язано з достатнім обсягом інвестиційних вливань в придбання сучасного високотехнологічного обладнання, яке дозволить перетворювати вживану сільськогосподарську та харчову сировину в готову продукцію продовольчого та промислового спрямування.

Актуальність удосконалення інституціонального середовища інвестиційного процесу у секторі переробно-харчових виробництв випливає з констатації Д.М.Крисановим надзвичайно складного фінансово-економічного стану суб'єктів агропродовольчого підприємництва. Вчений стверджує: «переважно функціонують технологічно відсталі, фінансово збиткові переробно-харчові виробництва, які працюють в дуже складних економічних, просторових та інших умовах, зокрема на умовах отримання давальницької сировини та її оплати після реалізації виготовленої харчової продукції». З огляду на це перспективи комплексного розвитку сфери переробки сільськогосподарської сировини необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з диверсифікацією джерел, методів та способів інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції матеріально-технічної бази виробництв, які здійснюють використання вживаної сільськогосподарської сировини для виробництва товарів промислового, продовольчого, кормового та енергетичного спрямування.

Аграрний сектор в останні роки став основною структуроутворюючою ланкою національного господарства, що пов'язано з впливом комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників на функціонування окремих галузей в різних регіонах України. В структурі українського експорту саме продаж сільськогосподарської та харчової продукції займає найбільшу питому вагу, що значною мірою і визначає

основні макроекономічні пропорції в країні. В першу чергу це зумовлено зростанням глобального попиту на сільськогосподарську сировину у зв'язку із збільшенням населення планети.

Українські товаровиробники, виходячи із сприятливої кон'юнктури на світових ринках продовольства, максимальною мірою розширюють посіви найбільш експортоорієнтованих сільськогосподарських культур і нарощують експортні поставки продукції з низькою доданою вартістю, що також призводить до виснаження ґрунтів та структурних дисбалансів в аграрному секторі національного господарства. Експортна орієнтація виробників сільськогосподарської продукції призвела до зниження рівня комплексності розвитку агропромислового виробництва, що в середньостроковій перспективі негативно вплине на розвиток тих регіонів, для яких сільське господарство та переробка сільськогосподарської сировини виступають базовою ланкою господарського комплексу.

Системні та структурні зрушення в національній економіці в останні десятиліття призвели до згортання потужностей у високотехнологічному сегменті господарського комплексу, що викликало ланцюгову реакцію поглиблення деіндустріалізаційних процесів і посилення сировинної спрямованості відтворювальних пропорцій. Центром тяжіння в розвитку національної економіки стали галузі, які функціонують на основі використання мінеральної сировини (гірничо-металургійний комплекс) та унікального в світовому масштабі агроресурсного потенціалу (аграрний сектор) і зорієнтовані у переважній більшості на експорт товарів з низькою доданою вартістю. Загострення військового протистояння на Сході України підірвало виробничо-технічний та ресурсний потенціал розвитку металургійного виробництва, що мультиплікативним чином відобразилося на обсягах експорту недорогочінних металів на зовнішні ринки. Відтак найбільшу питому вагу в структурі українського експорту почала займати сільськогосподарська та харчова продукція, що зробило аграрний сектор в останні роки основною структуроутворюючою ланкою національної економіки.

Незважаючи на зростання вагомості аграрного сектора в розширеному відтворенні ресурсно-виробничого потенціалу української економіки, дана ланка національного господарства не використовує повною мірою усі наявні резерви та можливості стосовно максимізації прибуткових надходжень за рахунок нарощення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю. Досягти значно вищого рівня капіталізації аграрного та аграрно-продовольчого бізнесу можна за рахунок комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, який передбачає підвищення в цілому глибини переробки сільськогосподарської сировини та утилізації відходів тваринного і рослинного походження. В нинішніх умовах спостерігається низький рівень комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора у зв'язку з наявністю певного набору детермінант, які впливають з реального стану агропромислового виробництва, що зумовлений стагнаційними процесами 90-х років минулого століття та експортною орієнтацією сільськогосподарського сегмента в останні два десятиліття.

У переважній більшості праць вітчизняних вчених обґрунтовується необхідність переломлення негативного тренду в національному АПК, який демонструє посилення сировинної спрямованості аграрного експорту, що супроводжується численними еколого-деструктивними процесами як в сільськогосподарському землекористуванні, так і у відтворювальній структурі агропромислового виробництва. Зокрема, в наукових розробках А.Андрейченко, Н.Артамоної, М.Кропивка, Ю.Лупенка, М.Максимова, В.Тимчак, Е.Шелудько розглядаються пріоритетні напрями послаблення сировинної орієнтації аграрного сектора української економіки за рахунок підвищення рівня комплексності використання унікального за світовими мірками агресурсного потенціалу та модернізації і реконструкції виробничо-технічної бази у переробно-харчовому сегменті АПК.

Перспективи АПК України, на думку Н.Артамоної та М.Максимова: «тісно пов'язані з посиленням його комплексного розвитку, основними напрямами якого є: якісне вирішення політичних питань інтеграції України в ЗВТ, структурна перебудова, модернізація аграрного виробництва, формування ринкової логістичної інфраструктури, створення передумов для залучення іноземного капіталу, посилення екологічного спрямування виробництва на органічну продукцію, перехід до європейських норм та стандартів якості і безпеки харчування». Тому прискорення процесів імплементації стандартів та регламентів якості і безпечності харчових продуктів Європейського Союзу виступає критично необхідною передумовою створення додаткового каналу для просування готових харчових продуктів та напівфабрикатів на ринки Старого Світу. Саме від цього залежать перспективи підвищення рентабельності агрогосподарування.

Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв, на переконання Е.Шелудько: «можна забезпечити за рахунок активізації інноваційно-інвестиційних процесів, зокрема через запобігання занепаду переробних підприємств, техніко-технологічне оновлення їх матеріальної бази з використанням високих технологій; нарощування виробництва та розширення асортименту продуктів харчування; розширення виробництва аграрної сировини для підприємств і галузей харчової промисловості, що є стратегічно важливими; забезпечення прискореного впровадження сучасних мало- і безвідходних, ресурсоекономних і екологічнобезпечних технологій вирощування і перероблення продовольчої сировини». Сьогодні активізація інноваційно-інвестиційних процесів носить поодинокий характер у зв'язку з тотальним дефіцитом капітальних вкладень в секторі малого та середнього агропродовольчого підприємництва. Вирішення даної проблеми вимагає застосування сучасних інституціональних форм інтеграції даних суб'єктів підприємницької діяльності на кластерній, асоціативній та кооперативній основі, виходячи з підгалузі харчової промисловості та наявної ресурсної бази.

Академік НААН України Ю. Лупенко особливий наголос робить на необхідності забезпечення інноваційного розвитку аграрної сфери в цілому, зокрема на технологічному переозброєнні підприємств переробної промисловості. На його думку: «потребують реалізації такі стратегічні напрями інноваційної

діяльності, які передбачають технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу на інноваційній основі; широке застосування технологій більш чистого виробництва й охорони навколишнього природного середовища; формування ринку нових продуктів і високих технологій; організацію інтегрованого виробництва (створення інноваційно орієнтованих корпорацій, промислово-фінансових груп, аграрно-промислових холдингових компаній)».

В останні роки все більше уваги приділяється комплексному використанню відходів переробно-харчових виробництв у зв'язку з утвердженням концепції екологічно чистого виробництва як важливої передумови зміцнення здоров'я людей та збереження навколишнього середовища. На думку А.Андрейченко: «потреба переходу до нових безвідходних технологій була викликана розумінням того, що існуючі технології виробництв у переважній більшості є відкритими системами, в яких нераціонально використовуються природні ресурси і формуються значні обсяги відходів, які є джерелами забруднення навколишнього середовища. Іншими словами сучасне суспільство занадто марнотратно використовує природні ресурси, виробляючи все більше споживчих товарів з коротким терміном служби за допомогою неефективних технологій, що призводить до надзвичайної кількості відходів». Економія природних ресурсів може бути забезпечена в разі якісного покращення використання вторинної сільськогосподарської сировини, що дасть можливість наростити обсяги виробництва без залучення додаткової ресурсної бази.

В.Тимчак перспективи комплексного розвитку переробно-харчових виробництв пов'язує з ефективнішим використанням вторинної сировини. На переконання вченого: «у площині комплексного використання сировини харчової промисловості перебуває ідея впровадження у виробництво не тільки маловідходних і безвідходних технологій в окремих технологічних процесах суб'єктів господарювання, але й використання відходів як вторинної сировини в інтегрованих підприємствах, їх об'єднаннях та інших галузях національної економіки. Застосування відходів у процесі виробництва продукції дає змогу перетворювати їх у цінну, часом навіть дефіцитну сировину». Цей фактор необхідно враховувати при програмуванні заходів по державній підтримці проєктів комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що комплексний розвиток переробно-харчових виробництв на основі модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничого устаткування, впровадженням технологій поглибленої переробки сільськогосподарської сировини, розширення номенклатури продукції з високою доданою вартістю, утилізації відходів тваринного та рослинного походження сформує передумови та технічні і інвестиційні можливості для введення додаткових потужностей на підприємствах харчової промисловості, що дасть можливість більше переробляти сільськогосподарської сировини в середині країни і поступово зменшувати обсяги сировинного аграрного експорту.

Незважаючи на те, що у працях багатьох вчених комплексний розвиток переробно-харчових виробництв пов'язується з впровадженням маловідходних та

безвідходних технологій і формуванням сучасної індустріальної бази утилізації відходів рослинного та тваринного походження, фактор ресурсозбереження та використання вторинної сировини не отримав належного обґрунтування в контексті нарощення потенціалу

виробництва енергії з відновлювальних джерел та упередження загроз продовольчої безпеці країни.

Тобто комплексний розвиток переробно-харчових виробництв має передбачати збільшення обсягів виробництва газоподібного, рідкого та твердого біопалива, що є більш прийнятною альтернативою посиленню енергетичної спрямованості сільськогосподарського виробництва за рахунок розширення посівних площ культур енергетичної спрямованості, оскільки паливні ресурси отримуються з відходів переробки сільськогосподарської сировини.

Актуальні проблеми комплексного розвитку переробно-харчових виробництв розглядалися у працях вітчизняних вчених як в період командно-адміністративної економіки, яка базувалася на централізованому плануванні та формуванні територіально-виробничих комплексів, а також в умовах ринкових відносин, де розвиток окремих сегментів переробно-харчових виробництв на принципах комплексності вже визначався кон'юнктурою ринків харчової та сільськогосподарської продукції.

У працях С. Барановського, О. Кривчун, Г. Мартенюк, М. Мельник, В. Петлюченко, С. Пітховної, І. Соколовської, В. Тимчак, О. Шеремета, В. Ширенко, О. Шмаглій, А. Ясько розглядаються теоретико-методологічні підходи та практичні рекомендації стосовно комплексного використання відходів, підвищення еколого-економічної ефективності переробки вторинної сировини харчової промисловості, перспективи виробництва біогазу як напряму використання відходів, загальні проблеми покращення використання сировинних ресурсів переробно-харчових виробництв, організаційно-економічні та виробничо-технічні умови біоконверсії органічних відходів, але недостатньо сформованими є теоретичне підґрунтя та практичні рекомендації стосовно формування сприятливих інституціональних передумов стимулювання комплексного розвитку переробно-харчових виробництв, а також застосування форм та механізмів інвестиційного забезпечення модернізації техніко-технологічної бази підвищення рівня комплексності використання сільськогосподарської сировини та відходів тваринного і рослинного походження.

Комплексне використання відходів харчової промисловості як суспільно-економічний процес залучення вторинних ресурсів до повторного використання у процесі виробництва, як зазначає В.Тимчак: «спрямований на оптимізацію ресурсного потенціалу. Залежно від характеру технології та об'єднання у виробничому процесі окремих стадій у системі аграрного сектора комплексне використання відходів виконується в трьох основних формах: 1) послідовна переробка сировини до отримання готової продукції; 2) використання відходів виробництва для виробництва інших видів продукції; 3) комплексна переробка сировини (вироблення з одного виду сировини різних видів продуктів)». На думку О.Шеремет та О.Кривчун: «комплексне використання сировини – це раціональне

використання сировини, що передбачає максимальне використання всіх корисних складових сировини». На нашу думку, підхід В. Тимчак стосовно визначення сутності та форм прояву комплексного використання відходів переробно-харчових виробництв повною мірою охоплює весь спектр можливих напрямів залучення вторинної сировини у відтворювальний процес, виходячи з галузевої специфіки виробничого процесу та відповідних стадій зміни матеріально-речової форми сільськогосподарської сировини.

Також існує різне бачення перспектив використання відходів переробно-харчових виробництв з огляду на необхідність мінімізації негативного впливу на довкілля і підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів. Переважна більшість вчених сходиться на думці щодо необхідності утилізації відходів рослинного та тваринного походження. Так, І.Соколовська, М.Мельник та С.Підховна вважають: «швидке погіршення екологічної ситуації через накопичення відходів у сільському господарстві вимагає рішучого впровадження перспективних методів утилізації відходів. Велику небезпеку створюють органічні відходи, придатні до бродіння. Їхнє захоронення призводить до значних хімічних і біологічних забруднень території. Недостатньо переробляти відходи для виробництва енергоносіїв, а й слід використовувати технології із низьким техногенним навантаженням на навколишнє природне середовище. Біогазові технології є найефективнішими для утилізації органічних відходів, придатних до бродіння». Мають місце підходи, які передбачають необхідність забезпечення вищого рівня комплексності використання відходів рослинного та тваринного походження на основі їх утилізації. На думку Г.Мартенюк: «за допомогою біоконверсійних технологій можливе отримання із відходів органічних добрив, біогазу, етилового спирту, пектину, кормів і кормових добавок для тварин, продуктів і білкових добавок до харчування людей, сировини для фармацевтичної промисловості тощо. В таких умовах необхідно звернути увагу на можливість раціонального використання усєї виробленої сільськогосподарської органічної продукції, в тому числі і відходів». У сучасній світовій і вітчизняній практиці відомі ефективні методи утилізації відходів тваринного та рослинного походження. В умовах українських реалій проблема переміщується в площину формування відповідного інституціонального підґрунтя для інвестиційного забезпечення розбудови індустрії переробки відходів як безпосередньо на переробно-харчових виробництвах, так і на спеціалізованих підприємствах.

Розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу переробно-харчових виробництв має значний вплив на стійкість агроландшафтів, що певною мірою визначає перспективи розвитку господарського комплексу. Більше того, забезпечення комплексного характеру розвитку переробного сегменту сектору переробно-харчових виробництв, з однієї сторони, забезпечує максимальну ефективність використання агроресурсного потенціалу, а з іншої – сприяє відтворенню природно-ресурсної основи розвитку аграрного сектора.

В умовах загострення конкуренції на глобальних ринках продовольства та ринках товарів виробничо-технічного призначення, вироблених на основі переробки сільськогосподарської сировини, важливого значення набуває вирішення проблеми мінімізації втрат сировинних ресурсів та інших складових оборотних засобів, що може бути досягнутим на основі дотримання принципу безвідходності, який означає забезпечення утилізації та рециклінгу сільськогосподарської сировини, рослинних та тваринних відходів і мінімізацію їх втрат у всіх фазах агропродуктових ланцюгів. Утилізація вживаної сільськогосподарської сировини та відходів переробно-харчових виробництв дасть можливість збільшити обсяги виробництва готової продукції і зменшити затратність виробництва переважної більшості номенклатурних позицій виробничої програми. Водночас дотримання принципу безвідходності потребує додаткових інвестиційних витрат на придбання обладнання для утилізації відходів сільськогосподарського виробництва, а також відходів переробно-харчових виробництв.

Комплексний розвиток переробної ланки аграрного сектора є неможливим без дотримання принципу усунення структурних диспропорцій, оскільки в останні роки відбувся значний перегин в сторону збільшення рослинницької підгалузі у зв'язку із зростанням попиту на глобальних ринках на експортноорієнтовану рослинницьку сировину, яка виступає ресурсною базою виробництва не лише харчових продуктів, а й різноманітних видів біологічного палива. На фоні цього відбувалось скорочення потенціалу тваринницької галузі, що призвело до згортання органічної бази сільськогосподарського виробництва і відповідно підвищення рівня його хімізації. Зміст дотримання принципу усунення структурних диспропорцій полягає в забезпеченні збалансованого нарощення тваринницької та рослинницької сировини як ресурсної бази переробно-харчових виробництв. Нарощення потенціалу тваринницької галузі вже саме по собі означає виробництво з високою доданою вартістю і дасть поштовх розвитку як рослинництва, так і кормовиробництва.

Більше того, в останні роки внаслідок зміни сільськогосподарської спеціалізації окремих територій відбулося розширення посівних площ зернових та олійних культур, що було зумовлено необхідністю зберегти сільськогосподарських товаровиробників. Водночас розширення посівних площ зернових та олійних культур призвело до посилення сировинної спрямованості розвитку національного АПК. Тому вагомим принципом забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора виступає дотримання принципу подолання сировинної спрямованості сфери агропромислового

виробництва, що полягає в усуненні галузевих перегинів між сировинним та переробним сегментом аграрного сектора національної економіки через введення додаткових переробно-харчових потужностей. Реалізація названого принципу може бути забезпечена через налагодження переробки сільськогосподарської сировини безпосередньо на базі суб'єктів аграрного бізнесу, створення нових та модернізацію існуючих переробно-харчових виробництв, що дасть можливість урізноманітнити номенклатуру та асортимент готових харчових продуктів, а також відновити виробництво товарів виробничо-технічного спрямування із сільськогосподарської сировини.

Схвалення нових енергетичних індикаторів, які передбачають збільшення обсягів виробництва енергії з відновних джерел, призвело до посилення енергетичної спрямованості вітчизняного сільськогосподарського виробництва, оскільки значна частина виробленої сільськогосподарської сировини експортується в країни, де вона виступає ресурсною базою для виробництва твердого та рідкого біологічного палива. Якщо такий тренд збережеться у середньостроковій перспективі, то дуже швидко значна кількість сільськогосподарських товаровиробників переорієнтується на виробництво сировини для біологічного палива. З огляду на це формування системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора має враховувати необхідність дотримання принципу збереження продовольчої, а не енергетичної спрямованості аграрного сектора через нарощення обсягів виробництва харчових продуктів та регульоване виробництво з первинної та вживаної сільськогосподарської сировини різних видів біологічного палива.

В останні роки надзвичайно актуалізувалася необхідність розширення спектра видів продукції переробно-харчових виробництв з огляду на урізноманітнення споживчих смаків та уподобань на глобальному ринку продовольства. З огляду на це при формуванні системи економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора необхідно дотримуватися принципу диверсифікації переробно-харчових виробництв через урізноманітнення виробничої програми виробництва харчових продуктів, виходячи з кон'юнктурних коливань на глобальному, національному та регіональному ринках продовольства. При цьому диверсифікація переважної більшості переробно-харчових виробництв потребує значних інвестиційних вливань, що стане можливим за рахунок надання прямої та непрямой державної підтримки у формі компенсації комерційним банкам частини відсотків за надані кредити суб'єктам агропродовольчого підприємництва, надання державних гарантій іноземним фінансовим організаціям, що фінансують проекти налагодження переробки сільськогосподарської сировини, встановлення спеціального режиму відшкодування ПДВ.

Враховуючи те, що населення планети продовжує збільшуватися і це однозначно призведе до зростання попиту на готові харчові продукти та харчові напівфабрикати, для українських виробників продовольства створюються додаткові можливості для завоювання надійних ніш на глобальному ринку харчових продуктів. Тому важливого значення при формуванні регуляторного

механізму забезпечення комплексного розвитку переробної ланки АПК набуває дотримання принципу розширеного відтворення потенціалу переробно-харчових виробництв, що дасть можливість збільшити обсяги виробництва та споживання харчових продуктів, товарів виробничо-технічного призначення і зростання обсягів їх використання у суміжних ланках національного господарства. Саме перманентне зростання глобального попиту на українські харчові продукти виступає основним стимулом для забезпечення введення значних додаткових потужностей у переробну ланку національного АПК.

Водночас глобальний ринок продовольства є достатньо інституціонально упорядкованою системою відносин, побудованою на основі численних регламентів та стандартів якості та безпечності харчових продуктів, які є обов'язковими для виконання суб'єктами міжнародного агропродовольчого співробітництва. Не є винятком і українські виробники продовольчих товарів, які для входження у глобальні агропродовольчі ланцюги доданої вартості мають імплементувати комплекс регламентів та стандартів якості та безпечності харчових продуктів у вітчизняну практику регулювання діяльності переробно-харчових виробництв. Тому важливого значення набуває дотримання принципу конвергенції при визначенні пріоритетів регуляторного впливу на переробно-харчові виробництва, щоб забезпечити їх комплексний розвиток.

У глобальному масштабі посилюються процеси екологізації всіх фаз відтворювального процесу, що вимагає при формуванні системи економічного регулювання комплексного розвитку переробно-харчових виробництв враховувати екологічні тренди та забезпечувати використання методів та технологій органічного сільськогосподарського виробництва через дотримання принципу екологізації агропродовольчих ланцюгів, зокрема через впровадження методів та технологій екологічного інжинірингу, реінжинірингу, франчайзингу, бенчмаркінгу та аутсорсингу у всі фази відтворення переробно-харчових виробництв.

2. Інституціональні передумови та організаційні форми комплексного розвитку переробних агровиробництв

В аграрному секторі національної економіки в останні роки спостерігаються позитивні тенденції в динаміці обсягів сільськогосподарського виробництва та в динаміці експортних поставок сільськогосподарської та харчової продукції. Однак зростання валових показників не завжди корелює з позитивними структурними та відтворювальними зрушеннями в агропродуктових ланцюгах, що супроводжується виснажливим використанням агроресурсного потенціалу та занепадом сільських територій, які виступають основним ареалом ведення сільськогосподарського виробництва. Одним з найбільш вузьких місць розвитку аграрного сектора національної економіки є низький рівень комплексності використання сільськогосподарської сировини, що призвело до численних системних перегинів у формі гіпертрофованого розвитку експортоорієнтованих видів сільськогосподарського виробництва та подальшого скорочення поголів'я великої рогатої худоби. Комплексний розвиток аграрного сектора в теперішніх

умовах може бути забезпечений за умови удосконалення інституціонального середовища сільськогосподарського виробництва та функціонування суб'єктів переробно-харчового підприємництва, що дозволить створити сприятливе інституціональне підґрунтя для нарощення інвестиційних вливань в реалізацію проектів агропромислового спрямування, а також використання перевірених передовою світовою практикою форм та методів фінансово-кредитного та консультативного супроводження діяльності суб'єктів аграрного підприємництва.

В останні роки активізувалися дослідження вітчизняних вчених, які присвячені удосконаленню інституціонального середовища розвитку аграрного сектора національної економіки, але не достатньою мірою є обґрунтованими цілісні підходи стосовно формування такої моделі інституціонального забезпечення розвитку агропродуктових ланцюгів, яка стимулювала б процеси поглибленої переробки сільськогосподарської сировини і таким чином збільшувала б виробництво продукції з високою доданою вартістю.

Системністю відзначається підхід О.Круковської стосовно удосконалення інституціонального середовища розвитку аграрного сектора національної економіки. Вона переконана: «на передній план виходить інституціональна модернізація економіки, у даному конкретному випадку – аграрної, яка здійснюється реформуванням системи інститутів і відносин, яке може здійснюватись як «зверху», так і «знизу». Модернізація зверху передбачає пропонування державою та створення її інститутами механізмів й інструментів реалізації, підтримки проектів інноваційної діяльності. Модернізація «знизу» – поступова еволюція економічних відносин відповідно до мотивації безпосередніх їх учасників».

На переконання О.Анисенко та К.Вакар: «для забезпечення оптимістичного сценарію розвитку аграрного сектору економіки країни необхідно проаналізувати стан галузі в цілому і обґрунтувати оптимальні варіанти формування інституціонального середовища в майбутньому. Необхідно змінити інститути рентних та орендних відносин; розвинути інститут підприємництва, саморегулювання та самоуправління в аграрному секторі економіки. Зрештою, значний ступінь невизначеності є бар'єром для укладання довгострокових договорів учасниками інституціонального середовища та лише зацікавленості».

Окремі вчені інституціональне середовище розвитку аграрного сектора пов'язують з формуванням інституціональних передумов економічної активності сільського населення. Головною причиною тривалої системної деградації українського села та неефективності державних програм зі стимулювання економічної активності сільського населення, на думку Р.-Д.Кучера: «стало протиріччя між існуючим інституціональним середовищем і зміненими формальними організаційно-економічними умовами».

Значна увага вітчизняними вченими приділяється ролі держави у формуванні інституціонального середовища розвитку аграрного сектора, оскільки латентний характер багатьох ринкових інститутів вимагає державного втручання для їх зміцнення та адаптації до мінливих умов функціонування аграрних ринків.

В цьому контексті Г.Тітаренко стверджує: «держава в умовах кризи повинна допомогти аграрному сектору економіки сформувати дієві інститути розвитку, які мають залучати та підтримувати інвестиції в нові технології, що стимулюють інноваційну активність і сприятимуть прогресивним технологічним зрушенням, об'єднанню грошових, трудових, інформаційних ресурсів».

Як правило, у працях українських вчених домінують підходи щодо удосконалення інституціонального середовища окремих сторін діяльності суб'єктів агропромислового підприємництва. У зв'язку з необхідністю залучення інвестицій у модернізацію та реконструкцію виробничо-технічної бази сільськогосподарського виробництва актуалізувалися дослідження, які присвячені формуванню сучасного інституціонального середовища інвестиційної діяльності в аграрному секторі національної економіки.

Успішна інвестиційна діяльність, на думку І.Безп'ятої: «можлива за умови створення сприятливого інституціонального середовища, в якому проходять інвестиційні процеси, що формують сукупність всіх факторів макро- та мікросередовищ, які впливають на рішення інвесторів щодо вкладання коштів. Загострення проблем в аграрному секторі економіки значною мірою зумовлене також обмеженістю інвестиційного забезпечення модернізації, реконструкції та технічного переоснащення аграрних підприємств, а також відтворення їх ресурсного потенціалу». Формування інституціонального середовища інвестиційної діяльності у сфері утилізації рослинних та тваринних відходів виступає необхідною передумовою створення індустрії виробництва різноманітних видів біологічного палива та цінних кормових добавок. Особливо сприятливі умови для утилізації відходів сформувалися на підприємствах спиртової промисловості, де утворюються значні обсяги цукровмісної та крохмалевмісної сировини.

Н.Білецька проблеми розширеного відтворення потенціалу аграрного сектора пов'язує з формуванням базових інститутів, зокрема інституту власності. На її думку: «формування і перспективи розвитку аграрного ринку мають ґрунтуватися на приватній власності і особистому інтересі. Зміна форм власності й, відповідно, господарювання є основним напрямом аграрної реформи. Затвердивши нові відносини власності, можна перейти до реальної зміни виробничих відносин у сільському господарстві. Підвищення ролі держави в розвитку економіки може бути ефективним тільки за умови вдосконалення системи державного регулювання, коли економічна аграрна політика матиме адресний і прагматичний характер».

На доцільності удосконалення інституту власності зосереджує увагу також О.Назаркевич: «формування ефективного механізму господарювання в аграрному секторі здебільшого залежить від розвитку ринкових інститутів. Слід зазначити, що розвиток сільського підприємництва нерозривно пов'язаний з інститутом власності, завдяки якому в економіці функціонують підприємства різних організаційно-правових форм господарювання». Саме розвиток сільського підприємництва може дати поштовх розбудові індустрії утилізації відходів сільськогосподарського виробництва і забезпечити виробництва значних обсягів

біологічного палива.

Л.Задорожна, обґрунтовуючи доцільність формування інноваційних кластерів, наголошує: «існує тісний взаємозв'язок інституту підприємництва й інституту власності».

Підсумовуючи приведені вище підходи стосовно доцільності формування сучасного інституціонального середовища розвитку аграрного сектора, зокрема переробної ланки, можна стверджувати, що переважна більшість вчених акцент робить на удосконаленні окремих базових інститутів та інститутів, які сприятимуть створенню сприятливих умов для окремих сторін діяльності суб'єктів агропромислового підприємництва. Однак поза увагою залишається проблема формування інституціонального середовища поглиблення рівня комплексності розвитку окремих сегментів аграрного сектору, що породжує ланцюг еколого-деструктивних, природо-руйнівних та соціально-згубних процесів на сільських територіях.

Існуюче інституціональне середовище розвитку національної економіки сьогодні не забезпечує належних умов для усунення деформаційних проявів у структурі нагромадження та споживання і тому потребує комплексної модернізації. Умонтуванню нових інститутів, як правило, притаманних ринковій економіці мають передувати сприятливі інституціональні передумови, що унеможливають деструктивний вплив імplementованих норм, правил та стереотипів поведінки на усталену систему відносин.

Ті економічні проблеми, які чітко викристалізувались в умовах загострення кризових явищ, в першу чергу, зумовлені спонтанним та хаотичним імпортом інститутів. Імпорт інститутів має бути зорієнтований на підбір найбільш раціональних форм взаємодії держави і бізнесу. Основним інституціональним промахом попередніх років в економічних перетвореннях стало намагання віддалити державу від безпосередньої участі в діяльності більшості сегментів системи суспільного відтворення, тому й не виявилося контролюючого інституту, що упереджував би різноманітні маніпуляції формальними та неформальними інститутами.

Особливо напружена ситуація склалась у сферах діяльності, де прибуток має рентну основу, що проявляється у привласненні лівової частки рентних доходів великими корпоративними утвореннями. До таких галузей також відноситься і аграрний сектор, структуроутворюючою ланкою котрого виступає сільське господарство, яке функціонує на основі використання сприятливих природно-ресурсних умов розвитку рослинницької та тваринницької галузей.

В останні роки відбулися вагомні структурні зрушення у сільськогосподарському виробництві внаслідок підвищення рівня концентрації виробництва, що дало можливість збільшити обсяги експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції та підвищити частку сільського господарства в загальній доданій вартості національної економіки.

Випуск експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції став магістральним напрямом розвитку не лише сільського господарства, а й аграрного сектора національної економіки в цілому. Це пов'язано із сприятливою

кон'юнктурую для українських товаровиробників на світовому ринку сільськогосподарської сировини у зв'язку із загостренням проблеми забезпечення населення планети продовольством та прийняттям нових енергетичних індикаторів, які передбачають суттєве збільшення обсягів енергії, вироблених з відтворювальних джерел.

Нарощення потужностей у сільськогосподарському виробництві формує сприятливі ресурсні передумови для розширеного відтворення і модернізації переробно-харчових виробництв, які для регіонів із сприятливими природнокліматичними умовами виробництва сільськогосподарської продукції виступають базовими ланками господарського комплексу та центрами тяжіння в інноваційній діяльності. Вагомим резервом підвищення ефективності переробно-харчових виробництв є забезпечення комплексного використання сільськогосподарської сировини та вторинних ресурсів, що з однієї сторони забезпечує диверсифікацію виробничої програми, а з іншої – підвищує рівень капіталізації бізнесу в цілому.

Перспективи комплексного розвитку переробно-харчових виробництв в теперішніх умовах значною мірою залежать від наявності відповідних інституціональних передумов, які закладають необхідні стимули для суб'єктів бізнесу, а також від можливостей нарощувати інвестиційне забезпечення проєктів модернізації, реконструкції та технічного переозброєння основного капіталу. В останні періоди набули особливої актуальності пріоритети комплексного розвитку переробно-харчових виробництв на основі утилізації відходів рослинного та тваринного походження.

«В умовах глибокої стагнації аграрного сектора національного господарства в 90-х роках минулого століття переважна більшість досліджень вітчизняних вчених була зосереджена на подоланні кризових явищ як безпосередньо у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, так і її переробки». «В теперішніх умовах, коли аграрний сектор вийшов на висхідний тренд розвитку і відновив свої позиції в рослинницькому сегменті, все більше вчених та практиків акцентують увагу на стимулюванні процесів комплексного використання ресурсно-виробничого потенціалу агропромислового виробництва», щоб поступово подолати сировинну спрямованість українського аграрного експорту і нарощувати виробництво конкурентоспроможної продукції з високою часткою доданої вартості.

Україна має сприятливі природнокліматичні та природно-ресурсні передумови для розвитку сільськогосподарського виробництва, що й зумовило формування в аграрному секторі великих горизонтально та вертикально інтегрованих підприємницьких структур холдингового типу. Високий рівень концентрації інвестиційного потенціалу дає можливість підприємствам, які входять у перераховані підприємницькі формування, максимальною мірою автоматизувати та механізувати процес сільськогосподарського виробництва задля максимізації прибуткових надходжень.

Одним з основних рушіїв нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та готових харчових продуктів в останні роки

стала сприятлива для українських виробників кон'юнктура світових ринків продовольства та сировини для виробництва біопалива. Тому більшість великих виробників зорієнтовані на розвиток рослинницького сегмента у зв'язку із наявним попитом на сільськогосподарську сировину та меншими ризиками порівняно з розвитком окремих видів тваринництва. Експорт сільськогосподарської сировини фактично означає вивіз за межі країни доданої вартості, яка могла б бути створена, якби сировина поступала на переробно-харчові виробництва. Намагання йти шляхом найменшого опору тобто експорту сільськогосподарської сировини виступає певним демотиватором розвитку вітчизняного переробного сегмента АПК.

Незважаючи на швидке зростання експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції у 2016 та 2017 році – в середньому більше 10% щорічно, Україна ще не вийшла на рівень 2012 року, коли було зафіксовано максимальне значення даного показника – 17,88 млрд. дол. Варто відмітити, що темпи зростання аналогічні тим, що відбувались у 2010-2011 роках після світової фінансової кризи.

Разом із тим, аграрний експорт України стає ще більш сировинно орієнтованим, оскільки, як правило, з країни вивозяться зернові та інші культури на подальше споживання в інших країнах. «Якщо у 2001 році питома вага продукції (продовольчих товарів) з високою доданою вартістю в загальному обсязі аграрного експорту становила 49,6%, у 2008 – 30,5%, то у 2017 – лише 22,2 %. Зменшення питомої ваги продукції з високою доданою вартістю в структурі аграрного експорту пов'язано з тим, що внаслідок дії політичних факторів були втрачені традиційні ринки країн пострадянського простору для українських виробників харчових продуктів».

В результаті, країна недоотримує експортну виручку і додаткові доходи для національної економіки. Крім того, збільшення споживання сільськогосподарської сировини може розширити можливості переробних підприємств та харчової промисловості в цілому і забезпечити більш високу вагу продукції з високою доданою вартістю в загальній структурі українського аграрного експорту.

В Україні продовжує зростати експорт зернових культур і в 2017 році на світових товарних біржах було продано зерна на 6,5 млрд. дол., що на 420 млн. дол. більше порівняно з попереднім роком.

Швидке зростання експортного потенціалу в даній товарній групі розпочалося на першій хвилі іноземних інвестицій в Україну – у 2008 році, коли на глобальних ринках було продано зернових на 3,7 млрд. дол.

Друга хвиля розширення експортного потенціалу припала на пік економічного зростання – 2012 рік, за результатами якого Україна отримала 7 млрд. дол. експортної виручки. Прискорене збільшення обсягів поставок в даній товарній групі позначилось на динаміці зростання питомої ваги зернових у загальному експорті товарів з України – у 2017 році вона встановила черговий рекорд склавши 17,9%, що на 1,2% більше порівняно з попереднім періодом.

В зв'язку із законодавчим оформленням Верховною Радою України механізму повернення податку на додану вартість великим агрохолдингам, що експортують олійні культури, їх продажі на світових ринках почали дуже швидко

зростати. Так, у 2017 році приріст даної товарної групи склав 33%, що є найвищим значенням після світової фінансової кризи 2008-2009 років, до того у 2008 році експорт олійних культур підвищився на 113%.

В цілому, за результатами 2017 року, продажі даної товарної групи встановили історичний рекорд – 2060 млн. дол. В цілому очікується, що світове споживання рослинних олій порівняно з поточним сезоном виросте завдяки збільшенню попиту з боку Китаю, Індії та Індонезії. Збільшення експорту до Китаю призведе до зростання обсягу світової переробки олійних.

Разом із тим, зростає і питома вага частки олійних культур в загальному експорті з України, віддзеркалюючи таким чином екстенсивний та сировинний шлях розвитку національного АПК. У 2017 вона склала 5,7% проти 2,1% у 2008 році.

Одним з основних напрямків використання такого роду вторинних ресурсів є застосування екструзійної технології, в основі якої лежить термообробка відходів, в результаті чого відбувається знезараження і зневоднення сировини за короткий час. Дана технологія використовується не тільки при переробці відходів, а й при виробництві кондитерських виробів, продуктів харчування та харчування для дітей, макаронних виробів, а також для виготовлення корму домашнім тваринам. Екструзійна технологія має ряд переваг, основними з яких є: зниження енерго- і трудових витрат, підвищення ступеня використання сировини і зменшення забруднення навколишнього середовища.

Що стосується взаємодії суб'єктів, які продукують харчові відходи, та суб'єктів їх утилізації, то у всіх країнах Європи на сміттезбиральних майданчиках крім контейнерів для збору металу, пластику, паперу та скла встановлені контейнери для збору відходів тваринного та рослинного походження, продуктів харчування тощо. Ці вторинні та третинні ресурси також можуть надходити на сільськогосподарські підприємства та на переробно-харчові підприємства у випадку впровадження комплексного підходу щодо використання харчових відходів. Крім того, це забезпечуватиме підвищення рівня завантаження виробничих потужностей та збільшення випуску продукції на основі використання вторинної сировини рослинного та тваринного походження.

Таким чином, використання вторинних ресурсів харчової промисловості та сільського господарства в якості основної сировини дає не тільки значний екологічний ефект, але також і економічний. Незважаючи на те, що переробка і використання вторинних ресурсів здійснюється досить повільними темпами, харчова промисловість країни під впливом енергетичної та сировинної проблеми поступово переходить до споживання практично всіх видів високоліквідних і рентабельних вторинних ресурсів, що позитивно впливає на розвиток економіки.

Важливого значення крім вибору методів та технології утилізації відходів тваринного та рослинного походження набуває створення передумов для суттєвого збільшення інвестицій в переробку вторинної сировини, яка утворюється в сільськогосподарському виробництві та харчовій промисловості. Каталізатором нарощення обсягів інвестицій в утилізацію відходів і тим самим підвищення комплексності розвитку переробно-харчового сегменту вітчизняного

АПК стане прискорена гармонізація вітчизняних та європейських технічних регламентів стосовно виробництва харчових продуктів, а також реальна імплементація директив Європейського Союзу стосовно формування сучасних систем поводження з відходами, що надасть додаткових імпульсів залученню іноземних інвестицій у зв'язку із забезпеченням усіх технічних умов для виходу на конкурентні ринки високорозвинених країн.

Досягнення проривних результатів стане можливим за умови формування сприятливих інституціональних передумов (імплементація природоохоронних директив Європейського Союзу, корекція системи державної фінансової підтримки аграрного сектора у відповідності з Цілями сталого розвитку, які стосуються формування стійких джерел виробництва енергії та сучасних систем виробництва якісних харчових продуктів, реалізація державних програм стосовно підтримки проєктів утилізації відходів тваринного та рослинного походження, а також змішаних харчових відходів) та удосконалення форм і механізмів інвестування модернізації виробничо-технічної бази переробки сільськогосподарської сировини, яка забезпечує маловідходне та безвідходне виробництво і відповідно скорочує обсяги накопичення відходів на підприємствах харчової і переробної промисловості.

Зменшення обсягів утворення відходів в сільському господарстві, виробництві харчових продуктів і напоїв пов'язане з тим, що вертикально інтегровані агропромислові об'єднання холдингового типу, які завдяки сприятливій зовнішній кон'юктурі підвищили рівень капіталізації власного бізнесу, сформували сучасну індустріальну базу сільськогосподарського виробництва та первинної переробки сільськогосподарської сировини, які генерують меншу кількість відходів, ніж застаріла матеріально-технічна база агропромислового виробництва, що й призвело до зменшення річних обсягів утворення відходів.

Переробно-харчові виробництва можуть суттєво підвищити ефективність виробничо-господарської діяльності і при цьому зменшити негативний вплив на довкілля і життєдіяльність населення за умови зростання рівня результативності утилізації відходів тваринного і рослинного походження, а також змішаних харчових відходів. Формування сучасної індустріальної бази утилізації відходів потребує значних інвестицій. Пріоритетами нарощення інвестицій в утилізацію відходів виступають механізми спільного інвестування в рамках реалізації міжнародних екологічних проєктів, залучення фінансових ресурсів міжнародних фінансово-кредитних інституцій, а також укладання угод державно-приватного партнерства в частині реалізації проєктів ресурсозбереження та підвищення енергоефективності на основі переробки вторинної сировини.

Також потребують запровадження нові інституціональні форми організації агропромислового бізнесу з орієнтацією на максимізацію виробництва сільськогосподарської та продовольчої продукції з високою доданою вартістю. В нинішніх умовах неусталеності традиційних ринкових інститутів агропромислового підприємництва такі інституціональні форми організації бізнесової діяльності в АПК мають передбачати вагомий вплив держави на

відтворювальні процеси в агропродуктових ланцюгах.

Однією з перспективних форм взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері, на переконання Н.Стоянець: «є співпраця з розвитку аграрних кластерів, за якої для підприємців на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності та прибутковості продукції, а на державному рівні за рахунок облаштування сільських територій із сучасною агросервісною, агропромисловою, житловою та культурними зонами досягається стабільний соціально-економічний розвиток регіону».

Поряд з новими інституціональними формами організації агропромислового підприємництва, в тому числі через укладання угод публічно-приватного партнерства, необхідно перманентно удосконалювати інституціональне середовище інвестиційного процесу в національному АПК, що забезпечить диверсифікацію джерел, методів та форм інвестиційного забезпечення введення додаткових потужностей в сировинному і особливо у переробному сегментах агропромислової сфери. На даний момент, на думку І.Безп'ятої: «інституціональне середовище інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки формують, з одного боку: сільськогосподарські товаровиробники з відповідними внутрішньогосподарськими структурними підрозділами, менеджерами, спеціалістами, безпосередніми виконавцями виробничо-господарських процесів; жителі сільської місцевості; органи місцевої влади та самоврядування; а з другого – сукупність функціонально повноважних інститутів (правових, наукових, освітніх, інформаційних, фінансово-кредитних, контролюючих, дорадчих тощо)». Ефективною формою поєднання зусиль перерахованих суб'єктів агропродовольчого підприємництва виступають кластерні утворення.

Така специфікація елементів інституціонального середовища розвитку аграрного сектора має бути доповнена інститутами сільськогосподарського дорадництва, які усунуть прояви асиметричності інформації між суб'єктами великого, середнього та малого аграрного підприємництва, що уможливить своєчасний доступ двох останніх суб'єктів до інформації, яка стосується отримання різноманітних форм державної підтримки, можливостей освоєння кредитних ресурсів вітчизняних комерційних банків та міжнародних фінансово-кредитних установ, входження в міжнародні ланцюги доданої вартості. Однією з основних інституціональних пасток розвитку аграрного сектора є нерозвиненість фінансово-кредитної інфраструктури аграрного ринку, що не дає можливості суб'єктам аграрного підприємництва своєчасно поповнювати обігові кошти, забезпечувати належне відтворення активної частини основного капіталу, фінансувати імплементацію передового іноземного досвіду організації системи внутрішньо-корпоративного менеджменту.

Тобто на часі диверсифікація інституціональних елементів кредитного, страхового та податкового механізмів функціонування аграрного ринку. З метою удосконалення фінансових механізмів, на переконання Н.Білецької: «слід

здійснити такі заходи: усунення нинішнього диспаритету цін; розробка цільових регіональних програм розвитку; введення системи моніторингу використання бюджетних коштів; удосконалення наявної кредитної інфраструктури, кредитного і розрахункового механізмів; з метою залучення кредитних ресурсів у сільське господарство слід розширити сферу використання фінансового лізингу; розвинути кредитну кооперацію; здійснювати формування системи іпотечного кредиту». З огляду на сказане необхідно диверсифікувати джерела інвестиційного забезпечення переробки відходів сільськогосподарського виробництва.

Вагомою складовою заходів по удосконаленню інституціонального середовища розвитку аграрного сектора є розробка механізмів фінансового забезпечення підвищення рівня комплексності сільськогосподарського та переробно-харчового виробництва. Мають отримати належне інституціональне супроводження механізми фінансового (фінансово-кредитного та фіскального) супроводження проєктів налагодження виробництв первинної переробки сільськогосподарської сировини на базі малих та середніх суб'єктів аграрного підприємництва, своєчасної утилізації відходів сільськогосподарського та переробно-харчового виробництва з метою виробництва добавок для харчування сільськогосподарських тварин та різних видів біологічного палива.

Структурні перегини у вітчизняному аграрному секторі, які зумовлені надмірною сировинною спрямованістю експорту сільськогосподарської продукції, можуть бути подолані за рахунок комплексного розвитку переробно-харчових виробництв. Такий розвиток має передбачати введення додаткових потужностей по переробці рослинницької та тваринницької сировини, розширення номенклатури виробництва готових харчових виробів, утилізацію відходів рослинного та тваринного походження. Це дасть змогу переробляти всередині країни більші обсяги сільськогосподарської сировини і збільшувати питому вагу експорту продукції з високою доданою вартістю, а також нарощувати обсяги цінних органічних добрив та збільшувати обсяги паливних ресурсів, вироблених з відновних джерел. Тому у короткостроковій перспективі має бути переглянута державна політика в частині підтримки переробно-харчових виробництв в сторону створення більш сприятливих інституціональних передумов залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в модернізацію, оновлення, реконструкцію та технічне переозброєння виробничо-технічної бази переробного сегмента АПК України.

Одним з вузьких місць розвитку вітчизняного аграрного сектора є низький рівень комплексності використання агресурсного потенціалу у зв'язку з посиленням сировинної спрямованості переважної більшості сільськогосподарських виробництв. Домінування пріоритетів нарощення виробництва експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції призводить до виведення за межі країни доданої вартості, створення котрої всередині країни підвищило б капіталізацію аграрного бізнесу в цілому та сприяло б створенню значної кількості додаткових робочих місць. За таких умов набуває надзвичайної актуальності проблема удосконалення інституціонального середовища забезпечення комплексного розвитку аграрного сектора, при якому поступово

послаблюватиметься сировинна орієнтація експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції, створюватимуться сучасні мобільні переробно-харчові виробництва та підвищуватиметься ефективність утилізації тваринних та рослинних відходів.

Пріоритетними напрямками удосконалення інституціонального середовища розвитку аграрного сектора у короткостроковій перспективі мають виступити: запровадження сучасних інституціональних форм інтеграції сировинного та переробно-харчового сегментів національного АПК; диверсифікація інструментів стимулювання процесів екологізації сільськогосподарського виробництва та утилізації тваринних і рослинних відходів; бюджетна підтримка перепрофілювання незадіяних виробничих майданчиків переробно-харчових виробництв з метою розбудови вітчизняної індустрії виробництва біоетанолу; реальна імплементація інститутів сільськогосподарського дорадництва для подолання інформаційної асиметрії для різних категорій сільськогосподарських товаровиробників, в першу чергу в частині відродження тваринницької галузі та первинної переробки сільськогосподарської сировини.

3. Форми інвестиційної діяльності у сфері переробки сільськогосподарської сировини

Інвестиційна діяльність у сфері сільськогосподарської сировини є необхідною умовою забезпечення розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу національного АПК. В умовах посилення сировинної спрямованості розвитку аграрного сектора України державою не закладені належні стимули для нарощення інвестиційних вливань в сектор переробно-харчових виробництв. Перелік джерел та методів інвестування проєктів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних засобів у сфері переробки сільськогосподарської сировини є надмірно уніфікованим, що не дозволяє залучити потенційно можливі обсяги інвестицій у виробництво продукції продовольства та утилізацію рослинних та тваринних відходів. Тому формування сучасних теоретико-методичних підходів до стимулювання інвестиційної діяльності у сфері переробки сільськогосподарської сировини є надзвичайно актуальним завданням економічної науки.

Так, Л.Філіпковська та А.Кравчук стверджують, що «у широкому сенсі інвестиційна діяльність – це діяльність, пов’язана з вкладенням коштів в об’єкти інвестування з метою отримання доходу (ефекту). У вузькому сенсі інвестиційна діяльність, або власне інвестування, являє собою процес перетворення інвестиційних ресурсів у вкладення». Натомість Т.Пічугіна та Л.Забродська розуміють інвестиційну діяльність у широкому значенні як «комплексну діяльність, починаючи від мобілізації інвестиційних ресурсів і закінчуючи одержанням ефекту, а у вузькому як власне інвестування».

На думку Н.Сирош, «інвестиційна діяльність – це комплекс заходів і дій держави, юридичних і фізичних осіб, резидентів і нерезидентів, які вкладають свої кошти (в фінансовій, матеріальній та іншій майновій формі) з метою отримання прибутку. При цьому в більшості держав іноземні інвестиції є необхідною, але не

основною формою інвестиційної діяльності». Інвестиційна діяльність, за версією В.Харук, – це «сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави, спрямованих на реалізацію інвестиційних програм з метою отримання доходу або прибутку». Провівши дефініційний аналіз поняття «інвестиційна діяльність», Р.Квасницька зазначає, що «інвестиційна діяльність – це сукупність заходів та дій інституційних одиниць різних секторів економіки щодо вкладання, попередньо сформованих з заощаджень та запозичень, інвестиційних ресурсів з метою одержання прибутку (доходу) або досягнення соціального ефекту».

У більшості приведених визначень інвестиційної діяльності недостатньо системно представлено взаємозв'язок між суб'єктами та об'єктами інвестування, не повністю конкретизованим є інституціональне підґрунтя вибору джерел, методів та форм інвестиційної діяльності. На нашу думку, найбільш системно до визначення сутності інвестиційної діяльності підійшла Р.Квасницька, оскільки вона виділяє базову детермінанту формування інвестиційних потоків – наявність заощаджень та запозичень. Також автор чітко виокремлює економічну (отримання прибутку) та соціальну (отримання соціального ефекту) спрямованість, що відповідає передовим світовим лекалам інвестування.

Інвестиційна діяльність у сфері переробки сільськогосподарської сировини охоплює надзвичайно уніфікований перелік форм, методів та способів залучення інвестицій як на вітчизняному, так і на закордонному інвестиційному ринку. Нерозвиненість інфраструктури вітчизняного інвестиційного ринку не дозволяє використати усі наявні і перевірені світовою практикою можливості залучення капітальних та фінансових інвестицій, що консервує високий рівень спрацьованості виробничого устаткування переробно-харчових виробництв.

«Соціально-економічний підйом країн третього світу і країн з перехідною та ринковою економікою безпосередньо пов'язаний з обсягами інвестиційного забезпечення проєктів модернізації структуроутворюючих сегментів національних господарств. Країни, де уряди змогли сформувати сприятливе інституціональне підґрунтя для припливу іноземних інвестицій і закласти необхідні стимули для збільшення обсягів інвестування резидентами та нерезидентами, забезпечили прискорений розвиток економіки і перейшли в нову фазу відтворення національного багатства».

«Вагомою складовою інституціонального середовища інвестиційного процесу був і залишається розвиток інфраструктури інвестиційного ринку, оскільки від цього залежать можливість і результативність портфельного інвестування, а також диверсифікація джерел, форм і методів фінансування капітальних інвестицій, що визначає темпи та масштаби модернізації, реконструкції і технічного переозброєння основного капіталу, а також приросту оборотних коштів».

Формальні та неформальні інститути інвестування не є достатньо сформованими, що не дозволяє акумулювати вільні фінансові ресурси і спрямувати їх у розширене відтворення основного капіталу переробно-харчових виробництв. У ряді районних центрів переробно-харчові виробництва продовжують використовувати зношене виробниче устаткування, що не дозволяє

виробляти конкурентоспроможну на світовому і вітчизняному ринку харчову продукцію і відповідно завойовувати нові ринкові ніші.

Водночас несформованість інфраструктури інвестиційного ринку України не дозволяє забезпечити вихід на цей ринок інституціональних інвесторів, щоб сформувати конкурентне середовище для покращення режиму інвестування і збільшення інвестиційних потоків у різні фази агропродуктових ланцюгів, в першу чергу у сферу переробки сільськогосподарської сировини. Відсутність конкуренції на інвестиційному ринку однозначно призводить до подорожчання інвестиційних ресурсів для переробно-харчових виробництв.

Також не було використано сприятливі можливості періоду економічного зростання (2000-2008 рр.), яке було зумовлено тим, що в кінці 90-х років минулого століття українська економіка отримала новий імпульс розвитку завдяки збільшенню попиту на сировинні товари. Світова економіка інтенсивно розвивалася, зокрема будівельна індустрія та автомобілебудування, що призвело до збільшення потреби в українському металі. Збільшення експортних поставок недорогих металів дало можливість збільшити приплив іноземної валюти та покращити поточний рахунок платіжного балансу. Це стало одним з основних факторів соціально-економічного піднесення української економіки на початку 2000-х років.

Ріст рівня рентабельності діяльності суб'єктів аграрного бізнесу, зорієнтованих на експорт, не забезпечив належного спрямування отриманих великими виробниками надприбутків в оновлення основних виробничих засобів, що з часом знівелювало конкурентні переваги українських виробників на глобальних ринках. Водночас основні конкуренти під час економічного підйому найбільш результативно використали час для масштабної модернізації та реконструкції активної та пасивної частини основного капіталу.

Значною резонансною вирізняються підходи щодо стимулювання залучення інвестиційних ресурсів вітчизняних суб'єктів господарювання і спеціалізованих фінансово-кредитних установ та здійснення централізованих бюджетних асигнувань, а також іноземних інвестицій. Одностайність думок спостерігається стосовно необхідності створення сприятливих макроекономічних умов для інвестування процесів модернізації та оновлення основного капіталу переробно-харчових виробництв, що мають супроводжуватися удосконаленням інституціонального середовища інвестиційних процесів безпосередньо у переробному сегменті національного АПК.

Зокрема, С.Сорочка акцентує увагу на бюджетно-податковій моделі для стимулювання інвестиційної діяльності, суть якої полягає в «прямому бюджетному фінансуванні, відшкодуванні відсотків за кредитом, співфінансуванні, кредитуванні за рахунок бюджету та інше. У межах податкової системи країни знижують ставки податку та зменшують базу оподаткування, звільняють від оподаткування, запроваджують податкові кредити, диференційовані ставки податку та інше. Також вчений виокремлює грошово-кредитну модель, в її межах через монетарні інструменти регулюється обсяг грошової маси, вартість кредитних ресурсів, валютні курси та інше».

3. Сірик пропонує використовувати досвід європейських країн, складовою якого виступає «скоординована діяльність державних і місцевих органів із надання пільг чи введення «податкових канікул» для заохочення потенційних інвесторів до певного регіону чи до конкретної діяльності. У багатьох країнах Європи на сьогодні стає популярним створення змішаних економічних об'єднань, що складаються з представників державних та регіональних органів влади і місцевого бізнесу».

Розроблення комплексу грошово-кредитних, фіскальних та митних інструментів стимулювання інвестиційної діяльності, в першу чергу стосовно нарощення обсягів прямих інвестиційних впливань, є основною умовою для застосування кращого іноземного досвіду інвестиційного забезпечення оновлення основного капіталу переробно-харчових виробництв, що також означає уповільнення процесів модернізації та реконструкції основних засобів в переробному сегменті національного АПК і надалі поглиблює його сировинну орієнтованість.

Прикметною рисою досліджень у сфері формування інструментарію стимулювання інвестиційної активності в секторі переробно-харчових виробництв є те, що переважна більшість праць присвячена створенню інституціонального підґрунтя залучення іноземного інвестиційного капіталу.

Так, О.Федорчук та О.Сторожук серед основних груп методів стимулювання інвестиційної діяльності в частині освоєння іноземних інвестицій виділяють «фінансове стимулювання, податкове стимулювання, стимулювання конкретних інвестиційних проєктів, інфраструктурне забезпечення, протекціоністські заходи. Державна підтримка є одним із основних заходів у межах політики залучення приватних іноземних інвестицій. Крім фіскальних або податкових стимулів, які визначаються як «політика, спрямована на зниження податкового тягаря фірми», країни пропонують фінансові стимули, які визначаються як прями внески у фірму з уряду».

Більш конкретизованим стосовно стимулювання залучення іноземних інвестицій є підхід А.Льїної, яка вважає, що «для стимулювання іноземного інвестування можуть застосовуватися такі державні стимулюючі інструменти: фінансово-кредитні – безпроцентні й пільгові кредити, інвестиційні гарантії; зниження ставки оподаткування прибутку, скасування оподаткування реінвестицій, безмитний імпорт обладнання та/або сировини, прискорена амортизація, податкові кредити; проєктні – цільове фінансування ресурсо- і природозберігаючого обладнання; сприяння в проведенні техніко-економічних обґрунтувань проєктів; гранти на проведення науково-дослідних та проєктно-конструкторських робіт».

Трансформація аграрної сфери в базовий елемент національної економіки поглибила проблему удосконалення інституціонального середовища інвестування оновлення та реконструкції активної частини основного капіталу, в першу чергу переробно-харчових виробництв, що вимагає розроблення нової моделі стимулювання залучення інвестицій.

На переконання С.Захаріна, Р.Льєнка та Є.Смирнова, «доцільно вжити

низку заходів задля розширення практики застосування інвестиційного кредитування агропромислового комплексу на основі застосування ринкових інструментів. Серед таких інструментів: підтримка функціонування кооперативних банків, створених за участю суб'єктів господарювання агропромислового комплексу; підтримка створення та функціонування спеціалізованих аграрних банків; створення Державного банку розвитку; стимулювання запровадження новітніх кредитних продуктів для агропромислового комплексу».

Державна політика залучення, супроводження та підтримки інвестиційної діяльності у агропромисловому комплексі, на думку О.Ігнатенко, «має формуватися, виходячи із ключових орієнтирів державної інвестиційної та державної аграрної політики. Інструментами регулювання інвестиційної діяльності мають виступати: стимулювання залучення внутрішніх та іноземних інвестицій; створення механізму державних фінансових гарантій; застосування митних пільг на обладнання, що завозиться в якості інвестиції для створення нових підприємств; розробка та реалізація цільових програм; державна підтримка залучення до агропромислового комплексу кредитів шляхом «здешевлення» вартості користування такими кредитами; стимулювання залучення так званих «зелених» інвестицій».

Існують авторські підходи, які перспективи нарощення інвестиційних вкладень пов'язують із поглибленням інституціональних перетворень в аграрному секторі, зокрема формуванням класичних ринкових атрибутів забезпечення функціонування складових агропродуктового ланцюга. Для стимулювання припливу інвестицій в економіку, утворення інвестиційно привабливого середовища й активізації інвестиційної діяльності державі, на думку Л.Васильєвої, «потрібно вдосконалювати структуру аграрної економіки, формувати ринок землі, запроваджувати іпотечне кредитування підприємств АПК, удосконалювати ринкову інфраструктуру аграрного сектору та систему управління й мінімізації ризиків».

Враховуючи приведені думки стосовно створення механізмів стимулювання залучення інвестицій, зокрема капітальних вкладень, в різні фази агропродуктових ланцюгів, варто враховувати трансформацію зовнішніх умов розвитку як сільського господарства, так і харчової промисловості, тому що укладання Україною Угоди з ЄС про асоціацію та зону вільної торгівлі потребує упорядкування вітчизняних та європейських регламентів якості та безпечності сільськогосподарської та харчової продукції, що однозначно визначатиме в короткостроковій та середньостроковій перспективі інвестиційні потоки в переробний сегмент національного АПК.

Заслуговує на увагу підхід О.Коновал щодо сутності інвестиційної діяльності у сфері сільськогосподарського виробництва, який відзначається «встановленням взаємозв'язку між величиною інвестиційних потоків та ефективністю виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного підприємництва і соціально-економічним піднесенням села. Зокрема, на думку вченого, нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та, як

результат, зміцнення продовольчої безпеки, неможливе без широкого залучення інвестицій в аграрне виробництво».

Т.Голбан активізацію інвестиційної діяльності в аграрному секторі національної економіки, зокрема у сфері сільськогосподарського виробництва, пов'язує з «лізинговою діяльністю, що дозволить знизити рівень обмеженості фінансових ресурсів; розвитком системи земельно-іпотечного кредитування в сільському господарстві; наданням бюджетних позик, інвестиційних податкових кредитів, субсидуванням відсоткових ставок по кредитах; пільговим оподаткуванням; формуванням державної програми розвитку інфраструктури сільських територій та ринку сільськогосподарської техніки». Тобто Т.Голбан пов'язує нарощення інвестиційних потоків у сферу сільськогосподарського виробництва з комплексом інституціональних, фіскальних, кредитних заходів, які дають можливість надати імпульсів внутрішньому інвестуванню через можливість здійснення іпотечно-заставних операцій та застосування стимулів стосовно збільшення частки прибуткових надходжень, яка спрямовується в модернізацію та реконструкцію основного капіталу агропромислового виробництва.

О.Погрішук перспективи активізації інвестиційної діяльності пов'язує з глобальним середовищем, яке детермінує спрямованість інвестиційних процесів. На його думку, «відбувається переорієнтація системи інвестиційного забезпечення в напрямку активізації приватних інвесторів та всесторонньої комерціалізації процесів інвестування». Даний підхід варто взяти на озброєння, оскільки якою б не була потужною бюджетна підтримка аграрної галузі без диверсифікації джерел приватного інвестування досягти нової якості в оновленні основних засобів як у сфері сільського господарства, так і у сфері переробно-харчових виробництв досягти неможливо.

Інвестиційну діяльність в агропромисловому виробництві В. Копитко пов'язує з наступними факторами: «рівень прибутковості і рентабельності виробничої діяльності, розмір і структура джерел фінансування, рівень державної підтримки, територіальне розміщення, що впливає на природно-економічні умови виробництва». Тобто підхід В. Копитка щодо забезпечення результативної інвестиційної діяльності побудований на необхідності поєднання ефективної бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та їх внутрішніх джерел інвестиційного забезпечення потреб виробництва.

Високим рівнем комплексності відзначається розуміння базових детермінант інвестування О.Непочатенко, згідно якого «необхідно більше уваги приділяти стратегії реального інвестування для можливості технічного переоснащення аграрної галузі в цілому, до яких відносяться: поліпшення інвестиційного клімату; впровадження державних програм фінансування галузі; створення спеціалізованого аграрного банку; забезпечення використання механізмів фондового ринку». Тобто О.Непочатенко пов'язує активізацію інвестиційної діяльності з удосконаленням інституціонального середовища забезпечення інвестиційного процесу в цілому та з умонтуванням в нього базових атрибутів товарно-грошових відносин зокрема.

З позицій інституційного підходу виходить О.Бахматюк, роблячи акцент на

інвестиційній інфраструктурі, зокрема він робить акцент на «фінансових інститутах, які розкривають бюджетно-податковий потенціал, фінансовий потенціал підприємств, організацій і населення. Потенціал діючих фінансових інститутів доцільно розглядати як сукупний потенціал державних і банківських фінансових інститутів, а також небанківських інвестиційних інститутів». Отже, на думку О.Бахматюка, інвестиційна інфраструктура виступає необхідною передумовою форсування інвестиційного процесу у всіх фазах агропродуктового ланцюга і тому має отримати необхідний регуляторний вплив держави, щоб охоплювати критично необхідну для повноцінного інвестиційного процесу сукупність інститутів інвестиційної діяльності.

Для вибору найбільш дієвих інструментів стимулювання інвестиційної активності суб'єктів агропродовольчого підприємництва необхідним є формування теоретичного підходу до виокремлення складових сфери переробки сільськогосподарської сировини.

Сфера переробки сільськогосподарської сировини охоплює комплекс видів виробничо-господарської діяльності в різних ланках національного АПК, що передбачає виробництво, переробку та реалізацію матеріально-речової субстанції рослинницької та тваринницької сировини, а також їх залучення у різні фази агропродуктового ланцюга

В разі прискорення темпів оновлення парку виробничого устаткування переробно-харчових виробництв реальним є перетворення переробного сегмента АПК в ключову галузь територіально-виробничих комплексів. Основною перевагою сектору підприємств харчової промисловості є достатній обсяг та близькість більшості видів сільськогосподарської сировини, що за умови прискореного поповнення оборотних коштів та оновлення парку основних виробничих засобів сприятиме підвищенню рівня рентабельності виробничо-господарської діяльності суб'єктів агропродовольчого підприємництва та посилить вплив цього виду діяльності на динаміку валового регіонального продукту.

Сектор переробно-харчових виробництв включає три основних складові:

- підприємства харчова промисловості;
- суб'єкти переробки сільськогосподарської сировини з метою виготовлення промислової продукції;
- суб'єкти переробки відходів сільськогосподарського виробництва та рослинних і тваринних відходів.

Магістральна ланка харчової промисловості України ще сформувалася в докризові часи планової економіки і була спрямована в першу чергу на задоволення споживчих потреб в середині країни. Ефективна робота великих сільськогосподарських підприємств формувала достатню базу забезпечення сировиною виробників харчових продуктів, що в підсумку давало можливість переробно-харчовим виробництвам залучати все більші об'єми сировини та напівфабрикатів для виробництва якісної та затребуваної населенням продукції.

Такі переробно-харчові підприємства випускали якісну продукцію, яка задовольняла потреби жителів окремих адміністративно-територіальних одиниць і спрямовувалася в інші регіони, особливо на найбільш урбанізовані території. Однак, глибока трансформаційна та стагнаційна криза на початку 90-х років минулого століття призвела до деструктивних структурних зрушень у харчовій промисловості. У значній кількості адміністративних районів підприємства по виробництву харчових продуктів були демонтовані, що в результаті призвело до значних перегинів в регіональних агропродуктових ланцюгах. Це в свою чергу також вплинуло на структуру регіонального та місцевого господарства, а також звузило попит на продукцію сільськогосподарських підприємств.

Лише на початку 2000-х років, коли у харчовій промисловості відбулось формування критичного набору ринкових інститутів та була забезпечена прийнятна концентрація інвестиційних ресурсів почалось формування сучасних агропродуктових ланцюгів і почали формуватися харчові підприємства на новій технологічній, техніко-експлуатаційній та логістично-складській основі. Формуванню такого роду ланцюгів сприяло також загострення глобальних проблем забезпечення продовольством, що сформувало попит на продукцію українських виробників харчових продуктів.

Основними складовими харчової промисловості, базова структура котрої сформувалася в умовах командно-адміністративної економіки, є наступні галузі: м'ясна та м'ясопереробна, молочна та молокопереробна, цукрова, борошномельно-круп'яна, хлібопекарна, кондитерська, олійно-жирова, рибна, плодоовочева, крохмале-патокова, консервна, спиртова, виноробна, пиво-безалкогольна та інші. У перехідний період та в умовах ринку найбільш інтенсивно розвивалися ті складові харчової промисловості, які були зорієнтовані на постачання на зовнішній ринок харчових продуктів, відходів та залишків харчової промисловості, харчових напівфабрикатів, які у високорозвинених країнах використовуються не лише як фактор продовольчої безпеки, але і як сировина для виробництва продуктів виробничо-технічного та енергетичного призначення.

Іншою вагомою складовою сектору переробно-харчових виробництв виступає переробка сільськогосподарської сировини з метою виробництва продукції виробничо-технічного призначення, яка передбачає виготовлення продуктів для потреб промислового виробництва та енергетичних потреб. Тобто ця складова сектору переробно-харчових виробництв забезпечує переробку сільськогосподарської сировини у готові продукти, які використовуються у промисловому виробництві, зокрема у текстильній промисловості, а також для покращення енергетичного балансу країни та експорту енергоресурсів за межі

країни. У сегменті переробки сільськогосподарської сировини для потреб промислового виробництва виокремлюють: виробництво напівфабрикатів, виробництво складових матеріально-технічної субстанції готової продукції, виробництво допоміжних та пакувальних матеріалів. У сегменті переробки сільськогосподарської сировини з метою задоволення енергетичних потреб виділяють: виробництво біодизелю, виробництво біоетанолу, виробництво твердого біопалива та виробництво біогазу.

Схвалення нових енергетичних індикаторів в Європейському Союзі спровокувало посилення енергетичної спрямованості сільськогосподарського виробництва, що в свою чергу зумовило створення потенційно привабливого сегмента в секторі переробно-харчових виробництв, який зорієнтований на виробництво енергетичних продуктів з відновних джерел. Суперечливим моментом такого структурного зрушення є те, що українські виробники виступають сировинними придатками глобальної індустрії виробництва продуктів з відновних джерел енергії.

Україна, прийнявши умови, що визначені новими енергетичними індикаторами, має формувати сучасну виробничо-технічну базу для виробництва енергії з відновних джерел. Варто сформувати фінансові та інституціональні передумови для виробництва із сільськогосподарської сировини та відходів сільськогосподарського виробництва в середині країни біодизелю та біоетанолу. Це дасть можливість усунути ряд негативних тенденцій, які пов'язані з переорієнтацією регіональних агропромислових комплексів із продовольчої спрямованості на енергетичне спрямування, а це прискорить процеси виснаження природно-ресурсної основи сільськогосподарського виробництва.

Розбудова індустрії переробки рослинних та тваринних відходів як на базі суб'єктів аграрного бізнесу, так і на базі переробно-харчових виробництв має отримати належну державну підтримку як у формі прямого фінансового забезпечення, так і у формі опосередкованого стимулювання. Тим більше, що для збільшення на порядок потужностей по переробці рослинних та тваринних відходів є всі передумови, оскільки більше сорока відсотків в структурі сукупного експорту готових харчових продуктів складають відходи та залишки харчової промисловості. Модернізована індустрія переробки відходів дасть можливість експортовані відходи та залишки переробляти в середині країни і таким чином нарощувати обсяги виробництва продукції з високою доданою вартістю в середині країни. У підсумку підвищення рівня утилізації харчових відходів дасть змогу сформувати ефективно функціонуючий біоенергетичний сегмент продовольчого підкомплексу.

4. Особливості, методи та механізми стимулювання інвестиційної діяльності в переробному сегменті агропромислового виробництва

Глобальний ринок продовольства пережив декілька трансформаційних стадій, що супроводжувалося значними кон'юнктурними коливаннями, які зумовили переорієнтацію національних аграрних комплексів на експорт окремих видів сільськогосподарської сировини. Така ситуація призвела до згортання

сировинної бази переробно-харчових виробництв в Україні, що вимагає зміни пріоритетів в стимулюванні інвестиційної активності суб'єктів агропродовольчого підприємництва. На думку А.Марущинець, «переробна ланка АПК може бути не тільки чинником розвитку і змін в аграрній сфері, а й їх наслідком. Так, зміна рівня сільськогосподарського виробництва значно впливає на потужності переробних підприємств. Це дві взаємопов'язані ланки господарства, де зміни у функціонуванні однієї призводять до змін в іншій». Введення додаткових потужностей у секторі переробно-харчових виробництв створює додаткові резерви для виробників сільськогосподарської сировини і відповідно підвищення рівня їх капіталізації, що є основою розширеного відтворення потужностей у сільськогосподарському виробництві.

«Дана проблематика набула особливої актуальності у зв'язку з тим, що однією із найскладніших проблем аграрної сфери як і за часів планово-директивної економіки є усунення диспропорцій між розміщенням сировинних ресурсів та потужностями для їх перероблення. Вирішення проблеми подолання такого роду диспропорцій стане можливим за умови забезпечення збалансованості за обсягами сировини і потужностями для її перероблення, відповідного територіального розміщення галузей сільського господарства і точковим закріпленням підприємств харчової промисловості».

Але водночас комплексне вирішення проблеми нарощення потужностей по переробці сільськогосподарської сировини потребує значного обсягу капітальних вкладень, фінансування яких стане можливим за умови диверсифікації джерел, методів та способів залучення фінансових ресурсів. Д.Крисанов та О.Варченко розглядають «відновлення потужностей у секторі переробно-харчових виробництв як необхідну умову формування повноцінних із замкнутим циклом агропродуктових ланцюгів. На їх думку, створення агропродовольчих ланцюгів виступає об'єктивною умовою поєднання природно-біологічного процесу вирощування і механічної заготівлі сільськогосподарської продукції з процесом її перероблення на потужностях харчової промисловості та випуску кінцевої харчової продукції».

Саме створення агропродуктових ланцюгів із замкнутим циклом дає можливість усувати синдром сировинної спрямованості регіональних агропромислових комплексів і збільшувати виробництво готової сільськогосподарської та харчової продукції, що сприятиме підвищенню комплексності використання агроресурсного потенціалу. У переважній більшості територіальних утворень створення такого роду агропродуктових ланцюгів унеможливується через брак достатнього обсягу фінансових ресурсів у зв'язку з відсутністю належних інституціональних передумов та відповідних стимулів.

П.Макаренко та Н.Андрієнко перспективи нарощення потужностей у секторі переробно-харчових виробництв пов'язують зі «створенням належних організаційно-правових умов для розвитку агропродовольчого підприємництва та матеріально-речовими відмінностями щодо виробництва готових харчових продуктів у різних підгалузях харчової промисловості. На їх думку, формування різних ринкових форм господарювання у переробній промисловості пов'язане в

першу чергу з певними особливостями та специфікою цієї галузі порівняно з іншими».

Із твердження П.Макаренка та Н.Андрієнко слідує, що перспективи нарощення потужностей у переробно-харчовому сегменті аграрного сектора знаходяться у прямій залежності від наявності потреби у продуктах переробки сільськогосподарської сировини і платоспроможного попиту потенційних споживачів. Тобто наявність платоспроможного попиту – це основний стимул, який детермінує підприємницький сектор до нарощення обсягів виробництва готових харчових продуктів і відповідно збільшення об'ємів переробки сільськогосподарської сировини.

З приведених авторських підходів слідує, що введення додаткових потужностей по переробці сільськогосподарської сировини потребує належного інституціонального забезпечення, яке дасть можливість диверсифікувати джерела інвестиційного забезпечення та закласти необхідні стимули для активізації підприємницької ініціативи у сфері переробки сільськогосподарської сировини.

Питання активізації інвестиційної діяльності у переробно-харчовому сегменті національного АПК вже тривалий період розглядаються у працях вітчизняних вчених таких як А.Бритвенко, В.Страшинський, О.Тарасова, Ю.Тінтулов, Т.Товста та інших. Увага акцентується на «ролі харчової промисловості в покращенні інвестиційного клімату в країні в цілому», на проблемах «підвищення інвестиційної привабливості переробно-харчових виробництв», «виявленні чинників залучення іноземних інвестицій в переробну ланку АПК», «формуванні системи організаційно-правових та фінансово-економічних інструментів регулювання інвестиційного процесу у сфері переробки сільськогосподарської сировини», «обґрунтуванні найбільш ефективних напрямів капіталоукладень в харчовій промисловості».

Виходячи з останніх трендів на світових ринках продовольства та динаміки розвитку вітчизняного аграрного сектора ряд вчених однозначно розглядають харчову промисловість як пріоритетний напрям інвестиційної діяльності в Україні. Зокрема А.Бритвенко стверджує, що «харчова промисловість – найбільш інвестиційно приваблива галузь української промисловості, що характеризується швидкою окупністю інвестицій, базою сировини для виробництва харчової продукції та існуванням ринків збуту. Сфера харчової промисловості характеризується меншою залежністю від кон'юнктурних змін на зовнішніх ринках завдяки значній ємності внутрішнього ринку та низькій еластичності попиту на продовольчу продукцію, тому надходження інвестицій, зокрема на підприємства харчової промисловості, дасть змогу покращити інвестиційний клімат України».

Незважаючи на однозначність думок стосовно пріоритетності нарощення інвестиційних потоків у переробно-харчовий сегмент АПК, вирішення цього завдання є доволі ускладненим, оскільки залучення інвестицій у продовольчий комплекс, як вважають О.Тарасова та М.Міхов, «будучи складним і багатогосподарським завданням, охоплює цілий комплекс організаційно-правових та фінансово-економічних питань регулювання,

спрямованих на формування діючих механізмів залучення інвестицій у харчову промисловість і пов'язаних з нею галузей». Саме формування набору організаційно-правових та фінансово-економічних важелів регулювання інвестиційних процесів у переробно-харчових галузях потребує внесення змін у нормативно-правове поле та численні підзаконні акти, що вимагає концентрації зусиль на різних рівнях системи державного управління.

Надзвичайно важливим при цьому є умонтування в комплекс перерахованих важелів регулювання інвестування в переробній ланці агропродуктового ланцюга стимулюючих залучення інвестицій підойм. З цього приводу окремі вчені акцентують увагу на факторах, які стимулюють інвестиційну діяльність в переробному сегменті АПК. Факторами, що стимулювали інвестиційну діяльність в харчовій промисловості в період економічної стабільності, на думку Т.Товстої, були: «зростання обсягу валового внутрішнього продукту, підвищення доходів населення, зміцнення платіжно-розрахункової дисципліни, покращення фінансового стану підприємств харчової промисловості».

Т.Товста також переконана, що «через низьку інвестиційну активність іноземних компаній, нерівномірний регіональний розподіл інвестиційних надходжень і високий рівень потреби економіки у залученні капіталу особливої актуальності набуває питання визначення пріоритетів інвестиційної діяльності, вибору її найефективніших напрямів на рівні окремих підприємств, що потребує відповідної інформації про інвестиційну привабливість харчової промисловості та обґрунтування методичних основ її визначення».

На необхідності створення умов для покращення інвестиційної привабливості переробно-харчового сегмента АПК акцентує увагу також В. Страшинський, який вважає, що «зважаючи на економічні та політичні труднощі, які негативно впливають на агропромисловий сектор, більшої уваги потребує проблема залучення іноземних інвестицій та підвищення інвестиційної привабливості як країни в цілому, так і галузей харчової промисловості, вирішенню якої сприятиме система ефективного державного регулювання інвестиційних процесів». Тобто перспективи нарощення інвестиційних потоків у переробно-харчової виробництва національного АПК прив'язуються до проблеми підвищення рівня інвестиційної привабливості даного сектора економіки, що потребує застосування комплексу заходів стосовно надання необхідної інформації потенційним інвесторам та покращення умов для приходу у вітчизняний переробний сегмент агропромислової сфери іноземних інвесторів.

Формування інституціонального механізму стимулювання інвестиційної діяльності у сфері переробки сільськогосподарської сировини має відштовхуватися від правильного розуміння категорії «інститут» як основної методологічної одиниці інституціональних теорій. О.Полішук «розглядає «інститут» як багатогранну категорію, що являє собою: 1) правила гри в суспільстві, або створені людьми обмеження, що формують взаємодію людей; 2) законодавчий механізм, що змінює поведінку із використанням сили; 3) набір правил, що структурують суспільні взаємовідносини особливим способом, знанням яких мають володіти всі члени даного співтовариства». Є.Сірий

стверджує, що «інститути виступають фундаментальними чинниками функціонування тієї або іншої соціально-економічної (сучасно-капіталістичної) моделі в довгостроковій перспективі». У загальному розумінні економічна категорія «інститут» охоплює комплекс правил гри, які детермінують межі діяльності економічних суб'єктів і створюють відповідне інституціональне середовище для розвитку різних фаз розширеного відтворення національного капіталу. У той же час необхідно формувати комплекс інститутів, які створюють умови для модернізації національного господарства та забезпечують умонтування в систему економічних пріоритетів кращих іноземних практик регулювання відтворювальних пропорцій та регулювання міжгалузевих співвідношень. Такий комплекс інститутів має отримати необхідну формалізацію через прийняття низки нормативно-правових актів та розпорядчо-інструктивних документів, що створить умови для побудови сучасної інституціональної архітектури стимулювання інвестиційної діяльності у сфері переробки сільськогосподарської сировини.

О.Федорчак переконаний, що «інституціональний механізм можна розглядати: і як «сукупність інститутів», і як «сукупність зв'язків між інститутами», і як «спосіб встановлення порядку», і як «процес обміну інформацією», і як «методологію впливу на інституціональне середовище», і як «послідовність певних етапів і фаз», і як систему правових норм». Такий підхід до визначення категорії «інституціональний механізм» заслуговує на увагу, оскільки в умовах змінності та волатильності кон'юнктури на цільових ринках підвищується вагомість швидкості інформації, яка надходить різних категорій виробників продовольчих товарів. Інтенсивність інформаційних потоків дозволить уникнути асиметричності інформації та вирівняти умови господарювання для різних категорій виробників продовольства.

На думку О.Гордєєва, «модель інституціонального механізму має включати: суб'єктно-об'єктну та структурно-функціональну взаємодію всіх залучених акторів; єдність інтегральної та диференційованих цілей, методів, засобів, форм та результатів дії; блоки формування, моніторингу та коригування інституціональних вимог як в уже існуючих, так і в тих інститутах, що створюються». В умовах неусталеності регуляторних інститутів, що має місце в практиці державного регулювання економічних відносин в Україні, саме забезпечення результативності суб'єктно-об'єктної взаємодії регуляторних органів та економічних агентів забезпечує критично необхідні інституціональні передумови для розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу господарського комплексу. В той же час О.Гордєєв вказує на «основну функцію інституціонального механізму, яка полягає в максимальному узгодженні та збалансуванні розмаїття інтересів та вигод кожного із акторів. На його думку, практикою державотворення накопичено чимало різних методів та інструментів такого врівноваження. Серед них найбільш дієвими є: методи громадського регулювання інститутів; інструменти (норми та правила, регламенти та контракти, угоди та домовленості); структура – суб'єктна, об'єктна та функціональна».

Для забезпечення належного урівноваження інтересів, коли це стосується використання активів публічного сектора, найбільш дієвими методами є контракти

та угоди, в першу чергу угоди публічно-приватного партнерства, які з однієї сторони зберігають активи у комунальній власності, а з іншої – дозволяють залучати інвестиції приватних підприємницьких структур як резидентів, так і нерезидентів. Для сектору переробно-харчових виробництв створення інституціонального механізму інвестиційної діяльності має бути зорієнтованим на удосконалення системи регулювання відтворювальних пропорцій у переробному сегменті національного АПК. Така система регулювання має зорієнтовувати підприємства харчової промисловості на пошук джерел зовнішніх та внутрішніх приватних інвестицій, які у підсумку дозволять зменшити рівень спрацювання основних виробничих засобів.

Інституціональний механізм є важливим елементом інституціонального середовища, яке визначає комплекс стимулів інвестиційної активності у переробному сегменті агропромислового комплексу. Інституціональне середовище стимулювання інвестиційної діяльності у секторі переробно-харчових виробництв охоплює комплекс інститутів та інституцій, що визначають межі діяльності суб'єктів агропродовольчого підприємництва.

Характерною ознакою інституціонального середовища стимулювання інвестиційної діяльності у секторі переробно-харчових виробництв є несформованість інститутів-організацій та квазіринковість інститутів-правил інвестування, що згортає потенціал інвестування проектів модернізації та реконструкції основаного капіталу сектору переробно-харчових виробництв за рахунок внутрішніх джерел (прибуток та амортизаційний фонд). Серед організацій, що форсують інвестиційний процес в Україні, основне значення належить підприємницьким структурам-резидентам і тому саме вони повинні мати найбільшу частку в структурі капітальних інвестицій.

Негативним моментом інвестування проектів оновлення матеріально-технічної бази переробки сільськогосподарської сировини є те, що інституціональні інвестори відіграють мінімальну роль в інвестиційному забезпеченні залучення сільськогосподарської продукції у відтворювальний процес. Повільними темпами відбувається інвестування проектів оновлення та модернізації суб'єктів агропромислового підприємництва за рахунок джерел банківських та інші фінансово-кредитних установ, які у закордонній практиці виступають основними інвестиційними донорами розвитку виробничого підприємництва. Прикметною рисою інвестиційного процесу в Україні є також символічна роль урядів іноземних держав, що пов'язано з низьким рівнем інвестиційної привабливості національного господарства та відсутністю належного регуляторного впливу держави на процеси інвестування проектів модернізації реального сектору економіки.

Ще більш ускладненим є функціонування інститутів-правил інвестування, що проявляється у несформованості стереотипів поведінки суб'єктів інвестиційного ринку та надмірній уніфікованості форм інвестування. Не забезпечується традиційна для високорозвинених країн суб'єктно-об'єктна база інвестиційної діяльності, що не дозволяє повною мірою залучити потенційні канали інвестування проектів модернізації і реконструкції переробних

виробництва. Надзвичайно низьким рівнем відзначається підприємницька етика та корпоративна культура інвестування, що у підсумку погіршує інвестиційний клімат та призводить до втрати Україною потенційних джерел залучення додаткових інвестицій.

Необхідною умовою побудови сучасної інституціональної архітектоники стимулювання інвестиційної діяльності в секторі переробно-харчових виробництв є трансформація існуючих інститутів. Трансформація передбачає вирішення комплексу проблем, зокрема усунення інституціональних розривів, які з'явилися між законодавчо-оформленими інститутами інвестування та їх практичним впровадженням в практику інвестування проектів розбудови сфери переробки сільськогосподарської сировини. Важливою складовою перебудови інститутів інвестування в теперішніх умовах є скасування інституціональних пасток, які виникають внаслідок недотримання базових положень податкового та господарського законодавства в практиці регулювання діяльності суб'єктів агропродовольчого підприємництва.

Практика показує, що повільними темпами проходить зближення міжнародних та вітчизняних інститутів інвестиційного процесу, що потребує здійснення трансформаційних змін, щоб побудувати інституціональне підґрунтя для умонтування в інституціональне середовище інвестиційної діяльності у секторі переробно-харчових виробництв тих інститутів, які забезпечили б результативне інвестування процесів оновлення індустрії переробки сільськогосподарської сировини та утилізації рослинних та тваринних відходів. Також необхідною передумовою масштабної трансформації інститутів інвестування є усунення проявів асиметричності інформаційних потоків, які надходять до різних категорій господарських структур і в підсумку призводять до того, що окремі виробники харчових продуктів не отримують необхідного доступу до вітчизняних та іноземних інвестицій.

«Вузьким місцем» інвестиційних процесів у сфері переробки сільськогосподарської сировини є опортуністична поведінка господарських структур, які внаслідок свого домінуючого положення на інвестиційному ринку проводять дискримінаційну політику по відношенню до інших учасників, що призводить до згорання конкурентних засад інвестування і посилює брак інвестиційних ресурсів у переробному сегменті національного АПК. Вагомою складовою перебудови інститутів інвестування має стати формування комплексної матриці інвестиційного процесу, яка включатиме комплекс інститутів, а також виокремлюватиме формальні та неформальні інститути, що в підсумку забезпечить нарощення інвестиційних впливів у різні види агропродовольчого підприємництва.

Перебудова інституціонального середовища стимулювання інвестиційної діяльності у секторі переробно-харчових виробництв має доповнюватися документальною та реальною імплементацією сучасних форм концентрації капітальних та портфельних інвестицій через формування об'єднаних підприємницьких структур, які даватимуть можливість забезпечувати максимально можливе комплексне використання сільськогосподарської сировини.

Конкурентною перевагою серед різноманітних об'єднань підприємницьких структур відзначаються фінансово-промислові групи, які сформовані на основі поєднання промислового та банківського капіталу, що в підсумку дає можливість частково усунути інвестиційний дефіцит та нарощувати інвестиційні потоки за рахунок диверсифікації джерел інвестування. Для переважної більшості новостворених об'єднаних територіальних громад сектор переробно-харчових виробництв є базовою ланкою, тому його розвиток має забезпечуватися за рахунок поєднання зусиль органів місцевого самоврядування та підприємницьких структур на основі укладання угод публічно-приватного партнерства. Тому необхідно законодавчо оформити різноманітні види публічно-приватного партнерства стосовно переробки сільськогосподарської сировини та утилізації рослинних та тваринних відходів.

Однією з основних причин низької інвестиційної активності в Україні є нерозвиненість фондового ринку. Тому необхідна подальша структуризація вітчизняного фондового ринку через розширення емісії дольових та боргових цінних паперів, що дасть можливість запустити традиційний для ринкової економіки механізм залучення фінансових інвестицій. Імплементация кращого іноземного досвіду інвестування стане можливою шляхом формування спільних підприємств, що в умовах зростаючого попиту на сільськогосподарську сировину та готові харчові продукти дасть змогу наростити інвестиційні потоки в переробку сільськогосподарської сировини і на порядок збільшити виробництво продукції з високою доданою вартістю.

Формуючи інституціональне середовище для відповідних форм концентрації капітальних та портфельних інвестицій необхідно виходити із галузевих особливостей переробки сільськогосподарської сировини, що значною мірою визначає необхідність диверсифікації інвестиційних потоків. Першочергового значення при цьому набуває налагодження переробки сільськогосподарської сировини на базі виробників сільськогосподарської продукції, де в останні роки спостерігається в цілому значне підвищення рівня капіталізації бізнесу і відповідно зростають прибуткові надходження. У секторі переробно-харчових виробництв та у сфері утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості необхідною є трансформація базисних та похідних інститутів інвестування, щоб створити умови для суттєвого нарощення інвестиційних вливань як за рахунок іноземних, так і вітчизняних джерел.

Досвід розвинених країн показує, що в першу чергу доцільно створювати інституціональне підґрунтя для формування спільної основи інвестування через взаємовигідну схему або первинну модель інвестиційного забезпечення, яка культивує наступні відтворення капіталу у сфері переробки сільськогосподарської сировини, зокрема у сфері утилізації харчових відходів.

З огляду на сказане, перспективна інституціональна матриця має забезпечувати взаємопов'язане функціонування основних суспільних підсистем сектору переробно-харчових виробництв – нормативно-законодавчої системи, екзогенного ринкового середовища і процесу інвестування оновлення та

модернізації основного капіталу суб'єктів агропродовольчого підприємництва (рис. 7.1). Треба враховувати надзвичайно важливий момент, що в економіці, де превалюють інститути приватної власності, найманої праці, конкуренції, безперервного обміну матеріальних цінностей, ресурсів послуг, прав на їх використання, першочергове значення приділяється надходженням прибутку і його максимізації.

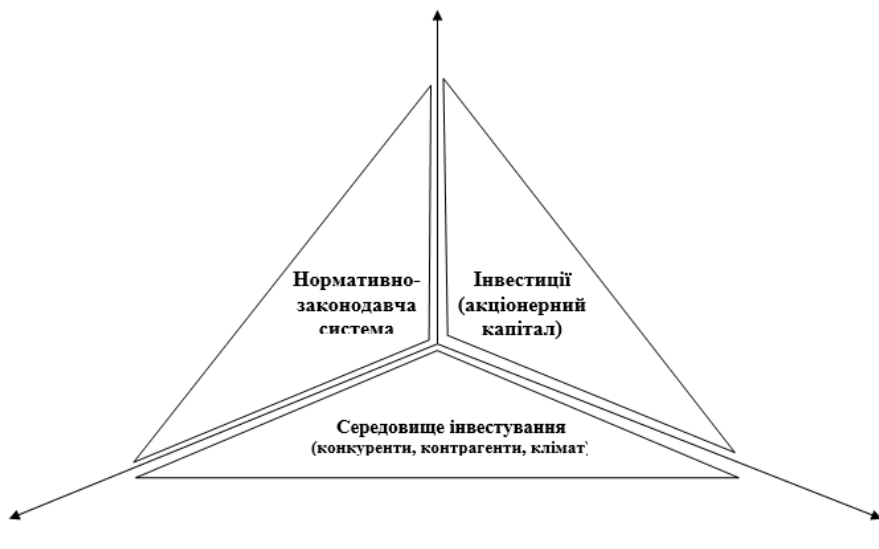

Рис. 7.1. Інституціональна матриця інвестування в секторі переробно-харчових виробництв

Виходячи з цих міркувань, напрашується висновок про те, що процес інвестування в сектор переробно-харчових виробництв являє собою специфічну базу суспільну цінність, що знаходить свій прояв в домінуючій ідеї програмування інвестиційного процесу. Така ідея являє собою базовий концепт вибору напрямку та пріоритетів фінансування капітальних інвестицій. Для усіх фаз суспільного відтворення домінуюча ідея виступає підставою для прийняття інвестиційних рішень про напрями використання фінансових ресурсів та створення додаткових потужностей в переробно-харчових виробництвах через формування нових інституціональних форм концентрації капіталу.

Досвід функціонування ринкових економічних систем показує, що ринкові економічні системи – це такі системи, в яких основним інститутом є приватна власність, що детермінує характер взаємовідносин в інституціональному середовищі в цілому. Основний базовий інститут (інститут приватної власності) означає, що особи або організації, які володіють своєю власністю (акціонерним капіталом), мають усю повноту прав і відповідальності за її володіння,

користування і розпорядження, що також визначає весь спектр прав користування активами переробно-харчових виробництв. Відправним пунктом також має бути розуміння того, що приватна власність на засоби виробництва і на робочу силу формує інститут найманої праці, що водночас потребує застосування принципів соціальної відповідальності бізнесу.

Прикметною рисою інвестиційного процесу виступає циклічність. Саме циклічний характер інвестиційного процесу забезпечує основу для подальшого нарощення інвестиційних вливань та удосконалення схеми відносини в інституціональній матриці, яка сформувалася у сфері переробки сільськогосподарської сировини.

Підбір такого роду стимулів має базуватися на ідентифікації основних проблем розвитку основних підгалузей сектору переробно-харчових виробництв, в першу чергу харчової промисловості. Харчова промисловість є базовою ланкою сектору переробно-харчових виробництв національної економіки і охоплює значну кількість підгалузей, які відрізняються виробничо-технічними та ресурсними особливостями, які фактично і визначають проблеми їх функціонування.

Зокрема основними проблемами розвитку м'ясної та м'ясопереробної промисловості виступають:

- брак сировини вітчизняного виробництва;
- залежність від імпорту м'яса та м'ясних субпродуктів;
- значні обсяги ввезення некондиційної м'ясної сировини;
- нерегульована діяльність посередників на ринку м'яса;
- перегини в структурі виробництва основних видів м'ясної сировини (ВРХ, свині, птиця);
- високий рівень затратності виробництва м'ясної сировини.

Розвиток молочної промисловості відзначається наступними проблемами:

- висока енергозатратність;
- невідповідність виробничо-технічної бази виробництва сирого молока та молокопродуктів технічним регламентам та стандартам ЄС;
- значна частка фальсифікату;
- велика кількість некондиційної молочної сировини в секторі особистих селянських господарств.

Цукрова галузь відзначається наступним спектром проблем:

- низький техніко-технологічний рівень переробки цукрового буряка;
- цінові перегини між цукровою тростиною та цукровим буряком;
- нерозвиненість інфраструктури зберігання цукрових буряків;
- низький рівень ефективності утилізації відходів буряко-цукрового виробництва.

Борошномельно-круп'яна промисловість характеризується такими проблемами на сучасному етапі соціально-економічного розвитку:

- значна залежність від кон'юнктурних коливань на світовому ринку борошна та круп;
- «ножиці цін» між сировиною та готовою продукцією;
- низький рівень переробки борошна та круп;
- високий рівень експортної спрямованості зернопродуктового підкомплексу національного АПК;
- монополізація ринку зернових та недобросовісна конкуренція на даному ринку;
- залежність від ефективності діяльності суміжних галузей;
- інституціональна неупорядкованість резервних закупівель та інтервенцій;
- значна залежність урожайності зернових від погодних умов та кліматичних перепадів;
- використання в процесах переробки зернових та круп застарілих технологій і обладнання;
- відсутність сучасних методів контролю якості готової продукції.

Основними проблемами розвитку хлібопекарської промисловості виступають:

- нерегульованість цінової політики держави на хліб та хлібобулочні вироби;
- повільне впровадження сучасного пакувального матеріалу для пролонгації свіжості хліба та хлібобулочних виробів;
- більшість хлібо заводів потребують модернізації, реконструкції та технічного переоснащення;
- мляве впровадження сучасного енергозберігаючого обладнання.

Основними проблемами розвитку кондитерської промисловості є:

- високий рівень матеріаломісткості виробництва кондитерської продукції;
- значна чутливість галузі до кон'юнктурних коливань на ринку цукру та какао-бобів;
- висока чутливість до валютних ризиків;
- вплив системи тарифних та нетарифних (квотних) обмежень ЄС на вітчизняну кондитерську продукцію;
- проблеми з поверненням для експортерів ПДВ, що зумовлює дефіцит оборотних коштів;
- нижчі від європейських питомі рівні споживання кондитерських виробів в середині країни;
- ускладнені відносини виробників з роздрібними мережами;
- низька платіжна дисципліна контрагентів;
- співпраця з ритейлерами в умовах постійного товарного безвідсоткового довгострокового кредитування.

Олійно-жирова промисловість відзначається наступними проблемами:

- незадіяні механізми стимулювання інноваційного оновлення підприємств;
 - надмірна експортна орієнтованість галузі;
 - низький рівень рециклінгу вторинної сировини;
 - високий рівень монополізації ринку продукції олійно-жирової промисловості;
 - недосконала система управління якістю та безпечністю продукції.
- У рибній промисловості найбільш актуальними є наступні проблеми:
- надмірна зарегульованість державою розвитку галузі;
 - незадовільний стан відтворення водних біоресурсів;
 - високий рівень забруднення штучних та природних водойм скидами підприємств хімічної та металургійної промисловості;
 - забруднення морського середовища внаслідок корабельних аварій;
 - поширення браконьєрського вилову риби;
 - недотримання нормативних вимог щодо здійснення господарської діяльності та забудови на прибережних водоохоронних зонах;
 - спрацьованість рибозахисних та рибопропускних пристроїв на гідротехнічних об'єктах.
- У плодоовочевій промисловості найбільш актуальними є такі проблеми:
- незначний термін придатності і швидкий характер псування більшості видів продукції;
 - відсутність сучасної великооптової торгівлі овочами;
 - низький рівень розгалуженості мережі овочесховищ в місцях концентрації підприємств овочівництва;
 - нерегульована діяльність посередників, що призводить до цінових перегинів між закупівлею та збутом овочів;
 - висока частка імпоротної продукції в торгових центрах та спеціалізованих магазинах, яка відзначається ціновими перевагами та кращим зовнішнім виглядом;
 - низький рівень заходів по охолодженню та пакуванню продукції.
- Крохмале-патокова промисловість пов'язана з наступними проблемами:
- повільне впровадження сучасних високоефективних та екологічно-безпечних технологій;
 - розбалансованість крохмалевих виробництв у зв'язку з переходом від використання картопляної сировини до використання кукурудзи;
 - значні втрати побічного продукту (глютену) при переробці кукурудзи;
 - 50-відсотковий вихід крохмалю на підприємствах, які здійснюють переробку кукурудзи;
 - незадовільний рівень переробки кукурудзи на крохмальну патоку.
- Консервна промисловість характеризується такими основними

проблемами:

- перманентне коливання цін (подорожчання) на неосновну сировину (олії);
- коливання оптових та роздрібних цін на плодоовочеву консервацію;
- значна залежність від рівня платоспроможності населення;
- низький рівень споживання населення плодоовочевої продукції;
- значний неформальний сегмент виробництва плодоовочевої продукції.

У спиртовій промисловості основними проблемами розвитку виступають:

- порівняно невисокий рівень ефективності використання відходів виробництва (барди, вуглекислого газу);
- завищений рівень собівартості харчового етилового спирту через надмірне податкове навантаження;
- незадовільна політика структурної перебудови галузі;
- низький рівень завантаженості виробничих майданчиків;
- відсутність формальної кооперації з виробниками сировини для виробництва спирту;
- недобросовісна конкуренція на ринку спиртовмісних виробів;
- млява реакція галузі на потреби фармацевтичної промисловості.

Основними проблемами розвитку виноробної промисловості виступають:

- скорочення площ виноградників та старіння виноградних насаджень;
- повільне створення комплексних виноробно-виноградарських підприємств в районах традиційної виноградарської спеціалізації;
- порівняно тривалий цикл відтворення у виноградарстві;
- порівняно вищий з іншими ланками сільського господарства термін окупності відновлення виноградних насаджень і ведення виноградарства взагалі;
- мляве залучення довгострокових інвестицій;
- незадовільна державна політика щодо бюджетної підтримки виробництва садивного матеріалу;
- низький техніко-технологічний рівень використання засобів захисту та удобрення виноградників;
- надмірні обсяги винної продукції та винних матеріалів;
- окупація традиційного регіону виноградарства – Криму.

У пиво-безалкогольній промисловості основними проблемами є:

- сезонне та кон'юнктурне підвищення цін на сировину;
- низький рівень якості продукції окремих виробництв;
- введення додаткових обмежень для виробників пива;
- надмірне зростання ставки акцизного збору;
- зниження в останні роки технічних та рецептурних вимог до якості

- пивної сировини і відповідно готової продукції;
- додаткові бар'єри в ребрендингу пивної продукції;
- збитковість малих виробників пива.

Харчова промисловість у зв'язку із своєю багатофункціональною спрямованістю відзначається широким спектром проблем, які необхідно враховувати при розробці регуляторного механізму стимулювання інвестиційної діяльності. Найбільш поширеними проблемами для більшості підгалузей харчової промисловості виступають: високий рівень спрацювання основного та допоміжного виробничого устаткування; надмірна сировинна спрямованість; значна залежність від цінових коливань на глобальному ринку продовольства; незадовільний рівень споживання продукції харчової промисловості в середині країни. Врахування цих проблем має виступати відправною точкою у виборі методів, форм та джерел інвестиційного забезпечення переробки сільськогосподарської сировини.

5. Оцінка ефективності стимулювання інвестиційної діяльності у сфері переробки сільськогосподарської сировини

Як показують результати проведених досліджень інвестиційна діяльність є базовою детермінантою масштабів розширеного відтворення основного капіталу національної економіки. Активізація інвестиційної діяльності може забезпечити розширення диверсифікації та поглиблення спеціалізації країни на світовому ринку, що позитивно відзначиться на позиціях національної грошової одиниці та платіжному балансі країни. Це дасть можливість забезпечити макроекономічну стабільність і тим самим покращити інвестиційний клімат країни. Дослідження показали, що основним полюсом росту в Україні є сільське господарство, котре потенційно може забезпечити розширене відтворення потенціалу суміжних галузей, в першу чергу, переробно-харчових виробництв, як при вертикальній, так і при горизонтальній інтеграції. Однак інвестиційний дефіцит в переробному сегменті національного АПК не забезпечує належного рівня переробки сільськогосподарської сировини. Крім того, розвиток АПК при наявності високої продуктивності виробництва якісної агропродовольчої продукції забезпечить задоволення потреб населення в продуктах харчування відповідно до раціональних норм харчування, а також сформує якісну основу для росту експорту продукції з високою доданою вартістю.

Встановлено, що при повноцінному інвестиційному процесі можливе досягнення даної мети розвитку аграрного сектора. Для створення конкурентоспроможного аграрного виробництва в сучасних умовах потрібні технічне і технологічне переозброєння, новітнє обладнання та техніка. Однак несприятливий режим інвестування не дозволяє забезпечити заміну спрацьованого устаткування на сучасну техніку. Для цього потрібні не просто інвестиції, а великомасштабні капіталовкладення з інноваційною спрямованістю. З огляду на нинішній фінансовий і матеріально-технічний стан більшості підприємств агропромислового комплексу, створення сприятливого інвестиційного клімату

вимагає якісної зміни підходів до економічного регулювання інвестиційного процесу як з точки зору нарощення інвестиційних потоків, так і з точки зору вибору пріоритетів інвестування.

Дослідження показали, що іноземні інвестиції дають можливість прискорювати процеси модернізації, оновлення та реконструкції основного капіталу переробно-харчових виробництв, що сприяє збільшенню випуску сільськогосподарської та харчової продукції на новій техніко-технологічній основі і підвищує рівень рентабельності діяльності суб'єктів агропромислового підприємства.

Процеси вкладення інвестицій в основний капітал сільського господарства відзначалися висхідним трендом у період з 2001 по 2008 роки, що було зумовлено закріпленням тенденцій макроекономічної стабілізації і відповідно підвищенням надійності інвестування капіталу як для вітчизняних, так і для іноземних інвесторів. У 2009 році порівняно з 2008 роком обсяги інвестицій в основний капітал сільського господарства зменшилися на 7,5 млрд. грн., що стало наслідком надзвичайно високого рівня чутливості національної економіки до наслідків глобальної фінансової кризи у зв'язку із значною залежністю від кон'юнктури на світових ринках та у зв'язку з низьким рівнем розвитку фінансового ринку. Починаючи з 2009 і завершуючи 2018 роком за винятком просідання у 2014 році в цілому спостерігалася висхідна тенденція в динаміці інвестицій в основний капітал сільського господарства, що було зумовлено збільшенням обсягів інвестування через суттєве нарощення виробництва експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції з гарантованою реалізацією.

Дослідження показали, що кон'юнктура світових ринків продовольства та сировини для виробництва біопалива стала надзвичайно сприятливою для українських сільськогосподарських товаровиробників, що стало стало чи не основним детермінантом нарощення інвестицій в основний капітал сільського господарства та окремих ланок харчової промисловості. Про активізацію інвестиційного процесу у сільськогосподарському виробництві свідчить також зростання частки інвестицій в дану ланку національного господарства в загальному обсязі інвестицій в основний капітал в цілому по Україні. Це також пов'язано зі зменшенням фінансування капітальних інвестицій у високотехнологічних сферах діяльності.

Нарощення інвестицій в основний капітал сільського господарства відбувається більш прискореними темпами, ніж в цілому по економіці. Основною причиною такої ситуації є прискорений розвиток аграрного сектора внаслідок унікальних природнокліматичних умов для розвитку сільськогосподарського виробництва.

В динаміці капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в порівняних цінах 2001 року не спостерігається висхідної тенденції. Зменшення реального обсягу капітальних інвестицій у переробний сегмент АПК пов'язане з низькою активністю іноземних інвесторів, які не бажають працювати в умовах відсутності конкурентного середовища в українському аграрному секторі та в умовах відсутності гарантій зі сторони держави стосовно захисту їх капіталів. Відсутність повноцінного Антимонопольного комітету України внаслідок скорочення штату даного регуляторного органу не дає можливості забезпечити необхідне конкурентне середовище для збільшення інвестиційних потоків у переробно-харчовий сектор національного АПК.

В глобальній економіці через зміну клімату підвищується вартість продуктів харчування, що вимагає посилення продуктової безпеки вітчизняної економіки та задоволення потреб населення у якісних продуктах харчування. Для цього необхідні додаткові виробничі потужності, котрі вимагають більше капітальних інвестицій. Інвестиційний процес за своєю природою є досить складним і залежить від багатьох факторів.

В результаті, одним із важливих завдань дослідження економічних процесів фінансування капіталовкладень у харчовій промисловості є аналіз взаємозв'язків, притаманних даним явищам та об'єктам. У тих випадках, коли мова заходить про процеси, які мають складну структуру та багатопредметні притаманні їм зв'язки, використовується лінійний або нелінійний множинний регресійний аналіз.

Зокрема, виходячи з традиційних прийомів кореляційно-регресійного аналізу, функція регресії $F(X)$ дає змогу встановити взаємозв'язок середнього значення результативного відклику Y від заданих значень предикторів. Узагальнений вигляд лінійної множинної регресійної моделі з трьома предикторами виглядає наступним чином :

$$y = b_0 + b_1 * x_1 + b_2 * x_2 + b_3 * x_3 + c$$

де x_1 - x_3 – відповідні фактори; c – випадкова величина.

Фактори та результуючий показник лінійної множинної регресійної моделі наступні:

y – капітальні інвестиції у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, млн. грн;

b_0 – перетин з віссю ординат;

b_1, b_2, b_3 – вагові коефіцієнти відповідних факторів;

x_1 – випуск продукції тваринництва (у фактичних цінах), млн. грн;

x_2 – випуск продукції рослинництва (у фактичних цінах), млн. грн;

x_3 – середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників в сфері виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, грн.

Відповідні фактори відібрані за результатами кореляційного аналізу, як такі, що мають найбільш тісний зв'язок з результуючим показником. Крім того, серед

показників було присутнє явище мультиколінеарності через наявність лінійної залежності між змінними, що пояснюють регресійну модель. При цьому була майже повна колінеарність, яка означає наявність функціональної (тотожної) лінійної залежності та призводить до невизначеності параметрів в лінійній регресійній моделі незалежно від методів оцінки. Явище усунуто.

Провівши математичну обробку даних за допомогою методу найменших квадратів отримано наступну регресійну статистику:

- коефіцієнт множинної регресії $R = 0,977$
- R-квадрат (коефіцієнт детермінації) $0,954$
- скоректований R-квадрат $0,926$
- спостереження 9

З приведених результатів (коефіцієнту детермінації) та рис. 2.15 слідує, що залежність між відкликом та предикторами сильна (R -квадрат $>0,75$) і відповідно лінійну множинну регресійну модель можна використовувати для аналізу впливу кожного окремо взятого фактора з допомогою значення коефіцієнта R -значимості.

Прямий взаємозв'язок має місце між середньомісячною номінальною заробітною платою штатних працівників в сфері виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів та капітальними інвестиціями, а також випуском продукції рослинництва як базової галузі сільського господарства в Україні та капітальними інвестиціями в сектор переробно-харчових виробництв. Галузь рослинництва стала базовою через гіпертрофоване зростання обсягів виробництва експортоорієнтованої продукції рослинництва, яка користується підвищеним попитом на глобальному аграрному ринку.

Отже, потрібно посилювати вплив галузі тваринництва на інвестиційну активність в сфері виробництва харчових продуктів з метою формування позитивної взаємозалежності між сировинним сегментом національного АПК та розвитком харчової промисловості через збільшення поголів'я ВРХ, будівництво сучасних тваринницьких комплексів, усунення різного роду структурних перегинів в тваринницькій галузі. Крім того, необхідно забезпечувати підвищення рівня оплати праці працівників в агропромисловому секторі для формування прийняттого рівня мотивації для підвищення продуктивності праці та якості виконуваних робіт.

Враховуючи базові тренди залучення інвестицій у сферу сільськогосподарського виробництва і сектор переробно-харчових виробництв та найбільш типові проблеми інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції основного капіталу в цих ланках АПК, перспективний інструментарій стимулювання інвестиційної діяльності у сфері переробки сільськогосподарської сировини має охоплювати:

1. Масштабне та усестороннє забезпечення диверсифікації інструментів та методів податкового стимулювання інвестиційної діяльності шляхом встановлення особливого режиму справляння податків і зборів в аграрному бізнесі та введення податкових пільг при здійсненні підприємствами витрат, пов'язаних з придбанням високотехнологічного обладнання.

2. Застосування фіскальних інструментів та методів шляхом зменшення

ставок податкових платежів, введення пільгового режиму оподаткування виплати дивідендів, зниження мит на імпорт сільськогосподарської техніки та інших складових матеріально-технічного забезпечення інноваційних процесів у переробці сільськогосподарської сировини.

3. Диверсифікацію інструментів та методів державного регулювання інвестиційної діяльності в сільському господарстві та переробно-харчовому сегменті АПК шляхом реалізації державних інвестиційних програм і фінансування їх за рахунок коштів не лише публічних бюджетів, але й коштів залучених на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства. В умовах дефіциту банківського кредитування важливого значення набуває надання бюджетних інвестиційних кредитів для фінансування проектів налагодження утилізації рослинних та тваринних відходів на переробно-харчових виробництвах.

На основі аналізу основних тенденцій розвитку сектору переробно-харчових виробництв встановлено, що магістральним напрямом нарощення обсягів залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в харчову промисловість є налагодження виробництва різних видів біологічного палива, зокрема біоетанолу, на основі незадіяних виробничих майданчиків спиртових виробництв. Варто зазначити, що сьогодні органічне паливо успішно використовується у всьому світі. Це таке паливо, яке має 100% згорання, викиди від якого не є шкідливими. Тому обов'язковість добавок є абсолютно виправданою. Це дасть можливість створити ринок та збільшити інвестиційну привабливість підприємств спиртової промисловості. А в ДП «Укрспирт» є велика кількість площадок, які вимушено простоюють, і в перспективі, коли буде сформована відповідна нормативна база, це стимулюватиме інвесторів приходити та працювати з підприємствами спиртової промисловості.

Дослідження показали, що «в цілому дієвими стимулами нарощення інвестицій в спиртову галузь виступають: 1) забезпечення переходу від обмежувачої до стимулюючої фіскальної політики шляхом диференціації ставок акцизного податку на спирт залежно від виду кінцевого спиртовмісного продукту та його стратегічної ролі для держави; 2) створення сприятливого інвестиційного клімату, розвитку публічно-приватного партнерства для проведення техніко-технологічної модернізації економічно активних спиртових заводів, зокрема шляхом перепрофілювання частини виробничих площадок на виробництво біоетанолу».

Перераховані стимули дадуть можливість виробникам спирту відчутти зменшення податкового тягаря, що внаслідок дії ефекту економії від зростання масштабів виробництва забезпечить зниження відпускної ціни на спирт на внутрішньому та зовнішньому ринках, а це сприятиме підвищенню попиту і, як наслідок – отримання додаткового ефекту вже від розширення ринків збуту. Відповідно з'являться додаткові можливості збільшити інвестиційні вливання в модернізацію техніко-технологічної бази виробництва і підвищення тим самим якості і конкурентоспроможності готової продукції по усьому виробничому ланцюгу.

6. Стимулювання інновацій та імплементація енергетичних стандартів ЄС у переробку аграрної продукції

Зміна пріоритетів в енергетичному забезпеченні потреб національних господарств поставила нові завдання перед спиртовими виробництвами, які внаслідок диверсифікації своєї виробничо-господарської діяльності значною мірою переорієнтовуються на виробництво біологічного палива, оскільки нові енергетичні індикатори ЄС вимагають збільшення обсягів енергії з відновних джерел. На спиртових виробництвах утворюються значні обсяги рослинних відходів, утилізація котрих для енергетичних потреб дасть можливість зменшити потребу у викопних вуглеводнях і наростити потенціал біологічного палива. Враховуючи значні площі виробничих майданчиків, незадіяних у виробничому процесі і водночас придатних для налагодження виробництва біоетанолу та палива моторного альтернативного, виробництво біологічного палива – це одна з базових передумов підвищення рівня капіталізації спиртових виробництв незалежно від їхньої організаційно-правової форми організації діяльності та форми власності на засоби виробництва.

Доцільність реалізації інвестиційних проєктів по нарощенню обсягів виробництва біоетанолу та палива моторного альтернативного зумовлена також надмірною залежністю національної економіки від імпорту енергоносіїв, зокрема різних видів пального, що робить її вразливою перед численними глобальними викликами в частині непрогнозованих коливань на світових ринках вуглеводневої сировини. Значні обсяги імпорту бензину моторного та дизельного палива зумовлені тим, що в останні десятиліття зберігався тренд зменшення вітчизняного виробництва даних видів пального.

Зокрема у 2017 році порівняно з 1990 роком обсяг виробництва бензину моторного зменшився в 14 разів, порівняно з 2008 роком – в 5,3 разу. Обсяг виробництва дизельного палива для залізничного та автомобільного транспорту у 2017 році порівняно з 1990 роком зменшився у 18 разів, порівняно з 2008 роком – у 5,3 разу. Також у 2017 році порівняно з 1990 роком обсяг первинної переробки нафти зменшився в 19,6 разу, порівняно з 2008 роком – у 3,4 разу.

Спадний тренд в динаміці виробництва моторного бензину та дизельного палива також відповідним чином відобразився на динаміці питомої ваги вітчизняного виробництва названих видів пального в загальному обсязі використаних видів пального. Якщо у 2007 році питома вага виробленого в Україні бензину моторного в загальному обсязі використаного даного виду пального становила 87,5%, у 2012 – 38,1%, то у 2017 – 30,0% (Дод. Б2). У 2007 році питома вага вітчизняного виробництва дизельного палива для автомобільного та залізничного транспорту становила 68,3%, у 2012 – 22,2%, то у 2017 – 13,7%.

Встановлено, що зменшення обсягів первинної переробки нафти в Україні, що зумовило значне скорочення обсягів виробництва моторного бензину та дизельного палива, спонукало до нарощення обсягів імпорту мінеральних палив, нафти і продуктів її перегонки. Якщо у 2001 році дана стаття українського імпорту становила 6,3 млрд. грн., у 2008 – 22,8 млрд. грн., у 2014 – 15,1 млрд. грн., то у 2017 – 11,7 млрд. грн. Скорочення обсягів імпорту мінеральних палив, нафти і

продуктів її перегонки у 2014-2017 рр. великою мірою було зумовлено згортанням ділової активності та стагнацією національної економіки, що призвело до скорочення потреби у паливно-енергетичних продуктах. Водночас відновлення економічного зростання знову призведе до зростання потреби в енергетичних продуктах.

Аналіз показав, що позитивним фіскальним ефектом імпорту пального є зростання надходжень акцизного податку за ввезене на митну територію України пальне. Якщо у 2007 році надходження цього виду акцизних податків становило 965 млн. грн., у 2012 – 7,1 млрд. грн., у 2016 – 30 млрд. грн., то у 2017 – 43,2 млрд. грн. Однак збільшення надходжень даного виду платежів через зростання ставок за одиницю імпортованого пального, що тягне за собою ріст роздрібних цін на АЗС України, не компенсує тих втрат, які несе бізнес у зв'язку з подорожчанням пального та відповідно зниженням конкурентоспроможності готової продукції у зв'язку з підвищенням рівня питомих матеріальних витрат на її виробництво.

Дослідження показали, що високий рівень залежності національної економіки від імпорту пального та нафти призвів до значної чутливості роздрібних цін на нафтопродукти до коливань середньої вартості нафти Brent, тому зростання ціни даної марки нафти у 2015-2018 рр. зумовило перманентне підвищення вартості бензину А-95 та дизельного палива на АЗС України. Якщо у 2015 році ціна одного літра бензину А-95 становила 0,73 дол., то у 2018 – 1,07 дол. У 2015 році один літр дизельного палива на АЗС вартував 0,67 дол., а у 2018 – 1,00 дол. (рис. 7.2).

Практика порівняння цін у різних країнах світу дає підстави стверджувати, що такий рівень цін є нижчим середньоєвропейського, але для українських споживачів і він є надто обтяжливим, тому доцільним є пошук і використання резервів здешевлення вартості пального. Здешевлення вартості пального як основного чинника зменшення рівня матеріаломісткості виробництва вітчизняної продукції, а відтак і зростання її конкурентоспроможності стане можливим через збільшення обсягів виробництва пального в Україні. Перспективи нарощення обсягів виробництва українського пального великою мірою залежать від запуску проектів налагодження виробництва на 8 виробничих площадках ДП «Укрспирт» біоетанолу та палива моторного альтернативного.

Встановлено, що біоетанол за кодом УКТ ЗЕД 2207 20 00 10 для українського виробника є комерційно привабливим як експортна позиція. За інформацією International Sugar Organization обсяг світового виробництва біоетанолу (паливного етанолу) за 2017 рік становив 99 727 млн. літрів або 78,71 млн. метричних тонн. У 2018 році світове виробництво біоетанолу зросло на 2,7% та становило 80,84 млн. метричних тонн. Найбільшими виробниками біоетанолу (паливного етанолу) є США, які виготовили в 2017 році 59,3% та Бразилія – 25,6% світового обсягу виробництва. Країни ЄС у 2017 році виготовили понад 4,215 млн. тонн біоетанолу. Водночас європейський ринок біоетанолу потребує додаткових поставок, що створить додаткову нішу для українських виробників.

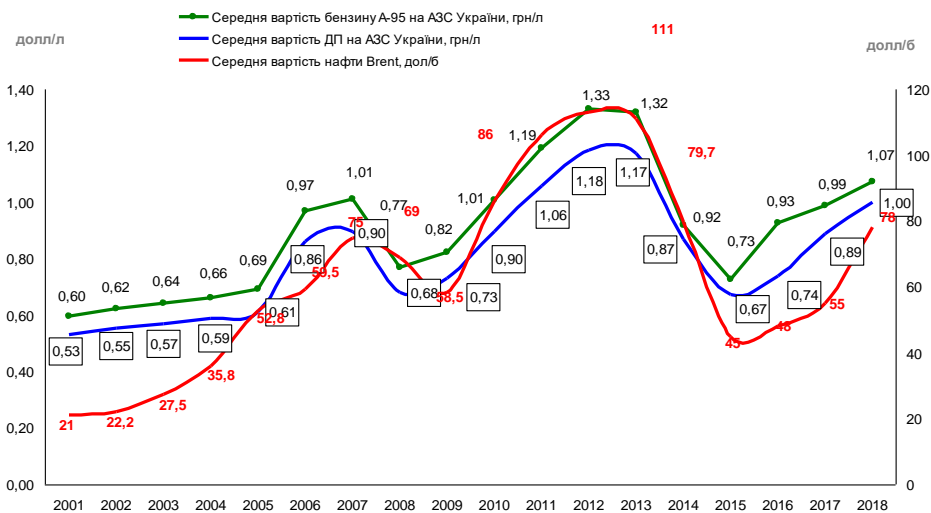

Рис. 3.10. Середня вартість бензину А-95, дизельного палива на АЗС України та середня вартість нафти Brent

Більше того, у 2014 році Європейський Союз та Україна підписали Угоду про Асоціацію та Угоду про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та Європейським Союзом. Угода про зону вільної торгівлі з 1 січня 2016 набула чинності. Згідно Угоди про ЗВТ Україна володіє преференціями в рамках вільної торгівлі між Україною та ЄС щодо встановлення безмитних тарифних квот ЄС на етанол. Загальний обсяг тарифної квоти ЄС для України на 2018 рік становить 56 200 тонн. У 2019 тарифна квота зросла до 70 800 тонн, у 2020 році до 85 400 тонн та у 2021 році до 100 000 тонн. Для українських підприємств найбільш привабливими країнами Європи з точки зору експорту біоетанолу є Румунія, Польща, Литва, Словаччина, Угорщина, Болгарія, Італія та Іспанія. Річний потенціал ДП «Укрспирт» по експорту етанолу в країни ЄС становить 40 000-80 000 тис. тонн.

Виходячи з перерахованих стимулів, які закладені Угодою про ЗВТ, та враховуючи сприятливу кон'юнктуру на європейському ринку біоетанолу, налагодження його виробництва на незадіяних площадках спиртових виробництв має стати одним з основних пріоритетів розвитку спиртової галузі в цілому і отримати усесторонню інвестиційну підтримку зі сторони держави. Така підтримка має здійснюватися як у прямій формі через цільове бюджетне фінансування, так і у непрямій формі через інституціоналізацію інвестиційних стимулів, зокрема встановлення особливого режиму справляння ПДВ, надання пільг при сплаті податку на прибуток, сплаті дивідендів, нарахуванні земельного податку, стягненні ввізного мита при завезенні спеціального обладнання,

необхідного для виробництва біоетанолу. Незадіяні майданчики спиртових виробництв в багатьох регіонах України при умові налагодження виробництва біоетанолу можуть стати полюсами росту в регіональній економіці, а також забезпечити кардинальну трансформацію системи енергетичного забезпечення потреб місцевого господарства.

Тому необхідно здійснити модернізацію восьми виробничих підприємств ДП «Укрспирт» у Вінницькій, Київській, Львівській, Тернопільській та Чернівецькій областях, що дозволять виготовляти 165 680 тон біоетанолу в рік. На експорт за кодом УКТ ЗЕД 2207 20 00 10 «Біоетанол марки Б» планується щорічно реалізовувати 85 160 тон продукції. Інші 80 520 тон продукції підрозділи підприємства використовують для виробництва товарних позицій за кодом УКТ ЗЕД 3824 90 97 10 «Паливо моторне «SUPER А»/95» згідно вимог ТУ У 19.2-41428653-001:2017 та «Паливо моторне альтернативне для бензинових двигунів» згідно вимог ДСТУ 8696:2016.

Для налагодження виробництва біоетанолу було заплановано провести модернізацію 8 виробничих площадок на загальну суму 513,53 млн. грн. потужністю 162,96 тис. тон на рік. Додатково до виготовлення біоетанолу планувалося ряд технічних інновацій для: виготовлення двоокису вуглецю (CO₂) високої очистки на Сторонибаському МПД потужністю 12,6 тис. тон на рік. Вартість проекту 40,6 млн. грн.; виготовлення біогазу на Хоростківському МПД потужністю 9 504 тис. м³. Вартість проекту 100 млн. грн. На 17 МПД заплановано виробництво харчового спирту «Люкс» і «Пшенична» сльоза» потужністю 12,79 млн. дал на рік. Необхідна сума інвестицій складає 317 млн. грн.

На Тхорівському МПД доцільно забезпечити виробництво технічних рідин потужністю 4,08 тис. тон на рік. Інвестиційний проект на суму 20 млн. грн. планувався до впровадження у 2019 році. Спирт-сирець виготовлятиметься на трьох МПД. Загальна потужність становитиме 2,4 млн. дал. на рік. Інвестиційна вартість проекту складає 52,5 млн. грн. Три МПД виготовлятимуть технічний спирт. Потужність виробництва 2,49 млн. дал на рік. Сума інвестицій: 11 млн. грн. Високопротеїнові кормові добавки для відгодівлі тварин DDG та DDGS заплановано виготовляти на 31 МПД. Сумарна вартість інвестицій 346 млн. грн., потужність: 189,82 тис. тон на рік.

Реалізація стратегічних пріоритетів розвитку ДП «Укрспирт», магістральним пріоритетом серед яких виступає налагодження виробництва біоетанолу та палива моторного альтернативного, за умови законодавчо-нормативного забезпечення обов'язковості добавок біопалива до паливних продуктів, гармонізації європейських та вітчизняних регламентів та стандартів виготовлення біоетанолу та палива моторного альтернативного, обнулення ставок акцизного податку на біоетанол та спирт етиловий, внесення змін в законодавство про державно-приватне партнерство дозволить залучити 1,5 млрд. грн. капітальних інвестицій., що на порядок збільшить річну суму фінансування капітальних інвестицій у 2019-2023 роках (рис. 3.12). Для налагодження виробництва біоетанолу необхідно провести модернізацію 8 виробничих майданчиків на загальну суму 513,53 млн. грн. потужністю 162,96 тис. тон на рік.

Встановлено, що нових імпульсів інвестиційної активності у переробно-харчовому сегменті АПК може надати налагодження виробництва біоетанолу на незадіяних площадках підприємств спиртової промисловості. Це стане можливим, якщо буде сформовано законодавче підґрунтя, яке регламентуватиме обов'язковість добавок біопалива до паливних продуктів. Це з однієї сторони дозволить підвищити інвестиційну привабливість підприємств спиртової промисловості і тим самим на порядок збільшити надходження інвестицій, а з іншої – вирішить багаторічну проблему забезпечення енергетичної безпеки країни через зменшення залежності від імпорту викопних вуглеводнів. Налагодження виробництва нових видів продукції на виробництвах ДП «Укрспирт» дозволить збільшити обсяги валового річного доходу і відповідно чистого прибутку.

Реалізація проектів налагодження виробництва біоетанолу та супутніх видів продукції, а також спирту-сирцю, технічного спирту, технічних рідин, кормових добавок на окремих виробництвах відзначатиметься різними термінами окупності. Освоєння запланованих інвестиційних ресурсів дасть змогу збільшити додану вартість (витрати на оплату праці та прибуткові надходження) на ДП «Укрспирт». Приріст доданої вартості (прибуткових надходжень та витрат на оплату праці) на ДП «Укрспирт» забезпечить суттєве нарощення надходжень обов'язкових платежів до Зведеного бюджету України та державних цільових фондів.

Надходження до Зведеного бюджету України та державних цільових фондів у 2023 році порівняно з 2017 роком зросте на 1,02 млрд. грн., що на порядок посилить бюджетонаповнюючу роль спиртових виробництв, що для депресивних адміністративних районів аграрної спеціалізації (основний ареал розміщення спиртових виробництв) матиме вирішальне значення для прискорення темпів соціально-економічного піднесення.

Тема 8. Вартісні показники продукції АПК

- 1. Вартісні показники у системі економічної оцінки продукції АПК.*
- 2. Валовий випуск продукції АПК як основний вартісний показник.*
- 3. Валова додана вартість у сільському господарстві.*
- 4. Доходи та прибутковість виробництва продукції АПК.*
- 5. Державна підтримки та економічне регулювання АПК.*

1. Вартісні показники у системі економічної оцінки продукції АПК

У системі економічної оцінки продукції агропромислового комплексу вартісні показники займають провідне місце, оскільки забезпечують узагальнене відображення результатів виробничо-господарської діяльності у грошовій формі та створюють основу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Їх використання дозволяє здійснювати порівняльний аналіз ефективності виробництва різних видів продукції, оцінювати рівень рентабельності, визначати конкурентоспроможність та формувати стратегію розвитку аграрних підприємств.

Економічна сутність вартісних показників полягає у трансформації натуральних результатів виробництва у грошове вираження, що забезпечує єдність

вимірювання та можливість інтегрованої оцінки діяльності суб'єктів агропромислового комплексу. У цьому контексті вартісні показники відображають як обсяги виробленої продукції, так і витрати на її виробництво, що дозволяє визначити кінцевий фінансовий результат.

До основних вартісних показників у системі економічної оцінки продукції АПК належать валова продукція, товарна продукція, реалізована продукція, виручка (дохід) від реалізації, собівартість продукції, прибуток та рівень рентабельності.

Валова продукція характеризує загальний обсяг виробленої продукції у вартісному вираженні незалежно від напрямів її використання. Вона включає як реалізовану продукцію, так і ту її частину, що використовується для внутрішніх потреб підприємства. У формалізованому вигляді її можна подати так:

Валова продукція = Сума (Обсяг продукції × Ціна одиниці продукції)

Товарна продукція відображає частину валової продукції, призначену для реалізації на ринку, і є важливим показником ринкової орієнтації підприємства. Реалізована продукція характеризує фактичний обсяг проданої продукції та визначає грошові надходження підприємства.

Виручка (дохід) від реалізації є одним із ключових показників фінансових результатів і визначається як:

Виручка = Обсяг реалізованої продукції × Ціна реалізації

Собівартість продукції відображає сукупність витрат підприємства на виробництво та реалізацію продукції. Вона є базою для визначення ефективності виробництва та формування цінової політики:

Собівартість одиниці продукції = Загальні витрати / Обсяг виробленої продукції

Прибуток виступає узагальнюючим показником ефективності діяльності підприємства і визначається як різниця між виручкою та повними витратами:

Прибуток = Виручка – Повні витрати

Для оцінки рівня ефективності використовується показник рентабельності:

Рентабельність (%) = (Прибуток / Повні витрати) × 100

У системі економічної оцінки продукції АПК важливу роль відіграють також похідні вартісні показники, зокрема прибуток на одиницю площі, виручка на одного працівника, валова продукція на 1 гектар сільськогосподарських угідь, що дозволяють здійснювати більш детальний аналіз ефективності використання ресурсів. Методологічно використання вартісних показників базується на принципах порівнянності, об'єктивності, системності та комплексності. Це передбачає врахування впливу цінових факторів, інфляційних процесів, структурних змін у виробництві та особливостей аграрного сектору, зокрема сезонності та залежності від природно-кліматичних умов.

У сучасних умовах розвитку агропромислового комплексу важливого значення набуває інтеграція вартісних показників із екологічними та соціальними індикаторами, що дозволяє оцінювати ефективність виробництва з позицій сталого розвитку. Це зумовлює необхідність удосконалення системи економічної оцінки продукції АПК шляхом розширення складу показників та підвищення їх аналітичної значущості.

Вартісні показники є невід'ємною складовою системи економічної оцінки продукції агропромислового комплексу, що забезпечує комплексне відображення результатів господарської діяльності, сприяє підвищенню ефективності управління та формуванню конкурентоспроможного аграрного виробництва.

2. Валовий випуск продукції АПК як основний вартісний показник

Валовий випуск продукції агропромислового комплексу є одним із ключових узагальнюючих вартісних показників, що відображає сукупний результат виробничо-господарської діяльності у грошовому вираженні та характеризує масштаби функціонування аграрного сектору економіки. Його економічна сутність полягає у відображенні повного обсягу створеної продукції в межах певного періоду незалежно від напрямів її подальшого використання – реалізації, внутрішнього споживання чи накопичення.

У системі економічної оцінки валовий випуск виконує функцію інтегрального індикатора, що дозволяє узагальнити результати діяльності різних галузей агропромислового комплексу, забезпечуючи їх зіставлення та аналіз у єдиній грошовій формі. Він охоплює продукцію сільського господарства, переробної промисловості, а також супутні види діяльності, що формують єдиний відтворювальний цикл створення агропромислової продукції.

Структурно валовий випуск продукції АПК включає вартість валової продукції рослинництва і тваринництва, продукції допоміжних і обслуговуючих виробництв, а також зміни залишків незавершеного виробництва. У цьому контексті важливим є врахування як кінцевої, так і проміжної продукції, що забезпечує повноту відображення економічних процесів у галузі.

У формалізованому вигляді валовий випуск може бути представлений таким чином:

$$\text{Валовий випуск} = \text{Сума (Обсяг виробленої продукції} \times \text{Ціна одиниці продукції)} + \text{Зміна залишків незавершеного виробництва}$$

Для більш детального аналізу може використовуватися показник валового випуску в розрахунку на одиницю ресурсів, зокрема:

$$\text{Валовий випуск на 1 гектар} = \text{Валовий випуск} / \text{Площа сільськогосподарських угідь}$$

$$\text{Валовий випуск на одного працівника} = \text{Валовий випуск} / \text{Середньооблікова чисельність працівників}$$

З економічної точки зору, валовий випуск виступає базою для визначення інших вартісних показників, зокрема валової доданої вартості, прибутку та рентабельності. Водночас він не відображає кінцевої ефективності виробництва, оскільки не враховує рівень витрат, що зумовлює необхідність його використання у поєднанні з показниками собівартості та фінансових результатів.

Важливим аспектом є методологія оцінки валового випуску, яка передбачає використання порівнянних (сталих) і поточних цін. Застосування порівнянних цін дозволяє елімінувати вплив інфляційних процесів та забезпечити об'єктивний аналіз динаміки виробництва, тоді як оцінка у поточних цінах відображає реальні грошові результати діяльності підприємств.

У сучасних умовах функціонування агропромислового комплексу особливого значення набуває структурний аналіз валового випуску, що дозволяє визначити частку окремих галузей і видів продукції у загальному обсязі виробництва, оцінити рівень диверсифікації та спеціалізації аграрного виробництва. Це є важливим для формування ефективної виробничої стратегії та підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Крім того, валовий випуск відіграє важливу роль у макроекономічному аналізі, оскільки є складовою формування валового внутрішнього продукту країни та відображає внесок агропромислового комплексу у національну економіку. Його динаміка слугує індикатором розвитку аграрного сектору та ефективності державної аграрної політики.

3. Валова додана вартість у сільському господарстві

Валова додана вартість у сільському господарстві є одним із ключових макро- та мікроекономічних показників, що характеризує реальний внесок аграрного виробництва у формування національного доходу та відображає новостворену вартість у процесі виробничо-господарської діяльності. Її економічна сутність полягає у визначенні тієї частини вартості продукції, яка створюється безпосередньо в межах підприємства шляхом поєднання факторів виробництва – праці, землі, капіталу та підприємницьких здібностей.

У системі економічних показників агропромислового комплексу валова додана вартість виступає узагальнюючим індикатором ефективності виробництва, оскільки дозволяє елімінувати вплив проміжного споживання та оцінити кінцевий результат діяльності суб'єкта господарювання. Вона відображає внесок аграрного підприємства у створення валового внутрішнього продукту та слугує основою для

формування доходів учасників виробничого процесу.

У методичному аспекті валова додана вартість визначається як різниця між валовим випуском продукції та проміжним споживанням:

$$\text{Валова додана вартість} = \text{Валовий випуск} - \text{Проміжне споживання}$$

де проміжне споживання включає вартість використаних у процесі виробництва матеріальних ресурсів (насіння, добрива, корми, паливо, енергія, послуги сторонніх організацій тощо).

З позицій розподільчого підходу валова додана вартість включає такі основні складові:

$$\text{Валова додана вартість} = \text{Оплата праці} + \text{Амортизація} + \text{Чистий прибуток} + \text{Податки на виробництво} - \text{Субсидії}$$

Це свідчить про її багатофункціональний характер, оскільки вона одночасно виступає джерелом формування доходів працівників, відшкодування спожитого капіталу, прибутку підприємства та надходжень до бюджету.

В аграрному секторі формування валової доданої вартості має специфічні особливості, зумовлені біологічним характером виробництва, сезонністю, залежністю від природно-кліматичних умов та значною часткою внутрішньогосподарського споживання. Це потребує врахування змін у запасах незавершеного виробництва та готової продукції, а також коректного відображення вартості біологічних активів.

З метою оцінки ефективності функціонування аграрних підприємств широко застосовуються відносні показники валової доданої вартості, зокрема:

$$\text{Валова додана вартість на 1 гектар} = \text{Валова додана вартість} / \text{Площа сільськогосподарських угідь}$$

$$\text{Валова додана вартість на одного працівника} = \text{Валова додана вартість} / \text{Середньооблікова чисельність працівників}$$

Ці показники дозволяють оцінити продуктивність використання земельних і трудових ресурсів, а також здійснювати міжгосподарські та міжрегіональні порівняння.

У сучасних умовах розвитку агропромислового комплексу особливого значення набуває зростання валової доданої вартості за рахунок поглиблення переробки сільськогосподарської продукції, впровадження інноваційних технологій, підвищення якості продукції та розвитку інтеграційних зв'язків між суб'єктами АПК. Це сприяє формуванню ланцюгів доданої вартості та підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору.

Процес формування доданої вартості на підприємствах агропромислового комплексу можна узагальнити у вигляді такої схеми (рис. 8.1).

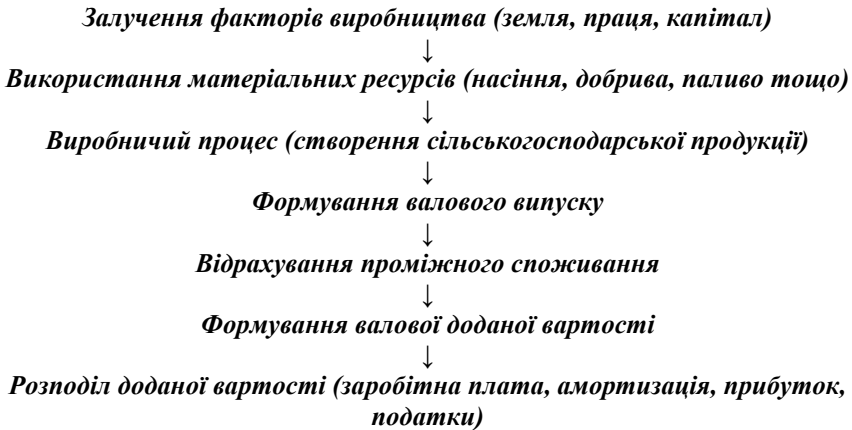

Рис. 8.1. Процес формування доданої вартості на підприємствах АПК

Отже, зростання доданої вартості продукції АПК є важливою умовою підвищення добробуту сільського населення та реалізації стратегічних цілей сталого розвитку.

4. Доходи та прибутковість виробництва продукції АПК

Для економіки України велике значення має сільськогосподарська галузь, для якої характерний великий внесок у ВВП країни. Не дивлячись на це, все ж прибутковість сільськогосподарських підприємств постійно коливається. Специфікою аграрних підприємств є залежність обсягів отриманої готової продукції від різноманітних факторів – погодних умов, сезонності, якості сировини та матеріалів, модернізації техніки та обладнання тощо. Важливу роль у даній ситуації також відіграє фінансування діяльності аграрних підприємств. Хоч більшість аграрних підприємств проводять діяльність за принципом самофінансування, все ж такі підприємства потребують фінансової підтримки.

Прибуток є основним джерелом функціонування та розвитку підприємства. Тому для нього це є однією з основних ділянок, які потрібно контролювати та аналізувати. Це є однією з причин, чому прибуток досліджується багатьма науковцями.

Сільськогосподарські підприємства шляхом виробництва та реалізації продукції здійснюють свою діяльність з метою отримання прибутку, тому вони відносяться до комерційних підприємств. Отриманий прибуток характеризує здатність підприємства до розширення його виробничої діяльності, отже його можна вважати джерелом розвитку суб'єкта господарювання. Для того, щоб зрозуміти сутність такого поняття як «прибуток», варто дослідити різні підходи щодо його визначення. Визначення категорії «прибуток» міститься як у державних нормативних актах, так і в багатьох роботах науковців.

Прибуток сільськогосподарського підприємства – це величина перевищення доходів, отриманих від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки над витратами, понесеними на її виготовлення та продаж за звітний період у грошовому вираженні, яка забезпечує підприємству подальше розширення та розвиток виробництва; стимулює працівників до підвищення їх продуктивності; а також забезпечує зростання конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства.

Сільське господарство відіграє важливу роль для економіки України. Внесок даної галузі є великим.

Формування прибутку сільськогосподарських підприємств є специфічним, адже на відміну від інших підприємств на сільськогосподарських підприємствах виробничий процес не відповідає календарному року, оскільки, наприклад, у галузі рослинництва збір урожаю залежить від виду продукції та від сезону, в якому збирається врожай відповідного виду культури. Також варто звернути увагу на витрати виробничого процесу, зростання яких зменшує величину прибутку підприємства. Під час настання періоду посіву, догляду за рослинами чи збирання врожаю на сільськогосподарських підприємствах задіяна дорога сільськогосподарська техніка, яка потребує значних коштів на її придбання та ремонт.

В Україні значно переважає величина прибутку підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва.

Залежність сільськогосподарських підприємств від різних факторів є дуже великою, що значно впливає на коливання розміру чистого прибутку. Серед таких факторів можна виділити погодні умови, якість сировини, ціни на сировину й обладнання та ін.

Прибуток сільськогосподарського підприємства формується з чистого доходу від реалізації сільськогосподарської продукції, інших операційних доходів та доходів, отриманих від інших видів діяльності, що не є операційною. Найбільшу частку займають саме доходи від реалізації продукції, за цей період їх величина зросла на 50%. Значно меншу частку до загальної суми доходу мають інші операційні доходи (доходи від реалізації оборотних активів, доходи від операційної оренди активів тощо) – в середньому їх частка складає 11,22%.

Прибуток є абсолютним показником, за допомогою якого відображається абсолютний ефект від діяльності сільськогосподарського підприємства. При цьому, на відміну від прибутку за допомогою показника рентабельності можна визначити міру даної ефективності. На сьогодні існує велика кількість показників рентабельності, серед яких одним із важливих є показник рентабельності операційної діяльності.

Стосовно наявних проблем у формуванні прибутку на сільськогосподарських підприємствах дослідженнями встановлено, що негативними факторами, які призводять до зростання витрат, є природні умови, підвищення цін на виробничі ресурси, інфляція, а також фактори, які безпосередньо пов'язані внутрішнім середовищем сільськогосподарських підприємств (недотримання технології виробництва продукції, зниження її якості

тощо). Однією з основних проблем прибутковості сільськогосподарських підприємств є нестача коштів на покупку нових та модернізацію старих основних засобів, які беруть участь у процесі виробництва сільськогосподарської продукції. Внаслідок цього у виробничому процесі використовується застаріла техніка, яка знижує якість продукції, вимагає значних витрат на її ремонт. Крім того, нестача фінансів негативно впливає й на якість насіння, посівного матеріалу та добрив, що також призводить до зменшення якості та обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Отже, для подальшого функціонування та розвитку сільськогосподарська діяльність потребує фінансування.

На сьогодні в Україні існує диспаритет цін не на користь сільського господарства. На це вплинули певні чинники, спрямовані на підвищення собівартості сільськогосподарської продукції, і, як наслідок, зменшення доходів сільськогосподарських підприємств. Для вирішення проблеми забезпечення паритету цін державі слід здійснити:

1) оперативний контроль за рухом ринкових цін на аграрну продукцію і засоби виробництва, доходністю галузей і витратами на виробництво;

2) відпрацювання механізму підтримання доходів сільськогосподарських товаровиробників через систему регулювання мінімальних цін, фінансування, кредитування, страхування;

3) погодження з зацікавленими країнами цінової й фінансово-кредитної політики на світовому продовольчому ринку сировини з урахуванням руху цін на них;

4) оцінювання тенденцій руху цін (і їх наслідків) світового ринку і внутрішніх цін на аналогічні товари;

5) встановлення імпорتنих бар'єрів у формі тарифів і квот для захисту власного ринку сільськогосподарської продукції.

Велику роль у регулюванні рівня цін державою відіграє встановлення підтримуючих цін на зерно через заставну закупівлю, під якою розуміють гарантовану державою закупівлю зерна у сільськогосподарських товаровиробників за рахунок бюджетних коштів на певний період та його зберігання протягом певного терміну, з правом витребувати це зерно.

Державні заставні купівлі зерна проводяться Аграрним фондом, який надає бюджетну позику виробнику зерна, яке є об'єктом державного цінового регулювання, під заставу його об'єкта цінового регулювання. Для підвищення ефективності регулювання аграрного ринку Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства повинні забезпечити фінансування Аграрного фонду в обсязі, що дозволить здійснювати закупівлю об'єктів державного цінового регулювання сільськогосподарської продукції за форвардними і ф'ючерсними контрактами.

На сьогодні відстежується позитивна динаміка прибутковості аграрних підприємств України. Протягом останніх десяти років серед сільськогосподарських підприємств найбільшу частку чистого прибутку мали середні підприємства.

Дослідженнями встановлено, що значно переважає прибутковість підприємств, зайнятих у галузі рослинництва, на що сприятливо впливає помірний клімат, наявність чорноземів тощо. Проте, не дивлячись на позитивну динаміку доходів сільськогосподарських підприємств, спостерігається і тенденція до зростання їх витрат. Тому аграрна сфера потребує фінансування, що зумовлено необхідністю погашення поточних витрат, оновлення та модернізації застарілої техніки, страхування існуючих ризиків тощо.

Для підтримання аграрної галузі було б доцільно з боку держави здійснювати ефективніший контроль за ринковими цінами на сільськогосподарську продукцію, здійснювати регулювання мінімальних цін, фінансування, кредитування, страхування та ін

5. Державна підтримки та економічне регулювання АПК

Формування ефективного розвитку аграрного сектору економіки України залежить значною мірою від державного регулювання як системи спеціально розроблених і застосованих економічних важелів впливу на поведінку товаровиробника з метою досягнення визначених цілей – забезпечення розвитку галузі сільського господарства – основи продовольчої і національної безпеки держави.

Ефективний розвиток аграрного сектору економіки України значною мірою залежить від напрямів аграрної політики і належної участі держави в її формуванні та реалізації. Основою сталого й ефективного розвитку аграрного сектору в сучасних умовах є забезпечення на державному рівні умов сприяння конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору економіки, їх продукції на внутрішньому, зовнішньому ринках та визначення пріоритетності галузі сільського господарства в забезпеченні продовольчої та національної безпеки країни. Сучасні вітчизняні реалії дедалі відчутніше загострюють питання подальшого розвитку аграрного сектору України як одного з найважливіших аспектів реалізації державної довгострокової політики, спрямованої на відродження національної економіки на засадах поглиблення її інтеграції зі світовою економічною системою, зокрема з ЄС, а також утвердження в нашій країні світових правових і демократичних цінностей, властивих сучасним розвинутих громадянським суспільствам світу.

Сільськогосподарським підприємствам необхідно в найкоротші терміни інтегруватися горизонтально чи вертикально задля завоювання ринку ЄС. Можна сподіватися, що за зближення з Європою інвестиційний клімат аграрного сектору країни поліпшиться.

«Система державного регулювання АПК в Україні повинна бути побудована на заінтересованості та, відповідно, взаємодії трьох основних учасників: сільськогосподарських виробників, комерційних компаній першої та другої сфери АПК й уряду. Ринковий механізм неспроможний забезпечити паритетні відносини між галузями, й від цього надто потерпає сільське господарство».

З метою доповнення ринкового механізму необхідне державне регулювання аграрного сектору економіки, сутність якого полягає в тому, що держава шляхом застосування правових, адміністративних та економічних важелів регулює поведінку сільськогосподарського товаровиробника, визначає перспективи розвитку галузі, виконує спрямовуючу роль щодо реалізації довготривалих програм розвитку агропромислового комплексу в сприятливий для національної економіки бік. Об'єктом державного регулювання є економічні інтереси суб'єктів господарювання й створювані задля цього державою економічні правила гри.

На думку автора, «економічні інтереси суб'єктів господарювання слід вважати об'єктом державної регуляторної політики як на рівні здійснення управлінського впливу держави та її інститутів, так і на рівні саморегульованих конструкцій». Виходячи з реалій сьогодення, основними завданнями розвитку вітчизняного аграрного сектору є закріплення позитивних результатів сільськогосподарського виробництва, стабілізація доходів сільгоспвиробників, гарантування доступності й безпечності агропродовольчої продукції, забезпечення належного екологічного статусу земельних і водних ресурсів.

«У цьому контексті ключові виклики сьогодення провокуються ціновою волатильністю на світовому продовольчому ринку, низькою доданою вартістю більшості видів експортованої Україною агропродовольчої продукції на фоні високого рівня залученості вітчизняного аграрного сектору в глобальний економічний простір, загостренням внутрішніх девальваційних та інфляційних процесів у країні поряд зі зниженою продовольчою купівельною спроможністю населення й високим рівнем залежності аграріїв від імпортних ресурсів виробництва, посиленням деградації ґрунтів і виснаження водних ресурсів, нарощуванням несприятливого впливу кліматичних змін».

Фінансовий стан підприємств аграрного сектору економіки значною мірою визначається розмірами державної підтримки, необхідності в якій зумовлена не лише специфікою галузі, але й низькою особливостей, серед яких, окрім згадуваної низької купівельної спроможності населення, що обмежує можливості підняття цін на сільськогосподарську продукцію, – відставання України від інших країн за рівнем науково-технічного прогресу, передових технологій; постійна потреба в інвестиціях; нерозвинута інфраструктура сільської місцевості, наявний диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукції. Запроваджена система фінансування державної підтримки агропромислового комплексу не забезпечує визначеного на законодавчому рівні сприяння життєдіяльності сільськогосподарських підприємств, їх конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки, посилення соціального захисту сільського населення.

Щорічна зміна порядків і механізмів виділення коштів з державного бюджету, їхня громіздкість, запізніле затвердження та внесення до них неодноразових змін протягом року спричиняє несвочасне одержання коштів державної фінансової підтримки й неефективне їх використання і повернення в кінці року до державного бюджету.

На проблему низької фінансової грамотності населення вказує, що «низький рівень обізнаності селян щодо можливостей одержання ними державної допомоги, складний процедурний механізм і непрозорість її одержання, внаслідок чого основна маса вітчизняних товаровиробників, які такої підтримки потребують, залишаються поза її межами».

Ефективне використання обмежених бюджетних коштів вимагає адекватної довгострокової стратегії розвитку аграрного сектору економіки, спрямування фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів винятково на пріоритетні заходи підтримки розвитку сільського господарства та підприємництва в сільській місцевості, зокрема на підтримку основного виду діяльності сільськогосподарських підприємств; наукові дослідження, насамперед селекції в рослинництві та тваринництві, впровадження сучасних технологій, виробництво нових видів продукції, покращання її якості та розширення асортименту; проведення технологічних ярмарків; здійснення інвестицій, спрямованих на відтворення ресурсного потенціалу, зниження затрат, створення сучасної виробничої інфраструктури та розвиток сільськогосподарських ринків; освіту і професійне навчання, розвиток аграрної науки; здійснення державних замовлень.

Крім того, потребує удосконалення законодавче забезпечення розвитку аграрного сектору економіки, яке має враховувати зміни глобального середовища. Законодавче забезпечення державної аграрної політики залишається в Україні фрагментарним, неузгодженим, а іноді – суперечливим. Виробники працюють в умовах високого рівня юридичної, регуляторної та політичної невизначеності. Економічна діяльність ускладнюється постійними правками виданих законів. Положення законів є нечіткими, уточнюються в постановах міністерств, строки прийняття яких є непередбачуваними і фінансові зобов'язання за якими не завжди виконуються».

В удосконаленні державної регуляторної політики стосовно економічних інтересів в аграрній сфері держава має чітко виділити основні напрями регулювання, що дасть змогу сконцентрувати зусилля й максимально приділити увагу найбільш потребуючим у регулюванні галузям, виробництвам, а також функціональним підсистемам агрогосподарського комплексу.

Серед сфер удосконалення аграрної політики автори виділяють: сферу регуляції виробництва сільськогосподарської продукції, особливо в сегменті дрібного (незареєстрованого) бізнесу; формування організованого агропродовольчого ринку й прозорих каналів збуту продукції; розподілу ресурсів державної підтримки сільгоспвиробників; упорядкування механізму фінансового регулювання та системи ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. У системі державної підтримки агропромислового сектору залишається ще багато нерозв'язаних проблем, які стосуються кредитної, цінової, регуляторної та страхової діяльності. Зокрема, невиконання законодавчо встановлених вимог щодо обов'язкового страхування сільськогосподарського виробництва призводить до значних втрат державного бюджету на ліквідацію наслідків стихійних лих.

З метою недопущення кризового стану в специфічній галузі – сільському господарстві – під впливом змін ринкового середовища «потрібне переосмислення

державного регулювання щодо розвитку економіки загалом та вдосконалення процесів збереження бізнесу. Політичні, соціальні, економічні зміни в суспільстві є основними факторами впливу на виникнення кризового стану сільськогосподарських підприємств».

Держава здатна сприяти активізації підприємницької діяльності шляхом формування сприятливої бюджетної політики, установа системи різних видів податків, що практично визначають таку систему перерозподілу доходів підприємств і громадян країни, яку держава вважає оптимальною для формування дохідної частини бюджету і збереження в підприємців фінансових стимулів до діяльності й отримання прибутків. Зменшуючи ставки податку на прибуток, держава збільшує чисті прибутки суб'єктів підприємницької діяльності, що сприяє пожевлєнню інноваційного процесу.

Сьогодні аграрний сектор України представлений в основному великими підприємствами (холдингами) та дрібними товаровиробниками, останні з яких найбільш залежні від державної підтримки їх розвитку. Визначальною передумовою в розвитку дрібного і середнього підприємництва у сільському господарстві в особі селян-власників земельних ділянок є створення умов для вільного доступу до фінансових ресурсів та розбудова стимулюючої системи їх оподаткування, що дасть можливість найбільш результативно реалізувати своє право на земельну власність як ефективного суб'єкта господарювання.

Отже, основними завданнями державного регулювання розвитку аграрного сектору в Україні є: забезпечення економічного зростання галузі, яке визначає прогрес національної економіки держави або регіону і передбачає збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення продуктивності праці, а також формування раціональної структури попиту й асортименту сільськогосподарської продукції; забезпечення сталості розвитку агропромислового виробництва завдяки стабільності ринкових цін, запобіганню та стримуванню інфляції, підтримки зайнятості сільського населення шляхом активної політики підтримки дрібних і середніх товаровиробників.

Тема 9. Економіка матеріально-технічної бази АПК

- 1. Класифікація матеріально-технічної бази аграрних підприємств.*
- 2. Енергетичні ресурси аграрного підприємства.*
- 3. Механізація та автоматизація виробництва в АПК.*
- 4. Виробничі приміщення та продуктивна база АПК.*
- 5. Виробнича потужність підприємств АПК та можливості її збільшення.*

1. Класифікація матеріально-технічної бази аграрних підприємств

Кінцеві результати діяльності підприємства в значній мірі залежить від наявних матеріально-технічної бази і виробничої потужності та ефективності їх використання. Матеріально-технічна база (МТБ) підприємства – це сукупність засобів і предметів праці, які використовуються у технологічних процесах виробництва продукції.

Основною умовою високих темпів росту виробництва, підвищення продуктивності та полегшення умов праці є подальше оснащення сільського господарства сучасною технікою, розширення і удосконалення МТБ, пов'язаної безпосередньо з виробництвом сільськогосподарської продукції. Це залишається основним завданням в області розширення і удосконалення МТБ сільського господарства на перспективу.

У відповідності з призначенням і виробничими функціями засоби виробництва в сільському господарстві поділяються на такі основні групи:

- 1) земля, як головний засіб виробництва;
- 2) енергетичні потужності, в тому числі трактори, мотори комбайнів, автомобілі, електроустановки та інші механічні двигуни, робоча худоба;
- 3) сільськогосподарські машини і знаряддя: плуги, культиватори, сіялки, робочі механізми комбайнів, жатки, передавальні устрої та ін.;
- 4) органічні добрива засоби хімізації ,насіння, корми;
- 5) іригаційні і осушувальні системи;
- 6) багаторічні насадження;
- 7) продуктивна худоба, птиця, сім'ї бджіл;
- 8) виробничі приміщення, будівлі та споруди, шляхи.

Особливості, що має сільськогосподарське виробництво, в значній мірі впливають на формування та ефективність використання МТБ аграрних підприємств.

МТБ сільського господарства має такі особливості:

1. Найважливішою складовою МТБ є земля – головний засіб сільськогосподарського виробництва. Від її ефективності використання в значній мірі залежить ефективність використання інших засобів виробництва та кінцевих результатів господарської діяльності виробничих підрозділів та підприємства в цілому. При цьому земля хоч і є головним засобом виробництва, ефективність її використання залежить від ефективності використання машин, хімічних та інших засобів праці, прогресивних систем ведення землеробства і тваринництва та ін.;

2. МТБ сільського господарства залежить від природних умов і характеризується його зональними особливостями. Вона формується і розвивається з урахуванням сезонного характеру виробництва;

3. Невід'ємною складовою МТБ сільського господарства є живі організми продуктивна і робоча худоба, молодняк тварин, птиця, багаторічні насадження тощо;

4. Складовою частиною МТБ є засоби виробництва, які створюються безпосередньо в сільському господарстві (продуктивна худоба, насіння корми, органічні добрива).

Засоби виробництва сільського господарства функціонують на основі визначених технологій і організаційно виробничих принципів, які визначають конкретні форми їх руху.

Деякі групи засобів виробництва знаходяться за межами підприємства, але прямо або не прямо обслуговують їх. Це ремонтні майстерні, заводи калібрування і очищення насіння, комбікормові заводи, засоби системи матеріально-технічного

постачання та ін. Визначальним фактором розвитку МТБ сільськогосподарського виробництва є науково-технічний прогрес (НТП).

НТП у сільському господарстві це процес постійного удосконалення засобів виробництва, технологій і управління виробництвом на основі широкого використання наукових досягнень у галузі.

Технічний процес є основою інтенсифікації землеробства і тваринництва, підвищує ступінь використання землі, продуктивність праці, прискорює темпи розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Наукові досягнення втілюються в конструкціях і роботі машин та інших видів обладнання, в технологічних процесах, в діях людини, яка керує всім розвитком виробництва. НТП в сільському господарстві невід'ємний від прогресу індустрії як в області виробництва засобів виробництва для сільського господарства, так і галузей зайнятих заготівлею, зберіганням, транспортуванням, переробкою і збутом сільськогосподарської продукції.

Встановлення правильних пропорцій в розвитку сільського господарства і названих галузей промисловості набуває першочергове значення для вирішення поставленої задачі. Великий потік машин, обладнання інших засобів виробництва для сільського господарства потребує в сучасних умовах діяльності підприємств значного збільшення накопичень, високоефективного використання капітальних вкладень і засобів праці. Проблема економічної ефективності технічного прогресу в сільському господарстві виходить на перший план.

Економічна ефективність розвитку МТБ у сільському господарстві залежить від раціонального поєднання з постійним удосконалення системи знарядь сільськогосподарської праці з системами землеробства і тваринництва. Для визначення економічної ефективності технічного прогресу зокрема механізації і автоматизації сільськогосподарського виробництва, користуються такими показниками як підвищення продуктивності і економії всієї суспільної праці, зниження трудомісткості продукції або робіт, потреби в робочій силі, зниження прямих виробничих витрат на одиницю продукції або робіт, окупність капітальних вкладень. При цьому важливим є врахування збільшення або зменшення ефекту, отриманого від зміни якості продукції. Подальший розвиток сільського господарства передбачає збільшення виробничих ресурсів, створення комплексної і збалансованої МТБ рослинництва і тваринництва.

2. Енергетичні ресурси аграрного підприємства

Усі матеріально-речові елементи основного капіталу мають відповідні техніко-економічні характеристики, знання яких вкрай необхідне для визначення потреби в цих ресурсах, оцінки й аналізу ефективності їх використання, а також для планування виробництва. Однією з найважливіших характеристик частини засобів праці є те, що вони мають певну енергетичну потужність. Це найактивніша складова основного капіталу, що істотно впливає на результати діяльності підприємств, особливо аграрних.

Енергетичні потужності підприємств представлені потужністю тракторів, автомобілів, моторів комбайнів, стаціонарних двигунів, електродвигунів і електроустановок, що виражена у кіловатах (кВт).

Для оцінки досягнутого рівня споживання електроенергії аналізують показники електрооснащеності виробництва й електроозброєності праці. Електрооснащеність (електрозабезпеченість) виробництва визначається діленням використаної на виробничі цілі електроенергії на посівну площу, а електроозброєність праці – діленням на середньорічну кількість працівників. Показники електрооснащеності (електрозабезпеченості) і електроозброєності підприємств є дуже різними, що обумовлено галузевою структурою виробництва, рівнем спеціалізації та індустріалізації виробничих процесів та ін.

Слід зазначити, що більшість аграрних підприємств має ще низьку забезпеченість енергоресурсами. У господарствах із високим рівнем організації виробництва енергозабезпеченість сягає 450-550 кВт, тоді як у середньому на 100 га посівної площі припадає 193 кВт. Енергоозброєність праці відповідно більше 100 і 55 кВт на одного середньооблікового найманого працівника в сільському і лісовому господарствах.

Між рівнем цих показників і кінцевими результатами виробництва існує пряма залежність – із їх зростанням підвищуються врожайність культур, продуктивність тварин і продуктивність праці, збільшуються прибутки підприємств.

Про ефективність використання енергетичних потужностей судять виходячи з показника енергомісткості продукції, що визначається діленням енергопотужностей підприємства на обсяг одержаної валової (товарної) продукції в порівнянних цінах. Цей показник є важливим і для переробних підприємств. В аграрних підприємствах з інтенсивним типом розвитку, в яких запроваджені енергозберігаючі технології, енергоресурси використовуються ефективно і в них рівень цього показника не перевищує 1- 1,5 кВт на 1 тис. грн валової продукції в порівнянних цінах.

Значну частку (понад 20 %) в структурі енергоресурсів аграрних підприємств займають електродвигуни й електроустановки. Вони дають змогу ширше використовувати на господарські потреби електроенергію як один із найбільш економічно вигідних видів енергії, що застосовуються в сільськогосподарському виробництві.

Рівень виробничого споживання електроенергії значною мірою характеризує стан розвитку матеріально-технічної бази підприємства, його потенційні можливості в досягненні вищих валових і економічних показників господарської діяльності. Електроенергія є основою механізації праці в тваринництві: доїння корів, водопостачання, роздачі кормів, приготування кормів та ін. Розрахунки і досвід передових аграрних підприємств свідчать, що затрати праці при повній електрифікації трудових процесів зменшуються на виробництво 1 ц молока у 3 рази, на 1 ц приросту свиней – у 10-15 разів, на 1000 яєць – 6-7 разів.

Сільське господарство споживає не більше 10-12 % загальної кількості виробленої в країні електроенергії. Електроозброєність праці (середня) аграрних

підприємств становить майже 350 Квт/год. 164 Електроенергію необхідно економічно витратити за рахунок здійснення режиму економії та впровадження нових більш економічних і високопродуктивних електроустановок і електродвигунів підвищеної експлуатаційної надійності та дешевих джерел електроенергії (вітрової та ін.).

3. Механізація та автоматизація виробництва в АПК

Однією із складових частин матеріально-технічної бази аграрних підприємств є засоби механізації виробничих процесів.

Механізація сільськогосподарського виробництва – це процес заміни ручної праці машинною, а також впровадження їх автоматизованих систем.

Механізація сільського господарства в своєму розвитку проходить три стадії:

- 1) часткова механізація;
- 2) комплексна механізація;
- 3) автоматизована система машин.

При частковій механізації механізовані окремі виробничі процеси, а решта виконується ручним способом. Комплексна механізація передбачає виконання всіх виробничих процесів механічними засобами при збереженні ручного управління машинами. При використанні автоматизованої системи машин усі виробничі процеси виконуються, регулюються і контролюються за допомогою автоматизованих пристроїв і відповідних програм. Розвиток матеріально – технічної бази сільського господарства має забезпечити вимоги індустріалізації сільськогосподарського виробництва, пов'язані із застосуванням системи машин.

Система машин – це сукупність різних видів техніки, яка забезпечує послідовне і безперервне виконання робіт у виробничому процесі.

Нині сільському господарству постачаються переважно не окремі машини, а їх комплекс, що дає значний економічний ефект. Рівень механізації сільськогосподарського виробництва визначається відношенням обсягу механізованих робіт до загального обсягу робіт у підприємстві. У складі техніки, що використовується в господарствах, переважає машинно-тракторний парк.

Для визначення рівня ефективності використання тракторного парку, встановлення міжремонтних строків, контролю за витратами пального, організації планової роботи сільськогосподарських підрозділів (тракторних і тракторних рільничих бригад, механізованих ланок, загонів) є необхідність у використанні таких умовних показників, як умовно-еталонний трактор і умовно-еталонний гектар.

Обсяг механізованих робіт машинно-тракторного парку обчислюється в умовних еталонних гектарах.

Еталонний гектар – це умовна одиниця, яка відповідає оранці 1 га ріллі за певних (еталонних) умов (питомий опір ґрунту 0,50 кг/см²; глибина оранки 20-22 сантиметри; агрофон – стерня зернових колосових на середніх суглинистих ґрунтах з вологістю 20-22 %; ділянка із схилом до 10°, прямокутної конфігурації, довжиною 800 м, без каменястості і перешкод, висота над рівнем моря до 800 м. I

відповідно до цього встановлено коефіцієнти переведення різних видів механізованих робіт в умовні еталонні гектари.

Фізичні трактори переводяться в умовно-еталонні показники за коефіцієнтами, що визначені виходячи з нормативного виробітку за зміну. За одиницю беруть трактори класу 3 т з нормативним виробітком 7 га.

Умовно-еталонні гектари визначають множенням кількості виконаних нормо-змін трактора відповідної марки на його змінний еталонний виробіток.

Кількість нормо-змін визначають діленням фактично виконаного обсягу робіт за робочу зміну на змінну норму виробітку.

У тих випадках, коли трактором виконується погодинна робота, кількість нормо-змін визначають діленням відпрацьованого часу на 7 год.

Змінний еталонний виробіток розраховують для кожної марки тракторів множенням коефіцієнта для переведення цієї марки трактора в умовно-еталонний на тривалість зміни в годинах.

Забезпечення ефективного використання техніки та необхідність виконання комплексу механізованих робіт в оптимальні строки зумовлюють обґрунтування кількісного та структурного складу машиннотракторного парку підприємства. Основними показниками ефективності використання тракторного парку є такі:

1. Коефіцієнт використання тракторного парку визначається діленням кількості тракторо-днів у роботі на кількість тракторо-днів перебування у господарстві;

2. Відпрацьовано 1 трактором машино-днів розраховується діленням всієї кількості відпрацьованих машино-днів тракторним парком на середньорічну кількість тракторів;

3. Відпрацьовано 1 трактором машино-змін визначається діленням всієї кількості відпрацьованих машино-змін на середньорічну кількість тракторів;

4. Відпрацьовано 1 трактором нормо-змін – визначається діленням всієї кількості відпрацьованих нормо-змін на середньорічну кількість тракторів;

5. Коефіцієнт змінності визначається діленням кількості відпрацьованих машино-змін на кількість відпрацьованих машино-днів;

6. Річний виробіток на 1 трактор рахується по маркам умовноеталонних гектарів, визначається діленням всього обсягу виконаних робіт (в умовно-еталонному визначенні) на середньорічну кількість тракторів;

7. Змінний виробіток 1 трактора визначається діленням всієї кількості виконаних робіт на кількість відпрацьованих машино-змін;

8. Денний виробіток 1 трактора визначається діленням всієї кількості (обсягу) виконаних робіт на кількість відпрацьованих машино-днів;

9. Коефіцієнт виконання норм виробітку розраховується діленням кількості виконаних нормо-змін на кількість відпрацьованих (виконаних) машино-змін;

10. Витрати палива на 1 умовно-еталонний гектар визначається діленням всієї кількості витрат палива на кількість вироблених умовноеталонних гектарів;

11. Собівартість умовно-еталонного гектара визначається діленням усіх витрат на експлуатацію тракторів, сільськогосподарських машин і знарядь на весь обсяг робіт в умовно-еталонних га, виконаних тракторним парком.

Існує багато напрямів поліпшення використання тракторного парку. Одні з них не залежать від аграрних підприємств, оскільки пов'язані з конструктивними параметрами силових і робочих машин. Йдеться про необхідність створення нових і вдосконалення існуючих моделей і модифікацій тракторів зі строком служби дизельних двигунів і трансмісій до 5-6 тис. мотогодин без капітального ремонту, які мали б вищу питому енергомісткість, кращу маневреність, вищу робочу і транспортну швидкість і, що особливо важливо в умовах високої вартості пального, менше витрачали б палива на одиницю виконуваних робіт.

Серед напрямів поліпшення використання тракторного парку, які залежать від аграрних підприємств, важливе місце займають установлення його раціональної структури, забезпечення тракторів необхідним шлейфом робочих машин і знарядь, раціональне комплектування тракторних агрегатів, підвищення кваліфікації механізаторів і вдосконалення їх матеріального стимулювання за кращі результати роботи, поліпшення технічного обслуговування і проведення своєчасних та якісних ремонтів, удосконалення організації виробничих процесів.

На кожному підприємстві необхідно підвищувати змінну продуктивність тракторних агрегатів за рахунок таких факторів, як повне використання конструктивної ширини захвату агрегату, раціональне маневрування середньозмінною швидкістю його руху і повне використання робочого часу зміни.

Відомо, наприклад, що за недовикористання конструктивної ширини агрегату на 1 % (робота без ходопоказчика) його продуктивність знижується на 2,5 %. Середньозмінна швидкість руху агрегату часто буває низькою через неправильне регулювання робочих органів машин, невміння трактористів маневрувати швидкостями. Дослідами наукових організацій встановлено, що перейти зі швидкості, скажімо, 4 км 167 на швидкість 6 км доцільно лише за довжини шляху не менше 24-35 м.

Для зниження собівартості умовного еталонного гектара, а отже, і сільськогосподарської продукції, важливо не лише підвищувати продуктивність тракторних агрегатів, а й економно витрачати паливномастильні матеріали, які через багаторазове подорожчання стали однією з основних статей витрат у структурі всіх витрат на експлуатацію машиннотракторного парку. Надзвичайно серйозною проблемою, яка вимагає регулювання на макрорівні, є недопущення (згладжування) різкого сезонного коливання цін на паливно-мастильні матеріали. Для забезпечення ефективного використання машинно-тракторного парку потрібно, щоб техніка мала гарантоване сервісне забезпечення на весь термін її експлуатації. З цією метою виробники техніки мають створити мережу сервісних пунктів, укомплектованих кваліфікованими кадрами ремонтників. На результати господарської діяльності аграрних підприємств в значній мірі впливає рівень забезпеченості комбайнами і їх використання.

Фактичне забезпечення комбайнами визначається (показником їх кількості по видах у розрахунку на 1000 га збиральної площі сільськогосподарських культур або навпаки – величиною збиральної площі певної культури у розрахунку на 1 комбайн (відповідного виду).

Ефективність роботи комбайнів визначають за показниками інтенсивності,

продуктивності та економічності. До показників інтенсивності відносять кількість відпрацьованих 1 комбайном машино-днів і окремо машино-змін за сезон. Продуктивність комбайнів визначають за такими показниками: кількість зібраних гектарів 1 комбайном за сезон, за 1 машино-день, за 1 машино-зміну, а також кількість намолоченого зерна одним комбайном за сезон, за 1 машино-день, за 1 машино-зміну. Економічність роботи комбайнів характеризують такі показники, як собівартість 1 га зібраної площі та витрати пального на 1 га зібраної площі.

Названі показники ефективності використання комбайнів розраховуються аналогічно відповідним показникам тракторного парку, які розглянуті нами вище. Потребу підприємства в комбайнах визначають діленням збиральної площі відповідних культур на добуток змінної продуктивності комбайна і кількості оптимальних днів збирання цієї культури:

$$P_k = \frac{S}{Z_{\text{пр}} \times D_{\text{оп}}},$$

де S – площа збиральної культури, га;

$Z_{\text{пр}}$ – зміна продуктивності одного комбайна, га;

$D_{\text{оп}}$ – кількість оптимальних днів збирання культури, днів.

Розвиток матеріально-технічної бази сільського господарства передбачає створення і поліпшення транспортних засобів та шляхів 168 сполучення. Транспортування вантажів є важливою частиною виробничого процесу. Транспортні роботи виконуються такими видами транспорту: автомобільним, тракторним, гужовим і в незначних обсягах – трубопровідним (водопроводи, молокопроводи).

Співвідношення між окремими видами транспорту і розподіл обсягу перевезень за видами транспортних засобів устанавлюють у кожному підприємстві з урахуванням таких факторів, як клас вантажу, дорожні умови, відстань перевезень, терміновість, погодні умови, спосіб виконання вантажно-розвантажувальних робіт, технологія виробництва сільськогосподарської продукції.

Для визначення окремих техніко-економічних показників роботи автотранспорту використовують такі поняття, як «автомобіле-дні перебування на підприємстві», «автомобіле-дні в роботі», «середньооблікова кількість автомобілів» і «вантажопідйомність середньооблікового автомобіля».

Автомобіле-дні перебування на підприємстві розраховують підсумовуванням усіх календарних днів перебування кожного вантажного автомобіля в підприємстві протягом року, а автомобіле-дні в роботі – підсумовуванням днів їхньої роботи.

Середньооблікова кількість автомобілів визначається діленням автомобіле-днів перебування на підприємстві на 365 днів. Вантажопідйомність середньооблікового автомобіля – це ділення автомобіле-тонно-днів на автомобіле-дні перебування на підприємстві.

Усі показники використання автотранспорту поділяються на три групи: інтенсивності, продуктивності й економічності.

Показники інтенсивності використання автотранспорту:

- коефіцієнт використання автопарку, який визначають діленням автомобіле-днів в роботі на автомобіле-дні перебування в господарстві;
- коефіцієнт технічної готовності, який розраховують діленням різниці між автомобіле-днями перебування в господарстві і автомобіледнями в ремонті на автомобіле-дні перебування в господарстві;
- середню технічну швидкість, яку обчислюють діленням загального пробігу автомобілів на час перебування в русі;
- середню експлуатаційну швидкість, що є часткою від ділення загального пробігу на час перебування автомобілів у наряді;
- середню відстань перевезень тонни вантажу, яку розраховують діленням вантажообороту в тонно-кілометрах на загальну кількість перевезеного вантажу в тоннах;
- середньодобовий пробіг автомобіля в кілометрах, який визначають діленням загального пробігу автомобілів на автомобіле-дні в роботі;
- коефіцієнт використання пробігу, що дорівнює відношенню пробігу автомобілів з вантажем до загального пробігу;
- коефіцієнт використання вантажопідйомності, який розраховують за формулою:

$$K_v = \frac{BO_3 - BO_n}{P_v \cdot B_n},$$

де BO_3 – загальний вантажооборот, т·км;

BO_n – вантажооборот причепів, т·км;

P_v – пробіг з вантажем, км;

B_n – вантажопідйомність середньооблікового автомобіля, т.

Для поліпшення використання транспорту в аграрних підприємствах насамперед важливо досягти раціональної технологічної структури перевезень. Орієнтовно вона може бути такою: автомобілями – 50-65 %, тракторними поїздами – 30-35 %, гужовим транспортом – 10 %. Для підвищення ефективності використання автопарку потрібно встановити раціональну структуру його і достатньо забезпечити причепами. Зокрема, вантажопідйомність причепів доцільно довести (як мінімум) до 10-15 % вантажопідйомності автопарку. Вкрай важливо також поліпшити стан доріг, підвищити кваліфікацію водіїв, покращити технічне обслуговування автомобілів, перейти на прогресивні форми організації праці та її матеріального стимулювання.

4. Виробничі приміщення та продуктивна база АПК

За класифікацією до виробничих будівель аграрних підприємств належать приміщення цехів, складів, корівники, свинарники, приміщення для птиці, кормоцехи і кормокухні, зерносховищ, гаражі для автомобілів, тракторів і комбайнів, ремонтні майстерні та інші будівлі, а до споруд – овоче- і картоплевиховища, теплиці, меліоративні споруди, артезіанські колодязі і водонапірні башти, електромережі, дороги з твердим покриттям та ін.

Серед будівель і споруд розрізняють виробничі приміщення і споруди несільськогосподарського призначення, а також невиробничі, що забезпечують соціальний розвиток села (дитячі садки, школи, медпункти, бібліотеки та інше). Потреби підприємств у будівлях і спорудах визначаються їх спеціалізацією та зональними особливостями.

Економічна ефективність використання виробничих приміщень і споруд характеризуються такими показниками: - вартістю валової продукції, чистим доходом і прибутком з розрахунку на 1000 грн балансової вартості будівлі або споруди; - затратами праці на виробництво 1 ц продукції; 171 - собівартістю 1 ц продукції; - вартістю будівель в споруд з розрахунку на 1 м² корисної площі на 1 т продукції, яка зберігається в складах.

Продуктивна і робоча худоба посідає чільне місце у складі матеріально-технічної бази сільського господарства. В умовах інтенсивного розвитку матеріально-технічної бази тваринництва вискоелективне використання всіх її складових елементів забезпечується на основі зростання продуктивності худоби і птиці.

Підвищення ефективності використання продуктивної худоби відбудеться за такими напрямками:

- створення міцної кормової бази тваринництва, поліпшення поживності і збалансованості кормових раціонів;
- удосконалення породних і племінних якостей худоби і птиці;
- поліпшення технології виробництва продуктів тваринництва на основі впровадження інтенсивних та індустріальних методів і своєчасного проведення ветеринарних заходів.

Нині першочергового значення набуває впровадження досягнень науково-технічного процесу які забезпечують інтенсифікацію виробництва продукції тваринництва і кормовиробництва.

Економічну ефективність впровадження машин або систем машин визначають за такими показниками:

1) зниження затрат праці з розрахунку на одиницю роботи (1 га, голову худоби, 1 т). Розмір його визначають порівняно з попереднім рівнем затрат за формулою:

$$З_n = \frac{П_c - П_n}{П_c} \times 100 \%,$$

де ЗП – зниження затрат праці, %; і Пс– затрати праці на одиницю роботи при виконанні відповідно старою і новою машинами або системами машин, люд.- год.

2) Зниження експлуатаційних витрат () з розрахунку на одиницю виконуваної роботи:

$$З_e = \frac{B_c - B_n}{B_c} \times 100 \%,$$

де Зе – зниження експлуатаційних витрат, %; Bс і Bн – експлуатаційні витрати на одиницю роботи при використанні відповідно старої і нової машини, або системи машин, грн.

3) Зниження питомих капітальних вкладень при впровадженні нової техніки:

$$З_k = \frac{K_c - K_n}{K_c} \times 100 \%,$$

де Зк – зниження питомих капітальних вкладень, %; Kс і Kн – питомі капітальні вкладення при використанні відповідно старої і нової техніки або системи машин.

4) термін окупності додаткових капітальних вкладень у нову техніку:

$$T = \frac{K_c^{заг} - K_n^{заг}}{(B_c - B_n) \cdot Q_n},$$

де Т – строк окупності додаткових капітальних вкладень у нову техніку, років; Kс і Kн – загальні капітальні вкладення при використанні відповідно старої і нової техніки або системи машин; Qн – кількість одиниць роботи при використанні нової техніки або системи машин.

5) зниження приведених витрат з розрахунку на одиницю роботи (1 га, 1 т, голову худоби):

$$З_{пв} = \frac{C_n + E_n \times K_n - C_c + E_n \times K_c}{C_c + E_n \times K_c} \times 100 \%,$$

де Зпв – зниження приведених витрат, %; Cс і Cн – річні виробничі витрати (собівартість) на одиницю роботи при використанні старої і нової техніки або системи машин, грн; Kс і Kн – питомі капітальні вкладення при використанні відповідно старої і нової техніки або системи машин; Eн – нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень.

Нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень – це обернений показник до показника строку їх окупності.

Впровадження нової, більш ефективної системи машин забезпечує підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Стан матеріально-технічної бази аграрних підприємств та ефективність її використання в значній мірі залежить від належних матеріально-технічного забезпечення та сервісу.

Нині основне навантаження із формування системи матеріально-технічного постачання ресурсів для АПК в Україні припадає на державні структури та органи місцевого самоврядування. Роль первинної ланки фірмового маркетингу, як системи матеріально-технічного постачання, відіграють філії технічних центрів, а також районні бази матеріалотехнічного забезпечення.

Обласні бази матеріально-технічного забезпечення підтримують маркетингові стосунки з головними центрами технічного сервісу – заводами-виробниками машин через представника-дилера однієї або декількох фірм. Крім бази матеріально-технічного постачання фірмового напрямку (магазини, склади, бази) до складу системи матеріально-технічного забезпечення входять формування агропостачу, на базі яких створені магазини, фірми, торгові дома, постачальницько-збутові підприємства.

Більшість аграрних підприємств країни засобами механізації забезпечені лише на 50-60 %. В результаті цього більше 30 % аграрних підприємств є збитковими, більша частина решти є економічно слабкими, фінансовий стан яких не дозволяє за рахунок власних коштів в сучасних умовах виробництва забезпечувати придбання необхідної техніки навіть для простого відтворення. Зниження платоспроможності аграрних підприємств зумовило різкий склад їхньої інвестиційної діяльності, різке зниження фондозабезпеченості, технічної та енергетичної оснащеності аграрного виробництва.

Спрацювання основних засобів у кілька разів перевищує їхнє оновлення. Виробництво машин та технологічного обладнання зменшилося у десятки разів. Матеріально-технічне постачання та сервіс виробничих ресурсів аграрних підприємств потребують подальшого покращення.

Першочерговим завданням для зміцнення матеріально-технічної бази аграрних підприємств має бути формування машино-тракторного парку, введення в дію виробничих потужностей та виробництво нової техніки під прогресивні енерго- та матеріалозберігаючі технології.

З цією метою передбачається формування більш ефективних сервісних структур, надавши перевагу при цьому спеціалізованим агротехсервісним підприємствам та підприємствам сільського господарства, що використовують основні засоби виробництва. Система матеріально-технічного забезпечення і сервісу аграрних підприємств має бути більш доступною для підприємств за цінами на засоби виробництва, надання послуг тощо, наближеною до виробника сільськогосподарської продукції та більш ефективною.

В значній мірі у цьому сприятиме подальший пошук і використання ефективних економічних та організаційних механізмів, в тому числі і логістики.

Логістика – наука про оптимальне керування матеріальними, фінансовими та інформаційними ресурсами, потоками в економічних системах. Для логічного підходу притаманні взаємовідповідність, узгодженість матеріальних та фінансових потоків, коли визначається технологія оптимального переміщення ресурсів і товарів, виробляються стандартні вимоги до якості товарів, їх устаткування, виявляються методи запобігання втратам часу, нераціональному використанню матеріальних і трудових ресурсів, обладнання та приміщень, що за оцінками закордонних фахівців скорочує матеріальні витрати, включаючи запаси на 15-20 %.

5. Виробнича потужність підприємств АПК та можливості її збільшення

Кожне підприємство, як товаровиробник, має певну виробничу потужність, яка має вирішальний вплив на параметри показників його виробничої діяльності.

Під виробничою потужністю підприємства розуміють максимально можливий випуск продукції (переробної сировини) за рік (добу, зміну) в натуральних показниках за заданого асортименту і якості та раціонального використання техніки, обладнання, виробничої площі. Це визначення прийняте як для промислових підприємств, так і для аграрних.

Особливість аграрних підприємств полягає тільки в тому, що більшість із них є багатогалузевими і виробляють на продаж багато видів продукції, що значно ускладнює проблему визначення їх виробничої потужності. Виробничу потужність визначають у натуральних величинах і у вартісному виразі – при широкому асортименті продукції.

Розрізняють такі види виробничої потужності:

- 1) проектну – в процесі проектування будівництва та ін.;
- 2) планову – за умови повної зміни виробництва;
- 3) резервну – з урахуванням невикористаних можливостей за певний час.

Виробнича потужність – динамічний показник, який змінюється під впливом НТП, удосконалення організації виробництва, підвищення кваліфікації кадрів. На його величину значно впливає надходження і вибуття виробничих машин та обладнання виробничого призначення протягом року, їх кількість, продуктивність, режим роботи, їх структура та інші фактори.

Первинними ланками для розрахунку виробничої потужності служать групи взаємозамінного обладнання, поточної лінії та спеціалізовані робочі місця, наступними – дільниці провідної групи обладнання, цехи – за потужністю провідної групи обладнання підприємства – за потужністю провідного цеху. Виробничу потужність обладнання агрегату розраховують:

$$ВП = \frac{\Phi_d}{T_{шт}}$$

де Φ_d – дійсний фонд робочого часу обладнання, год.;
 $T_{шт}$ – норма затрат часу на одиницю продукції, год/од.

$$\Phi_d = (\Phi_k - B - C) \times N_{zm} \times t_{zm} \times K_{vtrat, god},$$

де Φ_k – число календарних днів у періоді;

B, C – число вихідних і святкових днів у періоді;

N_{zm} – кількість змін роботи одиниці устаткування;

t_{zm} – тривалість зміни, год.;

$K_{vtrat, god}$ – коефіцієнт витрат робочого часу через простой та інших машин та обладнання.

Середньорічна виробнича потужність цеху, підприємства (розраховується за формулою:

$$ВП_{сер,р} = ВП_{вх} + ВП_{вив} \times \frac{K}{12} - ВП_{вив} \times \frac{12 - K}{12},$$

де K – кількість місяців експлуатації обладнання з певною потужністю протягом року, або у вартісному виразі на кінець розрахункового періоду.

$$ВП_{вих} = ВП_{вх} + ВП_{вв} - ВП_{вив},$$

де $ВП_{вх}$ – виробнича потужність на початок періоду (року); $ВП_{вв}$ – виробнича потужність введена в плановому періоді; $ВП_{вив}$ – виробнича потужність виведена в плановому періоді.

Виробничу потужність багатогалузевих підприємств визначають за допомогою економіко-математичних методів і ЕОМ, здійснюється постановка та розв'язання оптимізаційних і кореляційно-регресивних задач, в алгоритм яких включають усі види наявних ресурсів підприємства і нормативну або пошукову потужність цих ресурсів.

У результаті цього і визначають можливий річний випуск сільськогосподарської продукції різних видів. Це і характеризуватиме виробничу потужність багатогалузевих аграрних підприємств. Значно простіше визначають виробничу потужність свиновідгодівельного комплексу або бройлерної фабрики. Виробничу потужність свиновідгодівельного комплексу ($ВП_c$) можливо визначити формулою:

$$ВП_c = П_n + K_c + K_k + K_{вг},$$

де $П_n$ – проектна потужність комплексу, гол. реалізації за рік;

K_c – коефіцієнт використання станкомісць, який визначається діленням фактично заповнених станкомісць за проектні станкомісця;

K_k – коефіцієнт корегування проектної потужності, що визначається відношенням фактичного коефіцієнту обороту поголів'я до проектного;

$K_{вг}$ – жива маса 1 голо. свиней при реалізації, кг.

Основним показником, що характеризує ступень використання виробничої

потужності підприємства є коефіцієнт її використання, який визначається за формулою:

$$K_{\text{вп}} = \frac{\Phi_{\text{вп}}}{H_{\text{вп}}},$$

де $K_{\text{вп}}$ – коефіцієнт використання виробничої потужності;

$\Phi_{\text{вп}}$ – фактичний обсяг виробничої продукції, ц;

$H_{\text{вп}}$ – нормативний (плановий) обсяг виробництва продукції, ц.

Виробнича потужність підприємства визначає рівень виробництва продукції, товарів та послуг, ступінь отримання обсягу випуску або верхню межу продажу продукції. У кінцевому підсумку, виробнича потужність означає здатність підприємства виробляти власну продукцію протягом визначеного періоду робочого часу. Верхня її межа обумовлена наявністю виробничих площ, технологічного обладнання, трудових ресурсів, матеріалу та капіталу.

Процес формування та використання виробничої потужності підприємства складний і залежить від багатьох взаємопов'язаних факторів, які можуть бути поділені на дві групи:

- фактори, що впливають на розширення «фронту» роботи;
- фактори, які впливають на підвищення продуктивності устаткування та робочих місць.

Розширення «фронту» роботи залежить, насамперед, від кількості обладнання та виробничих площ. Устаткування й робочі місця необхідно планувати так, щоб їх структура відповідала структурі машиномісткості (трудомісткості) виробів і не погіршувала співвідношення між виробничими потужностями дільниць та цехів підприємства.

Фактори підвищення продуктивності устаткування пов'язані, головним чином, з поліпшенням якісного складу технологічного устаткування, удосконаленням технології, якістю предметів праці та кваліфікацією працівників.

Вплив зазначених факторів знаходить своє відображення у величині трудомісткості (машиномісткості) продукції. Планування виробничої програми повинно базуватися на повному використанні всіх видів ресурсів підприємства, головними з яких є технологічне обладнання та матеріали, що застосовуються. Повне їх використання означає відповідність запланованої виробничої програми підприємства або підрозділу його виробничій потужності. Правильне планування виробничої потужності має важливе значення не тільки в раціональному використанні ресурсів, але й у стабілізації виробництва та насиченні ринку необхідними товарами. У ринкових умовах виробнича потужність за своєю суттю визначає річний обсяг пропозицій підприємства, що враховує наявність та використання ресурсів, рівень та зміну діючих цін та інші фактори.

Виробнича потужність та пропозиція характеризують існуючу на підприємстві технологію та організацію виробництва, склад та кваліфікацію персоналу, а також динаміку їх зростання та перспективи розвитку. Являючись величиною динамічною, виробнича потужність повинна бути збалансована з

виробничою програмою, або, інакше кажучи, необхідно досягти рівноваги між попитом та пропозицією на продукцію та послуги. Цієї вимоги слід дотримуватися при плануванні виробничої потужності підприємства або його підрозділів.

При перевищенні попиту над пропозицією необхідно планувати необхідний приріст виробничої потужності. Розрахунок виробничої потужності підприємства служить для обґрунтування виробничої програми, виявлення та мобілізації резервів і вузьких місць виробництва. План виробництва продукції не може бути затвердженом, якщо він неузгоджений з розрахунками виробничої потужності підприємства. Ефективність використання виробничих потужностей підприємства в значній мірі залежить від його раціональної виробничої структури, кількості і розмірів виробничих підрозділів, їх забезпеченості основними виробничими ресурсами та від кількості і продуктивності земельних і трудових ресурсів та продуктивного поголів'я галузей тваринництва та ін.

Основу діяльності кожного виробничого підприємства становлять виробничі процеси, що у відповідних його структурних підрозділах, інших виробничих підрозділах. Взяті в сукупності виробничі підрозділи підприємства (основні, допоміжні і обслуговуючі) і зв'язки між ними становлять виробничу структуру.

Вона має вагомий вплив на економіку підприємства, в значній мірі визначає продуктивність праці, ефективність використання матеріальних і трудових ресурсів, землі та техніки при відповідних умовах виробництва. Виробнича структура є формою організації виробничого процесу підприємства. Виробничі процеси, за допомогою яких предмети праці перетворюються у готовий продукт (продукцію) є основними і утворюють основне виробництво. Виробничі процеси, які забезпечують умови для ритмічного функціонування основного виробництва, називаються допоміжними і у комплексі утворюють допоміжне виробництво.

Головна функція цих об'єктів полягає у всебічному обслуговуванні та ритмічному забезпеченні основного виробництва ремонтом обладнання, техніки, енергією, паливом, транспортування вантажів та ін. Виробнича структура кожного окремого підприємства має свою специфіку, бо вона визначається перед усім характером поділу праці між суб'єктами підрозділів. Найбільш поширеним варіантом основного підрозділу в складі виробничої структури промислових підприємств є цех. Залежно від ролі у спеціалізації цехи поділяються на: основні, допоміжні, обслуговуючі та побічні. Допоміжні цехи забезпечують виробництво всім необхідним для нормального функціонування підприємства. Обслуговуючі цехи та господарства виконують роботи, які забезпечують необхідні умови для нормального перебігу основних і допоміжних виробничих процесів.

Побічні цехи, як правило, займаються переробкою та виготовленням продукції з відходів основного виробництва та утилізацією. Виробнича структура аграрних підприємств, у яких відсутня цехова структура організації і управління, складається з окремих внутрішньогосподарських підрозділів, частина яких виробляє основну продукцію: відділи, ферми, бригади, ланки. Інші підрозділи мають обслуговуючий або підсобний характер: ремонтні майстерні, авто гаражі, склади, переробні підприємства та ін.

У результаті розрахунку виробничої потужності первинних ланок виявляються диспропорції між ними. Різниця між виробничою потужністю підприємства й обсягами випуску продукції складає резерви подальшого зростання виробництва. Цей показник, а також диспропорція між окремими ланками виробництва, які потребують усунення, покладаються в основу планування технічного розвитку й удосконалення організації виробництва. Крім цього, важливими резервами підвищення ефективності використання виробничої потужності підприємства є підвищення коефіцієнта роботи машин і устаткування за рахунок скорочення внутрішньозмінних простоїв, невикористання протягом доби і підвищення змінності роботи, оптимального їх завантаження та інші фактори. На підприємствах кількість невикористовуваного устаткування досягає 15-20 % загального парку, а внутрішньозмінні простой його становлять 10- 15%, низький коефіцієнт змінності – 1,2-1,4. Тільки за рахунок доведення коефіцієнта змінності до оптимального рівня – 1,7-1,8 можна збільшити випуск продукції на 30 %.

Вирішальне значення для підвищення рівня інтенсивного використання виробничої потужності підприємства має заміна новими та модернізація фізично спрацьованих машин устаткування.

Для підтримки високої ефективності використання щорічно треба замінювати 4-6 % і модернізувати 6-8 % діючого їх парку. Інші заходи – запровадження нових технологій, прогресивних форм і методів організації виробництва тощо проводити раз у 5-6 років. Від ефективності використання виробничої потужності залежить обсяг випуску продукції, її собівартість, рівень рентабельності виробництва та розмір прибутку підприємства.

Тема 10. Економіка праці в АПК

1. Зміст та характеристика персоналу підприємства.
2. Ефективність використання персоналу підприємства.
3. Продуктивність праці та основні шляхи її підвищення.
4. Мотивація праці персоналу підприємства.
5. Фонд оплати праці.

1. Зміст та характеристика персоналу підприємства

Персонал (від лат. *personalis* – особистий) підприємства – це штатний склад працівників підприємства, що отримали необхідну професійну підготовку та (або) мають досвід практичної діяльності.

Персонал підприємства формується та змінюється під впливом внутрішніх (характер продукції, технології та організації виробництва, спеціалізації та диверсифікації виробництва) і зовнішніх (демографічні процеси, характер ринку праці тощо) факторів.

Персонал підрозділяють на: виробничий персонал (працівники основних, допоміжних та обслуговуючих виробництв, лабораторій, складів, охорони) та невикористаний персонал (працівники житлово-комунального господарства,

дитячих садків, амбулаторій тощо).

Персонал підприємства агропромислового комплексу є визначальним чинником ефективності його функціонування, оскільки саме людський капітал забезпечує поєднання матеріальних, фінансових і природних ресурсів у єдиному виробничому процесі. У науковому розумінні персонал підприємства АПК слід трактувати як сукупність працівників, що перебувають у трудових відносинах із суб'єктом господарювання та виконують відповідні виробничі, управлінські, обслуговуючі й допоміжні функції, спрямовані на досягнення стратегічних і поточних цілей підприємства.

Економічна сутність персоналу полягає у його здатності створювати додану вартість, забезпечувати інноваційний розвиток, підвищувати продуктивність праці та конкурентоспроможність аграрного виробництва. Водночас у сільському господарстві персонал має специфічні риси, зумовлені сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, поєднанням різних видів діяльності (рослинництво, тваринництво, переробка), а також необхідністю володіння широким спектром професійних компетенцій.

Зміст персоналу підприємства АПК розкривається через його кількісні, якісні та структурні характеристики. Кількісні параметри відображають чисельність працівників, їх розподіл за підрозділами та видами діяльності. Якісні характеристики включають рівень освіти, професійну підготовку, кваліфікацію, досвід роботи, вікову структуру та мотиваційні установки. Структурні характеристики визначають співвідношення між різними категоріями працівників, що забезпечує збалансованість і ефективність організації праці.

Класифікація персоналу аграрного підприємства здійснюється за різними ознаками, серед яких ключовими є функціональне призначення, участь у виробничому процесі та рівень управління. За функціональним призначенням персонал поділяється на керівників, спеціалістів, службовців і робітників. Керівники здійснюють управління підприємством та його структурними підрозділами, приймають стратегічні та оперативні рішення. Спеціалісти забезпечують виконання функцій економічного, технологічного, агрономічного, інженерного та іншого характеру. Службовці виконують інформаційно-аналітичні та облікові функції. Робітники безпосередньо беруть участь у виробничому процесі.

За участю у виробництві розрізняють основний і допоміжний персонал. Основний персонал зайнятий у процесі виробництва продукції рослинництва і тваринництва, тоді як допоміжний забезпечує обслуговування виробничого процесу (ремонт, транспортування, енергозабезпечення тощо). Важливим є також виділення управлінського персоналу, який формує організаційно-економічні умови функціонування підприємства.

У сучасних умовах розвитку агропромислового комплексу зростає значення висококваліфікованих кадрів, здатних впроваджувати інноваційні технології, забезпечувати цифровізацію виробництва та ефективно використання ресурсів. Це обумовлює необхідність постійного підвищення кваліфікації персоналу, розвитку системи мотивації та вдосконалення кадрової політики підприємств.

Узагальнену структуру персоналу підприємства АПК зображено на рис. 9.1.

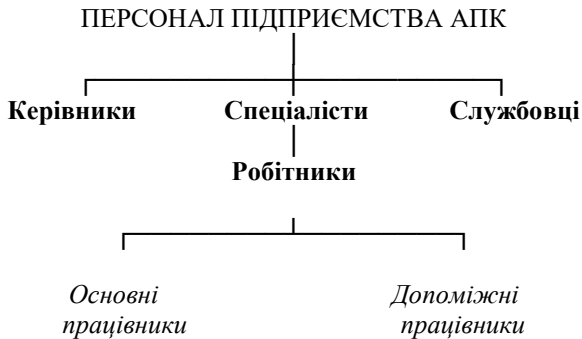

Рис. 9.1. Узагальнена структура персоналу підприємства АПК

Зважаючи на вище наведене, персонал підприємства агропромислового комплексу є складною соціально-економічною категорією, що поєднує різні групи працівників за функціональним призначенням та роллю у виробничому процесі. Його раціональне формування та ефективне використання є визначальними умовами підвищення продуктивності праці, забезпечення конкурентоспроможності підприємства та досягнення сталого розвитку аграрного сектору.

2. Ефективність використання персоналу підприємства

Персонал як певна сукупність працівників підприємства становить ресурс, який залучається для здійснення господарської діяльності. Інтерес власників підприємства до ефективного використання персоналу зумовлений, насамперед, наявністю витрат на його утримання і прагненням максимізувати їх віддачу. Ефективність використання персоналу полягає у досягненні підприємством максимальних результатів при використанні наявної кількості працівників певних професій, кваліфікацій тощо. Для цього підприємство повинно створити оптимальне співвідношення між такими показниками, як чисельність та склад персоналу, продуктивність праці, використання робочого часу, обсяги виконуваних робіт.

Ефективне використання персоналу є необхідною умовою успішного розвитку аграрного сектору економіки. Значення ефективності використання персоналу зростає в умовах посилення конкурентної боротьби як між роботодавцями, так і найманими працівниками. Однак в аграрному секторі зберігається низька продуктивність праці, неповна зайнятість, тіньові форми оплати праці, її низький рівень. За допомогою оцінки ефективності використання персоналу визначається характер впливу результатів використання трудових ресурсів на процес формування ефективності господарської діяльності підприємства.

Ефективність використання персоналу підприємства характеризується сукупністю взаємопов'язаних показників, і базується на характеристиках:

- параметрів персоналу;
- витрат на персонал;
- трудової діяльності;
- кінцевих результатах діяльності підприємства.

При цьому є важливим не тільки рівень оціночних показників, а і їх динаміка та тенденції. Визначення параметрів колективу підприємства включає параметри виробничих складових персоналу (чисельність персоналу; професійнокваліфікаційна структура; підвищення та оновлення професійного рівня; творча активність) та параметри, що характеризують соціально-демографічні показники персоналу (статевовікова структура; рівень освіти; сімейна структура; стан здоров'я).

Оцінка параметрів персоналу передбачає аналіз рівня та змін:

- кваліфікації персоналу;
- професійно-кваліфікаційної структури;
- співвідношення виробничого й адміністративно-управлінського персоналу;
- трудової дисципліни;
- соціальної структури персоналу;
- руху (динаміки) персоналу.

Освітній та кваліфікаційний рівень працівників характеризують обсяг загальних і спеціальних знань, трудових навичок і вмінь, що обумовлюють, як і фізичний та психологічний потенціал працівників, здатність до праці певної якості. Підвищення кваліфікації персоналу дає можливість розширювати і поглиблювати раніше здобуті працівниками знання, уміння та практичні навички на рівні вимог сучасного виробництва.

Підприємство витрачає певну суму коштів, пов'язану з залученням до роботи персоналу, тобто здійснює витрати на персонал. Фактичні витрати підприємства на персонал значно більші за ті, що безпосередньо виплачуються працівникам. Зокрема, це пов'язано із соціальними виплатами, які зобов'язані здійснювати підприємства відповідно до діючого законодавства.

До витрат на персонал належать: заробітна плата; єдиний соціальний внесок (нарахування на заробітну плату щодо соціального і пенсійного страхування, страхування на випадок безробіття, обов'язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві; витрати підприємства на соціальні виплати і пільги, на навчання та підвищення кваліфікації персоналу, на виплату дивідендів тощо.

Оцінка витрат на персонал передбачає аналіз рівня та змін:

- загальної суми поточних витрат на персонал підприємства;
- витрат на оплату праці;
- середньої заробітної плати;
- величини обов'язкових соціальних виплат, які здійснюються відповідно до норм чинного законодавства;

- витрат на навчання та перекваліфікацію персоналу;
- поточних витрат на утримання соціальної інфраструктури підприємства;
- середніх витрат на утримання одного працівника;
- частки витрат на заробітну плату в складі поточних витрат підприємства;
- частки витрат на утримання персоналу в складі поточних витрат підприємства;
- частки витрат на заробітну плату в складі доходу підприємства.

Аналіз ефективності витрат на персонал дозволяє виявити причини зниження або підвищення ефективності та визначити шляхи оптимізації витрат, що в цілому сприяє вдосконаленню всієї системи управління персоналом підприємства.

Для оцінки трудової діяльності персоналу підприємства визначають рівень та зміни:

- відношення працівників, які брали участь у виробництві, до наявної їх кількості (коефіцієнт залучення працівників у сільськогосподарське виробництво);
- відношення фактично відпрацьованих людино-годин до можливого фонду робочого часу (коефіцієнт використання трудових ресурсів);
- відношення відпрацьованого робочого часу до можливого денного робочого часу (коефіцієнт використання робочого часу);
- відношення фактичної кількості відпрацьованих людино-годин до запасу праці (коефіцієнт використання запасу праці);
- рівномірність завантаження персоналу, в т.ч. сезонність;
- відношення відпрацьованих на технологічних операціях нормозмін до відпрацьованих людино-змін (коефіцієнт виконання норм виробітку);
- втрати робочого часу;
- темпи зростання продуктивності праці та заробітної плати;
- процент браку та низькоякісної продукції.

Для оцінки персоналу по кінцевих результатах діяльності підприємства визначають рівень та зміни:

- продуктивність праці та трудомісткість продукції;
- відношення приросту чисельності працівників до приросту валової продукції;
- відношення виручки від реалізації продукції до витрат часу чи середньооблікової чисельності працівників;
- відношення прибутку від реалізації продукції до витрат часу чи середньооблікової чисельності працівників;
- відношення чистого прибутку підприємства до витрат часу чи середньооблікової чисельності працівників (рентабельність персоналу);
- відношення чистого прибутку підприємства до витрат, пов'язаних з утриманням персоналу (рентабельність витрат на персонал).

Отже, в кінцевому підсумку, ефективність роботи персоналу оцінюють за допомогою показників, які відображають рівень продуктивності праці на підприємстві.

3. Продуктивність праці та основні шляхи її підвищення

Під продуктивністю праці розуміють реалізовану здатність конкретної праці в одиницю робочого часу виробляти певну кількість продукції або виконувати відповідний обсяг роботи.

Підвищення продуктивності праці в кінцевому рахунку зводиться до економії робочого часу. Адже чим менше потрібно часу для виробництва якогось виду продукції, тим більше робочого часу може бути використано для збільшення виробництва цього самого або іншого виду продукції.

Рівень продуктивності праці визначається кількістю продукції (обсягом робіт чи послуг), що виробляє один працівник за одиницю робочого часу (годину, зміну, добу, місяць, квартал, рік) – виробіток, або кількістю робочого часу, що витрачається на виробництво одиниці продукції (виконання роботи чи послуги) – трудомісткість.

Показники рівня продуктивності праці поділяються на натуральні, вартісні та трудові. Розрахунки відбуваються з використанням загальної вартості виробленої продукції, обсягу продажу, валового доходу, доданої вартості, натурального обсягу виробленої продукції, витрат праці на виконання окремих операцій, загальних витрат робочого часу, кількості працівників.

Якщо показники виробітку переважно мають більш узагальнюючий характер, то показники трудомісткості можна розраховувати за окремими видами продукції (послуг) та використовувати для розрахунків потрібної кількості робітників, виявлення конкретних резервів підвищення продуктивності праці. Достовірність розрахунків зростає за визначення повної трудомісткості (технологічної, обслуговування та управління виробництвом). Відрізняється планова та фактична трудомісткість; по об'єкту обчислення – трудомісткість на операцію, на всю продукцію; по місцю затрат праці – трудомісткість на робочому місці, в бригаді, по підприємству. Натуральні (або умовно-натуральні) показники виробітку найбільш точно відображають динаміку продуктивності праці, але можуть бути застосовані лише на підприємствах, що випускають однорідну продукцію.

Трудові показники переважно використовують на робочих місцях, дільницях, цехах, що випускають різноманітну продукцію, та за наявності значних обсягів незавершеного виробництва, яке неможливо виміряти у натуральних та грошових одиницях. Найуніверсальнішими, а тому й найпоширенішими, є вартісні показники виробітку. Вони можуть застосовуватись для визначення рівня та динаміки продуктивності праці на підприємствах з різноманітною продукцією, що випускається, і послугами, що надаються.

Показники продуктивності праці можуть бути покладені в основу системи мотивації персоналу підприємства.

Сільськогосподарські підприємства визначають напрями підвищення

продуктивності праці за конкретною агрозоотехнічною та організаційно-економічною ситуацією, враховуючи досягнутий рівень культури землеробства і тваринництва, рівень механізації, електрифікації та автоматизації виробництва, спеціалізацію сільського господарства, наявність трудових ресурсів, їх віковим, статевим, професійним складом тощо.

На рівень продуктивності праці впливають також і природно-економічні умови: якість ґрунтів, кількість опадів, температурний режим, тривалість вегетаційного періоду та ін.

Велика різноманітність факторів, що впливають на продуктивність праці, може бути об'єднана в окремі напрями.

Фактори зростання продуктивності праці:

- матеріально-технічні (удосконалення техніки й технології, застосування нових видів сировини та матеріалів тощо);
- організаційні (поглиблення спеціалізації, комбінування, удосконалення системи управління, організації праці тощо);
- економічні (удосконалення методів планування, систем оплати праці, участі працівників у прибутках тощо);
- соціальні (створення належного морально-психологічного клімату. нематеріальне заохочення, поліпшення системи підготовки та перепідготовки персоналу тощо).

Вказані фактори підвищення продуктивності праці в сільському господарстві об'єднуються в три напрями, які забезпечують:

- збільшення валової продукції (за рахунок підвищення врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності худоби й птиці, збільшення чисельності поголів'я, удосконалення структури посівної площі та структури стада тощо);

- економію (скорочення) робочого часу та вивільнення робочої сили (підвищення рівня механізації, електрифікації та автоматизації виробничих процесів, освоєння прогресивних технологій виробництва продукції, нових прогресивних форм управління та організації праці, ефективних форм господарювання тощо);

- одночасне збільшення виробництва продукції та зменшення витрат робочого часу (спеціалізація і концентрація виробництва, міжгосподарська кооперація, впровадження досягнень науки і передової практики, матеріальне і моральне стимулювання праці, забезпеченість підприємств кадрами високої кваліфікації, необхідними об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури та ін.).

4. Мотивація праці персоналу підприємства

Мотивація персоналу – це діяльність спрямована на визначення потреб у кількості та якості персоналу, ефективне залучення кожного працівника в досягненні запрограмованої мети і націй основі опрацювання і надання кожному працівникові реальної заробітної плати, винагород та соціальних послуг.

Мета мотивації – підвищення ефективності виробництва та праці для досягнення максимального прибутку в галузі.

Мотивація праці персоналу підприємства є однією з основних функцій управління, що забезпечує активізацію трудової діяльності працівників, підвищення її результативності та досягнення стратегічних і тактичних цілей господарюючого суб'єкта. У науковому розумінні мотивацію праці доцільно розглядати як складну систему внутрішніх і зовнішніх стимулів, що спонукають працівників до продуктивної діяльності, визначають їх поведінку у процесі праці та формують зацікавленість у досягненні високих кінцевих результатів.

Економічна сутність мотивації праці полягає у забезпеченні узгодження інтересів працівників і підприємства, що досягається шляхом створення таких умов, за яких особисті цілі працівника реалізуються через досягнення цілей організації. У цьому контексті мотивація виступає інструментом підвищення продуктивності праці, ефективності використання ресурсів та конкурентоспроможності підприємства.

Система мотивації праці включає сукупність методів, форм і важелів впливу на трудову поведінку працівників. Її формування базується на принципах справедливості, диференціації, стимулюючого характеру, прозорості та відповідності результатам праці. Важливим є також принцип комплексності, що передбачає поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів.

До основних форм мотивації праці належать матеріальна та нематеріальна. Матеріальна мотивація реалізується через систему оплати праці, преміювання, участь у прибутках, соціальні виплати та інші економічні стимули. Її базовим елементом є заробітна плата, яка виконує відтворювальну, стимулюючу та соціальну функції.

Оплата праці – винагорода за працю та її кінцеві результати, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові. Вона обчислюється, як правило, в грошовому виразі. По економічному змісту оплата праці – це ціна товару «робоча сила». Оплати праці виконує наступні основні функції – відтворювальну, стимулюючу, регулюючу й соціальну.

Основні форми заробітної плати : погодинна та відрядна.

При погодинній оплаті мірою праці є відпрацьований час.

Найбільш розповсюджені системи погодинної оплати праці: проста погодинна (включаючи оклад) та погодинно-преміальна.

Проста погодинна – заробіток визначається тарифною ставкою та кількістю відпрацьованого часу. Якщо встановлений твердий оклад, то необхідно для його отримання відпрацювати повну кількість годин по графіку виходів в місяць (якщо ні, то заробітна плата пропорційно знижується).

Погодинно-преміальна – працівник зверх оплати у відповідності з відпрацьованим часом отримує премію за забезпечення визначених кількісних та якісних параметрів (індивідуальних чи колективних) – ріст продуктивності праці, перевиконання планів виробництва, підвищення якості робіт, зниження собівартості, ін.

При відрядній оплаті праці мірою праці є кількість і якість виготовленої

робітником продукції (виконаних робіт).

Найбільш розповсюджені системи відрядної оплати праці: пряма індивідуальна, відрядно-преміальна, відрядно-прогресивна та акордна (акордно-преміальна).

Пряма індивідуальна – заробіток визначається кількістю продукції та постійною відрядною розцінкою. Відрядна розцінка визначається діленням погодинної тарифної ставки на норму виробітку або множенням погодинної тарифної ставки на норму часу (у годинах) на виготовлення одиниці продукції.

Відрядно-преміальна – в доповнення до заробітку, нарахованого по розцінкам, виплачуються премії за досягнення індивідуальних чи колективних показників (ріст продуктивності праці, перевиконання планів виробництва, підвищення якості робіт, зниження собівартості та ін.).

Відрядно-прогресивна – виготовлена продукція в межах норми оплачується по діючим звичайним розцінкам, а вся додаткового виготовлена продукція (зверх норми) – по підвищеним розцінкам, які встановлюються залежно від ступеня виконання завдання.

Акордна (акордно-преміальна) – розмір оплати праці встановлюється за весь обсяг роботи. Використовується для окремих груп робітників (бригад). Премії – за скорочення строків, підвищення якості тощо, тому використовується передовсім за усування наслідків аварій, за термінових ремонтів, будівельних робіт тощо.

Також можуть використовуватись і інші форми оплати праці.

Комісійна форма – оплата робітника встановлюється після укладення угоди (договору) від імені підприємства у відсотках від суми цієї угоди (працівники відділу збуту, маркетингового відділу, ін.).

Поєднання погодинної та комісійної форм – наприклад, у торгівлі встановлюються тверді оклади плюс комісійні у відсотках від обороту (виручки).

Участь в прибутках підприємства передбачає розподіл між робітниками та власниками додаткового прибутку, який був отриманий в результаті підвищення продуктивності праці, якості продукції.

Нематеріальна мотивація охоплює систему моральних стимулів, зокрема визнання досягнень, кар'єрне зростання, підвищення кваліфікації, створення сприятливого психологічного клімату, забезпечення умов праці та розвитку корпоративної культури. Вона відіграє важливу роль у формуванні довгострокової зацікавленості працівників у результатах діяльності підприємства.

У аграрному секторі мотивація праці має специфічні особливості, зумовлені сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, різноманітністю видів діяльності та необхідністю виконання робіт у стислі строки. Це обумовлює доцільність застосування гнучких систем оплати праці, зокрема відрядної, акордної та преміальної форм, що забезпечують пряму залежність доходів працівників від кінцевих результатів виробництва.

Важливим інструментом мотивації є система показників оцінки результатів праці, яка дозволяє об'єктивно визначити внесок кожного працівника у досягнення загальних результатів. До таких показників можуть належати продуктивність

праці, обсяг виконаних робіт, якість продукції, дотримання технологічних вимог тощо.

З метою кількісної оцінки ефективності мотивації праці можуть використовуватися такі показники:

$$\text{Продуктивність праці} = \frac{\text{Обсяг виробленої продукції}}{\text{Середньооблікова чисельність працівників}}$$

$$\text{Фонд оплати праці на одиницю продукції} = \frac{\text{Загальний фонд оплати праці}}{\text{Обсяг продукції}}$$

$$\text{Рівень матеріального стимулювання} = \frac{\text{Сума премій}}{\text{Фонд оплати праці}}$$

У сучасних умовах розвитку економіки особливого значення набуває формування інтегрованих систем мотивації, що поєднують економічні, соціальні та психологічні аспекти впливу на персонал, що сприяє підвищенню рівня залученості працівників, розвитку їх професійного потенціалу та забезпеченню сталого розвитку підприємства.

5. Фонд оплати праці

Фонд оплати праці – один з основних економічних показників підприємства, що широко використовується у господарській практиці. До фонду оплати праці включаються нарахування працівникам в грошовій і натуральній формах за відпрацьований і не відпрацьований час, призначені для виплати, або за виконану роботу незалежно від джерела фінансування цих виплат.

Структура фонду оплати праці складається з:

- фонду основної заробітної плати;
- фонду додаткової заробітної плати;
- інших стимулюючих і компенсаційних виплат.

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, норми виробітку, норми обслуговування і т.д.), які встановлюються у вигляді відрядних розцінок, тарифних ставок для робітників та посадових окладів для службовців (керівників, спеціалістів).

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи і винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії за виконання виробничих завдань і функцій.

Зокрема в сільськогосподарському виробництві використовується додаткова оплата за своєчасне та якісне виконання робіт, підвищена оплата на збиранні врожаю, доплати за роботу у вихідні та святкові дні, роботу в понаднормовий час, роботу в нічний час, суміщення посад, відсутність падежу худоби тощо.

Стимулюючі і компенсаційні виплати включають:

- оплату простоїв не з вини працівників;

- суми, що виплачуються працівникам, які знаходяться у відпустці за ініціативою адміністрації з частковим збереженням заробітної плати;
- надбавки і доплати, що не передбачені законодавством, і понад розміри, встановлені законодавством;
- винагороди за вислугу років, стаж роботи;
- винагороди за класність водіям, трактористам, дояркам;
- допомога з тимчасової непрацездатності, вихідна допомога;
- суми наданих трудових і соціальних пільг працівникам, матеріальної допомоги тощо.

Економічна сутність фонду оплати праці полягає у відображенні вартості використання робочої сили як специфічного товару, що забезпечує створення доданої вартості у процесі виробничо-господарської діяльності. Він виконує важливі функції, зокрема відтворювальну, стимулюючу, соціальну та регулюючу, забезпечуючи матеріальну зацікавленість працівників у досягненні високих результатів праці та підтримання належного рівня їх життєзабезпечення.

Структурно фонд оплати праці включає основну заробітну плату, додаткову заробітну плату та інші заохочувальні й компенсаційні виплати. Основна заробітна плата нараховується за фактично виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (тарифних ставок, посадових окладів, відрядних розцінок). Додаткова заробітна плата включає доплати, надбавки, премії, оплату відпусток та інші виплати, пов'язані з особливими умовами праці або результатами діяльності. До інших виплат належать одноразові заохочення, матеріальна допомога, компенсації тощо. У формалізованому вигляді фонд оплати праці може бути представлений таким чином:

$$\text{Фонд оплати праці} = \text{Основна заробітна плата} + \text{Додаткова заробітна плата} + \text{Інші заохочувальні та компенсаційні виплати}$$

З метою аналізу ефективності використання фонду оплати праці застосовуються відносні показники, що характеризують його співвідношення з результатами діяльності підприємства. Зокрема:

$$\text{Середня заробітна плата} = \text{Фонд оплати праці} / \text{Середньооблікова чисельність працівників}$$

$$\text{Фонд оплати праці на одиницю продукції} = \text{Фонд оплати праці} / \text{Обсяг виробленої продукції}$$

$$\text{Частка фонду оплати праці у собівартості} = (\text{Фонд оплати праці} / \text{Собівартість продукції}) \times 100$$

Ці показники дозволяють оцінити рівень витрат на оплату праці, їх динаміку та вплив на фінансові результати діяльності підприємства.

У аграрному секторі формування фонду оплати праці має специфічні

особливості, зумовлені сезонністю виробництва, нерівномірністю використання трудових ресурсів протягом року, а також залежністю результатів праці від природно-кліматичних умов. Це обумовлює необхідність застосування гнучких систем оплати праці, що поєднують погодинні, відрядні та преміальні форми, а також враховують кінцеві результати виробництва.

Важливим аспектом є планування фонду оплати праці, яке передбачає обґрунтування його обсягу з урахуванням виробничої програми, чисельності персоналу, рівня продуктивності праці та діючих систем оплати праці. У спрощеному вигляді плановий фонд оплати праці може бути визначений так:

$$\text{Плановий фонд оплати праці} = \text{Середня заробітна плата} \times \text{Планова чисельність працівників}$$

У сучасних умовах розвитку агропромислового комплексу ефективне управління фондом оплати праці передбачає оптимізацію його структури, забезпечення взаємозв'язку між оплатою праці та результатами діяльності, підвищення ролі стимулюючих виплат та удосконалення системи мотивації персоналу.

З огляду на вище наведене, фонд оплати праці є важливим економічним інструментом управління трудовими ресурсами підприємства, що забезпечує відтворення робочої сили, стимулювання продуктивної праці та досягнення високих результатів господарської діяльності. Отже, його раціональне формування та ефективне використання є необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу та забезпечення їх сталого розвитку.

Тема 11. Економіка витрат виробництва і собівартості продукції АПК

- 1. Витрати підприємства та їх класифікація.*
- 2. Собівартість продукції (робіт, послуг).*
- 3. Калькуляція собівартості продукції.*
- 4. Ціни на продукцію та методи їх визначення.*
- 5. Фактори, що впливають на структуру витрат та собівартість продукції АПК.*

1. Витрати підприємства та їх класифікація

Витрати підприємства агропромислового комплексу є однією з базових економічних категорій, що відображає сукупність ресурсів, спожитих у процесі виробничо-господарської діяльності з метою створення продукції, виконання робіт і надання послуг. Їх економічна сутність полягає у грошовому вираженні витрат живої та уречевленої праці, необхідних для забезпечення безперервності процесу відтворення в аграрному виробництві.

У системі управління підприємством витрати виконують важливу аналітичну та регулюючу функції, оскільки виступають основою формування собівартості продукції, визначення фінансових результатів та обґрунтування управлінських рішень. Раціональне управління витратами сприяє підвищенню ефективності виробництва, зміцненню конкурентоспроможності підприємства та забезпеченню його фінансової стійкості.

Специфіка витрат у агропромисловому комплексі зумовлена особливостями сільськогосподарського виробництва, зокрема сезонністю, тривалістю виробничого циклу, залежністю від природно-кліматичних умов, наявністю біологічних активів та значною часткою внутрішньогосподарського споживання. Це обумовлює необхідність їх детальної класифікації з метою забезпечення ефективного обліку, аналізу та контролю.

Класифікація витрат підприємства АПК здійснюється за різними ознаками:

1. За економічними елементами витрати поділяються на матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизацію та інші операційні витрати.

Матеріальні витрати охоплюють витрати на насіння, добрива, корми, паливо, енергію, засоби захисту рослин та інші ресурси.

Витрати на оплату праці включають заробітну плату основного та допоміжного персоналу.

Амортизація відображає поступове перенесення вартості основних засобів на створювану продукцію.

2. За функціональним призначенням витрати поділяються на виробничі, адміністративні, витрати на збут та інші операційні витрати.

Виробничі витрати безпосередньо пов'язані з процесом створення продукції, тоді як адміністративні забезпечують управління підприємством, а витрати на збут – реалізацію продукції.

3. За способом віднесення на собівартість продукції витрати поділяються на прямі та непрямі.

Прямі витрати безпосередньо включаються до собівартості конкретного виду продукції (наприклад, насіння, корми, заробітна плата виробничих працівників), тоді як непрямі витрати розподіляються між видами продукції пропорційно до обраної бази розподілу.

4. За ступенем залежності від обсягу виробництва розрізняють змінні та постійні витрати.

Змінні витрати змінюються пропорційно до обсягу виробництва (наприклад, витрати на насіння, корми), тоді як постійні витрати залишаються відносно стабільними у короткостроковому періоді (амортизація, адміністративні витрати).

У формалізованому вигляді загальні витрати підприємства можуть бути подані так:

$$\text{Загальні витрати} = \text{Постійні витрати} + \text{Змінні витрати}$$

Важливе значення має також класифікація витрат за періодами їх виникнення (поточні та капітальні), за ступенем контролю (контрольовані та неконтрольовані), а також за доцільністю (продуктивні та непродуктивні витрати).

Зважаючи на умови розвитку вітчизняного АПК особливої актуальності набуває оптимізація витрат на основі впровадження інноваційних технологій, ресурсозберігаючих заходів та ефективного управління виробничими процесами, що дозволяє знизити собівартість продукції, підвищити рівень рентабельності та забезпечити сталий розвиток підприємства.

2. Собівартість продукції (робіт, послуг)

Собівартість продукції є одним із найбільш важливих показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Вона показує в що саме обходиться виробництво сільськогосподарської продукції конкретному підприємству і наскільки економічно вигідним воно є в конкретних природно-економічних умовах господарювання.

Чим вища ступінь ефективності використання ресурсів, досконаліша технологія й організація виробництва, тим нижчою буде собівартість продукції, і навпаки. Собівартість характеризує ефективність усього процесу виробництва на підприємстві, оскільки в ній відображаються рівень організації виробничого процесу, рівень продуктивності праці та ін.

У сільськогосподарському виробництві розрізняють різні види собівартості. Індивідуальна собівартість визначається на кожному підприємстві і відображає витрати окремого сільськогосподарського підприємства на виробництво і реалізацію одиниці продукції.

Суспільна собівартість розраховується за сукупністю підприємств і відображає середні витрати на виробництво продукції. Розрізняють такі форми суспільної собівартості як середньогалузева, середньозональна і зведена (по району, області).

За економічним змістом і видами витрат, що включаються до собівартості продукції, розрізняють виробничу і повну (комерційну) собівартість. Виробнича собівартість – грошовий вираз витрат, що пов'язані з виробництвом і доробкою продукції, її транспортуванням до франко-місця зберігання чи виробничого споживання.

Повна (комерційна) собівартість – включає виробничу собівартість і витрати підприємства на реалізацію продукції, адміністративні та інші накладні витрати. Залежно від поставленої мети і строків визначення собівартості продукції розрізняють планову, фактичну і очікувану собівартість.

Планова собівартість визначається до початку планового періоду. Вона має велике значення у здійсненні режиму економії і організації дієвого контролю за витрачанням коштів, за господарською діяльністю підприємств і їх виробничих підрозділів протягом планового періоду. Планова собівартість розраховується на основі нормативних витрат праці, матеріалів, зносу основних засобів, витрат на організацію виробництва та управління підприємством згідно з прийнятою технологією і запланованою кількістю продукції, що передбачає одержати

підприємство.

Фактична собівартість визначається за результатами господарської діяльності в кінці звітнього періоду на основі даних бухгалтерського обліку. Вона дає змогу визначити прибуток підприємства та економічну ефективність виробництва кожного виду продукції, виявити резерви скорочення витрат на одиницю продукції.

Очікувана собівартість визначається протягом року на основі як фактичних, так і прогнозних (очікуваних) даних, одержаних розрахунково з метою контролю за витрачанням коштів. Раніше, в сільськогосподарських підприємствах, звичайно вона обчислювалася за 9 місяців, станом на 1 жовтня звітнього року на основі фактичних витрат і виходу продукції за три квартали та очікуваних показників за четвертий квартал.

При обчисленні собівартості важливе значення має склад витрат, які до неї входять. Собівартість повинна включати до свого складу витрати необхідної праці, тобто витрати, що забезпечують процес відтворення всіх факторів виробництва (предметів і засобів праці, робочої сили і природних ресурсів), і не включати витрат додаткової праці, що відшкодовуються за рахунок прибутку.

Згідно з зазначеним до собівартості продукції (робіт, послуг) входять витрати на підготовку, освоєння та обслуговування виробництва, охорону та безпеку праці, оплату праці та підготовку кадрів, інші витрати. Склад витрат, які входять до собівартості, не є незмінним, він може з тих чи інших практичних міркувань змінюватися. Та за всіх умов собівартість має найповніше відображати витрати на виробництво і реалізацію продукції (робіт, послуг).

За якісним складом всі виробничі витрати групуються за окремими елементами і статтями, які мають певні галузеві відмінності.

Елемент витрат – це економічно однорідний вид витрат незалежно від того, на які види продукції і на якій ділянці вони використані. Він відповідає на запитання: що саме витрачено.

Відповідно до Положенням (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», виділяють такі елементи операційних витрат:

- матеріальні витрати;
- витрати на оплату праці;
- відрахування на соціальні заходи;
- амортизація;
- інші операційні витрати.

Структура собівартості – це поелементний її склад, обчислений у відсотковому відношенні до загальної суми витрат на виробництво продукції.

Для різних видів сільськогосподарської продукції вона різна, що зумовлено технологічними особливостями галузей і неоднаковою трудомісткістю виробництва. Дані про структуру собівартості дають повне уявлення про те, які саме статті витрат займають найбільшу питому вагу і справляють вирішальний вплив на формування її рівня.

На основі аналізу структури собівартості розрізняють:

- матеріаломісткі виробництва;

- енергомiсткi виробництва;
- фондомiсткi виробництва;
- трудомiсткi виробництва.

3. Калькуляція собiвартостi продукцiї

Калькуляція (вiд лат. *calculatio* – обчислення) – це розрахунок собiвартостi одиницi продукцiї, виконаних робiт та послуг.

Калькуляцiї, що за даними бухгалтерського облiку вiдображають фактичнi витрати, називають звітними. Вони потрібнi для контролю за виконанням планових завдань iз собiвартостi продукцiї i для виявлення резервiв подальшого зниження витрат. Визначення собiвартостi рiзних видiв продукцiї (робiт, послуг) ґрунтується на загальних для планування й облiку принципах i знаходить своє вiдображення в єдностi об'єктiв калькуляцiї, статей витрат i методик их розподiлу.

Об'єкт калькулювання – продукцiя (робота, послуга), собiвартiсть якої обчислюється. До об'єктiв калькулювання належать основна та допомiжна продукцiя, послуги i роботи (ремонт, транспортування тощо). Для кожного об'єкта калькулювання вибирається калькуляцiйна одиниця – одиниця його кiлькiсного вимiрювання (у штуках, метрах, тонах, кiловатгодинах тощо). Об'єктами обчислення собiвартостi сiльськогосподарської продукцiї є 1 центнер, 1 голова, 1 гектар, 1 тис. штук яєць тощо.

Калькулювання собiвартостi продукцiї здiйснюється шляхом групування витрат за калькуляцiйними статтями, склад яких визначається пiдприємством з урахуванням галузевих рекомендацiй. До основних статей витрат належать: витрати на оплату працi iз соціальними нарахуваннями, насiння i садивний матерiал, добрива, засоби захисту рослин i тварин, корми, сировина i матерiали, роботи та послуги, витрати на ремонт i утримання необоротних активiв, загальновиробничi та iншi витрати.

Витрати на оплату працi включають основну i додаткову заробiтну плату працiвникiв, зайнятих у виробництвi. Стаття «Насiння i садивний матерiал» охоплює витрати на власне та придбане насiння. До витрат на добрива включаються лише витрати на самi добрива, без витрат на їх внесення. Засоби захисту рослин i тварин включають витрати на пестициди, гербициди, біопрепарати та iншi засоби.

У тваринництвi значну частку становлять витрати на корми, включаючи їх виробництво, придбання та пiдготовку. Стаття «Сировина i матерiали» вiдображає витрати у переробних пiдроздiлах. До статтi «Роботи та послуги» вiдносяться витрати допомiжних виробництв i стороннiх органiзацiй. Витрати на ремонт i утримання необоротних активiв включають оплату працi, матерiали, амортизацiю та iншi витрати, пов'язанi з облужуванням основних засобiв.

Загальновиробничi витрати охоплюють витрати на управління виробництвом, охорону працi, утримання виробничої iнфраструктури. До iнших витрат належать витрати, що не включенi до попереднiх статей, зокрема страховi платежi, витрати на спецодяг, утримання тваринницьких споруд тощо. Окремо видiляються непродуктивнi витрати, пов'язанi з втратами продукцiї.

Обчислення собівартості одиниці продукції здійснюється за допомогою різних методів залежно від технологічних особливостей виробництва. Основними є:

- метод прямого віднесення витрат, що застосовується при виробництві однорідної продукції;
- метод виключення вартості побічної продукції, коли її вартість віднімається від загальних витрат;
- метод розподілу витрат пропорційно певній ознаці (наприклад, вмісту поживних речовин);
- експертний метод оцінки витрат;
- коефіцієнтний метод, що базується на використанні умовних коефіцієнтів;
- пропорційний метод розподілу витрат за вартістю продукції;
- комбінований метод, який поєднує кілька підходів.

Застосування відповідних методів дозволяє об'єктивно визначити собівартість різних видів продукції, враховуючи специфіку аграрного виробництва.

Дотримання єдиних підходів до класифікації витрат і методики обчислення собівартості має важливе значення для забезпечення порівнянності показників у динаміці, між підприємствами та регіонами. Це створює передумови для проведення економічного аналізу, виявлення факторів зміни собівартості та розробки заходів щодо її зниження, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню ефективності функціонування підприємств агропромислового комплексу.

4. Ціни на продукцію та методи їх визначення

Ціна як економічна категорія є фундаментальним елементом ринкової системи господарювання, що відображає грошовий вираз вартості товару та формується у процесі взаємодії суб'єктів ринку. Вона визначається як кількість грошей, за яку продавець погоджується реалізувати товар, а покупець — придбати його. У цьому контексті розрізняють ціну покупця (ціну попиту), що відображає платоспроможність і готовність споживача до придбання, та ринкову ціну (ціну продажу), яка є результатом узгодження інтересів сторін і фактичною ціною реалізації товару.

Ринкова ціна формується під впливом сукупності факторів, серед яких визначальними є витрати виробництва, середня галузева норма прибутку, стан грошово-кредитної системи, співвідношення попиту і пропозиції, рівень конкуренції, а також державне регулювання. При цьому підприємства орієнтуються не лише на власні індивідуальні витрати, але й на середньогалузеві показники, що забезпечує конкурентну рівновагу на ринку.

Суттєвий вплив на формування цін має стан фінансової системи, зокрема рівень інфляції, доходи населення та купівельна спроможність грошової одиниці. Визначальним чинником є також співвідношення попиту і пропозиції, яке відповідно до економічних законів формує рівноважну ціну – таку, що забезпечує баланс між обсягами виробництва і споживання.

Конкуренція виступає важливим механізмом регулювання цін. Цінова

конкуренція базується на зниженні цін, тоді як нецінова – на підвищенні якості продукції, покращенні умов реалізації, формуванні іміджу підприємства. Особливою формою є демпінг – реалізація продукції за цінами нижчими за собівартість з метою завоювання ринку.

Залежно від ступеня державного впливу розрізняють регульовані та вільні ціни. Регульовані ціни встановлюються або контролюються державою, тоді як вільні формуються на основі ринкових механізмів.

Важливим аспектом діяльності підприємства є формування цінової стратегії, яка визначає напрями ціноутворення залежно від цілей і ринкової ситуації. До основних стратегій належать: стратегія високих цін («зняття вершків»), стратегія низьких цін («проникнення на ринок»), стратегія середніх цін, стратегія диференційованих, стабільних, гнучких, конкурентних, психологічних цін та стратегія цінового лідерства.

Формування ціни здійснюється поетапно і включає: визначення цілей ціноутворення, аналіз попиту, оцінку витрат, дослідження конкурентного середовища, вибір методу ціноутворення та встановлення кінцевої ціни. Важливе значення мають методи дослідження попиту і пропозиції, серед яких виділяють опитування споживачів, ринкові експерименти та статистичний аналіз.

У практиці господарювання застосовуються різноманітні методи ціноутворення. До найбільш поширених належать витратні методи, що базуються на врахуванні собівартості і прибутку; метод середніх витрат; метод граничних витрат, який враховує витрати на виробництво додаткової одиниці продукції; методи фіксованих цін; методи компенсації витрат; а також заохочувальні методи.

В умовах ринкової економіки функціонують різні види цін залежно від стадії реалізації продукції: оптова (відпускна) ціна підприємства, оптова ціна промисловості та роздрібна ціна, яка є кінцевою і формується на стадії продажу товарів кінцевому споживачеві.

Таким чином, ціна забезпечує узгодження інтересів виробників і споживачів, регулює розподіл ресурсів та визначає ефективність функціонування підприємств агропромислового комплексу. Її обґрунтоване формування є необхідною умовою забезпечення конкурентоспроможності продукції та стабільного розвитку економіки.

5. Фактори, що впливають на структуру витрат та собівартість продукції АПК

Структура витрат і рівень собівартості продукції агропромислового комплексу є результатом складної взаємодії економічних, організаційно-технологічних та природно-кліматичних факторів, які визначають ефективність функціонування аграрних підприємств. У науковому розумінні фактори, що впливають на формування витрат, доцільно розглядати як сукупність умов і чинників, під дією яких відбувається споживання ресурсів у процесі виробництва та формується вартісна оцінка продукції.

Однією з визначальних груп факторів є виробничо-технологічні. До них належать рівень застосування сучасних технологій, ступінь механізації та

автоматизації виробництва, якість використовуваних матеріальних ресурсів (насіння, добрив, кормів), а також дотримання агротехнічних і зоотехнічних вимог. Впровадження інноваційних технологій, як правило, сприяє зниженню питомих витрат ресурсів і, відповідно, собівартості продукції, тоді як технологічна відсталість зумовлює їх зростання.

Важливу роль відіграють організаційно-економічні фактори, серед яких слід виділити рівень спеціалізації та концентрації виробництва, організацію праці, ефективність управління підприємством, структуру посівних площ і сівозмін. Раціональна організація виробничого процесу забезпечує оптимальне використання ресурсів, зменшення втрат і підвищення продуктивності праці, що позитивно впливає на структуру витрат.

Значний вплив на собівартість продукції мають природно-кліматичні фактори, які є специфічними для аграрного виробництва. Родючість ґрунтів, кліматичні умови, забезпеченість вологою, тривалість вегетаційного періоду визначають рівень урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва. Несприятливі погодні умови можуть призводити до зростання витрат на одиницю продукції внаслідок зниження її обсягів.

До ресурсних факторів належать ціни на матеріально-технічні ресурси, енергоносії, паливо, корми, а також рівень оплати праці. Зростання вартості ресурсів безпосередньо впливає на збільшення виробничих витрат і, відповідно, собівартості продукції. У цьому контексті важливим є забезпечення ефективного ресурсозбереження та оптимізації витрат.

Фінансово-економічні фактори включають рівень інфляції, податкове навантаження, доступність кредитних ресурсів, процентні ставки та державну підтримку аграрного сектору. Вони впливають як на прямі витрати підприємства, так і на загальні умови його господарювання. Особливе місце займають ринкові фактори, зокрема кон'юнктура аграрного ринку, рівень конкуренції, попит на продукцію, цінова ситуація. В умовах нестабільного ринку підприємства змушені адаптувати структуру витрат до змін зовнішнього середовища, що може впливати на рівень собівартості. Не менш важливими є соціальні фактори, що охоплюють рівень кваліфікації персоналу, трудову мотивацію, соціальні умови праці. Висококваліфіковані кадри забезпечують ефективніше використання ресурсів і зниження витрат.

Узагальнюючи, можна зазначити, що собівартість продукції формується під впливом комплексу взаємопов'язаних факторів, які визначають як абсолютний рівень витрат, так і їх структуру. Раціональне управління цими факторами, зокрема шляхом впровадження інновацій, удосконалення організації виробництва та підвищення ефективності використання ресурсів, є необхідною умовою зниження собівартості та підвищення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу.

Тема 12. Показники прибутку і рентабельності АПК

1. *Фінансова діяльність і фінансові ресурси підприємства.*
2. *Фінансові результати діяльності підприємства.*
3. *Оцінювання фінансово-економічного стану підприємства.*
4. *Ефективність діяльності підприємства.*
5. *Основні резерви підвищення ефективності діяльності підприємства.*
6. *Роль накопичення та розширеного відтворення ресурсів у підвищенні економічної ефективності аграрних підприємств.*

1. Фінансова діяльність і фінансові ресурси підприємства

Фінансова діяльність підприємства – це цілеспрямована система здійснення підприємством заходів для залучення в необхідних обсягах капіталу із власних і зовнішніх джерел фінансування та своєчасного і повного виконання зобов'язань щодо їх обслуговування та повернення.

Основним завданням фінансової діяльності підприємства є ефективне використання фінансових ресурсів для забезпечення безперервності і ефективності його функціонування по всіх напрямках здійснення господарської діяльності в цілях досягнення основної мети – отримання максимально можливого прибутку.

Важливими складовими її є:

- вибір ефективних форм фінансування та їх оптимального співвідношення;
- вибір і формування раціональної структури капіталу та ефективних напрямків його використання;
- забезпечення своєчасності надходжень і видатків платіжних засобів підприємства;
- забезпечення своєчасності розрахунків; - підтримання належної ліквідності тощо.

Фінансова діяльність підприємства може бути організована методами комерційного розрахунку, ведення неприбуткової діяльності, кошторисне фінансування. Відмінність між окремими методами полягає у схемі організації фінансової діяльності, тобто у встановленні взаємозалежності між фінансовими результатами і джерелами їх формування.

Основним методом фінансової діяльності виступає комерційний розрахунок.

Кошторисне фінансування полягає у забезпеченні витрат за рахунок зовнішнього фінансування за двома напрямками: з бюджету і з централізованих фондів корпоративних об'єднань. Кошторисне фінансування здійснюється за принципами плановості, цільового характеру виділення коштів, виділення коштів незалежно від фактичних показників діяльності установи, підзвітності.

Грошові кошти, які є у розпорядженні підприємства призначені для здійснення поточних витрат і витрат щодо розширеного відтворення, платежів за всіма зобов'язаннями та стимулювання працівників мають назву фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси спрямовуються також на розвиток і утримання об'єктів невиробничої сфери підприємства, споживання, нагромадження, створення резервних фондів тощо.

Формування фінансових ресурсів підприємства відбувається за рахунок різних джерел фінансування.

Фінансування – це заходи, спрямовані на покриття потреби підприємства в капіталі, які включають у себе мобілізацію фінансових ресурсів (коштів, їх еквівалентів та майнових активів), їх повернення, а також відносини між підприємством та капіталодавцями, що з цього випливають (платіжні відносини, контроль, забезпечення).

Розрізняють дві групи джерел фінансування підприємств: власні кошти (внутрішнє фінансування) та залучені кошти (зовнішнє фінансування).

Внутрішнє фінансування здійснюється за рахунок власних коштів, одержаних від діяльності підприємства: прибуток, амортизаційні відрахування, виручка від продажу чи здачі майна в оренду.

Зовнішнє фінансування – використання коштів, не пов'язаних з господарською діяльністю підприємства: внески власників у статутний капітал, кредит, державні субсидії, зобов'язання боржників тощо. Важливими формами фінансування є кредит, тобто платне надання грошей або інших цінностей у борг на певний час.

2. Фінансові результати діяльності підприємства

Повернення інвестованих коштів підприємством у виробництво і реалізацію продукції чи надання послуг в значній мірі залежить від обсягу отриманого ним доходу, та його структури.

З економічного погляду дохід підприємства (виручка) це сумарні грошові надходження, які отримує підприємство в результаті здійснення підприємницької діяльності протягом певного періоду часу. Дохід підприємства складається з різних за економічними призначенням частин: амортизаційні відрахування, чистий прибуток та ін.

Валовий дохід – це загальна сума доходів підприємства від усіх видів діяльності, отримана (нарахована) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах.

До нього входять загальні доходи від реалізації товарів, доходи від реалізації цінних паперів, доходи від спільної діяльності у вигляді процентів, роялті, доходи від лізингу та ін.

За класифікацією виділяють такі види доходу:

- дохід від основної діяльності, дохід (виручка) від реалізації продукції;
- дохід від операційної діяльності;
- фінансові доходи;
- інші доходи від звичайної діяльності;
- дохід від надзвичайних подій.

Дохід (виручка) від реалізації продукції є основним джерелом покриття витрат підприємства і формування прибутку, одним із основних показників, що

відображають фінансовий стан підприємства.

Основними чинниками, що впливають на величину виручки від реалізації продукції, є обсяг виробництва продукції, її асортимент, ціна, якість, ритмічність роботи підприємства та ін. Проте загальний дохід ще не характеризує ефективності виробничого господарської діяльності підприємства.

Прибуток – це частина чистого доходу, що залишається підприємству після відшкодування всіх витрат, пов'язаних з виробництвом і реалізацією продукції та іншими видами діяльності. В умовах ринку він є джерелом усіх фінансових ресурсів підприємства. Величина прибутку характеризує фінансові результати діяльності підприємства та визначає його фінансовий стан.

Залежно від формування та розподілу розрізняють такі види прибутку:

1. Валовий (балансовий) прибуток – розраховується як різниця між чистим доходом від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції. Валовий прибуток може бути зменшений на величину супутніх платежів: податку на майно, податку з власників транспортних засобів, плати за землю, утримання дошкільних закладів тощо.

2. Операційний прибуток – це балансовий прибуток, скоригований на різницю інших операційних доходів та операційних витрат. Інші операційні доходи відображають суми доходів від операційної діяльності підприємства, крім доходу (виручки) від реалізації продукції, а саме: доходів від оренди майна, операційних курсових різниць, реалізації оборотних активів (крім фінансових інвестицій), відшкодування раніше списаних активів тощо.

3. Прибуток від звичайної діяльності – це операційний прибуток, скоригований на величину фінансових та інших доходів і фінансових та інших витрат. До фінансових та інших доходів належать доходи від інвестицій в інші підприємства, дивіденди, відсотки та інші доходи від фінансових інвестицій. До фінансових та інших витрат належать сплата відсотків на позиковий капітал, втрати від уцінки фінансових інвестицій та необоротних активів, інші втрати і витрати, не пов'язані з операційною діяльністю.

4. Чистий прибуток – це прибуток, що надходить у розпорядження підприємства після сплати податку на прибуток. Чистий прибуток підприємства використовується у двох напрямках:

- фонд нагромадження (реінвестований прибуток) – створення резервного фонду, фонду розвитку виробництва, інвестиційної потреби;
- фонд споживання – виплата власникам, акціонерам, вирішення соціальних проблем, матеріальні заохочення персоналу за результатами роботи

3. Оцінювання фінансово-економічного стану підприємства

Оцінювання фінансово-економічного стану підприємства АПК є важливим елементом системи управління, що забезпечує комплексне розуміння результативності господарської діяльності, рівня фінансової стійкості, платоспроможності та ефективності використання ресурсів. У науковому аспекті воно розглядається як процес аналітичного дослідження фінансових, виробничих та економічних показників діяльності підприємства з метою виявлення тенденцій

розвитку, оцінки ризиків та обґрунтування управлінських рішень.

Фінансово-економічний стан підприємства АПК характеризується системою взаємопов'язаних показників, що відображають результати виробничої діяльності, структуру активів і пасивів, рівень ліквідності, рентабельності та оборотності капіталу. Особливість аграрних підприємств полягає у значній залежності фінансових результатів від природно-кліматичних умов, сезонності виробництва та коливань ринкової кон'юнктури.

Узагальнено процес оцінювання фінансово-економічного стану підприємства АПК доцільно здійснювати поетапно.

Перший етап – інформаційне забезпечення аналізу. На цьому етапі формується інформаційна база, що включає фінансову звітність підприємства (баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів), статистичні дані, виробничі показники та внутрішню управлінську інформацію. Достовірність і повнота інформації є ключовою умовою об'єктивності оцінювання.

Другий етап – загальна характеристика фінансово-економічного стану. Здійснюється первинний огляд основних показників діяльності підприємства, аналіз динаміки обсягів виробництва, доходів, витрат і фінансових результатів. На цьому етапі визначаються загальні тенденції розвитку підприємства та його позиція в галузі.

Третій етап – аналіз фінансової стійкості та платоспроможності. Оцінюється структура капіталу підприємства, співвідношення власних і позикових коштів, рівень фінансової незалежності, ліквідність активів та здатність підприємства своєчасно виконувати свої зобов'язання. Використовуються відповідні коефіцієнти ліквідності та фінансової стійкості.

Четвертий етап – оцінка ділової активності та оборотності ресурсів. Досліджується ефективність використання оборотних і необоротних активів, швидкість їх обертання, а також вплив цих процесів на фінансовий результат. Особлива увага приділяється оборотності запасів, дебіторської заборгованості та капіталу в цілому.

П'ятий етап – аналіз рентабельності та прибутковості. На цьому етапі визначається рівень ефективності господарської діяльності через систему показників рентабельності продукції, активів, власного капіталу та операційної діяльності. Рентабельність розглядається як узагальнюючий індикатор ефективності використання ресурсів.

Шостий етап – узагальнення результатів та формування висновків. Здійснюється інтегральна оцінка фінансово-економічного стану підприємства, виявляються сильні та слабкі сторони його діяльності, визначаються резерви підвищення ефективності та формуються рекомендації щодо вдосконалення управління.

У підсумку слід зазначити, що процес оцінки фінансово-економічного стану підприємств АПК потребує системного підходу, використання аналітичних методів та врахування специфіки аграрного виробництва. При цьому, одержані результати є основою для прийняття обґрунтованих рішень, спрямованих на підвищення фінансової стійкості, конкурентоспроможності та інвестиційної

привабливості підприємств АПК.

4. Ефективність діяльності підприємства

Ефективність – це економічна Резерви збільшення прибутку Збільшення обсягу реалізації продукції Підвищення цін реалізації продукції Зниження собівартості продукції Підвищення якості продукції Пошук вигідних ринків збуту та каналів реалізації продукції.

Реалізація продукції у більш оптимальні строки категорія, яка відображає результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами.

Сільськогосподарське виробництво вимагає органічного поєднання і взаємодії чотирьох факторів – робочої сили, основних засобів, предметів праці і землі. В процесі виробництва здійснюється їх виробниче споживання з метою отримання певних споживних вартостей, спроможних задовольняти відповідні потреби людей. Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, доцільно розрізняти такі види ефективності: технологічну, економічну, соціальну і екологічну. Серед названих видів вихідною є, безумовно, технологічна ефективність. Вона за сутністю є результатом взаємодії факторів виробництва з живими організмами, які використовуються в сільськогосподарському виробництві.

У рослинництві показниками технологічної ефективності є урожайність культур з одиниці посівної площі та основні параметри якості рослинницької продукції (вміст олії в насінні соняшнику, білка в зерні, цукру в цукрових буряках тощо).

У тваринництві технологічними показниками ефективності є продуктивність худоби і птиці (надій молока на одну корову, вихід приплоду на 100 корів основного стада, середньодобовий приріст живої маси великої рогатої худоби, свиней тощо) та основні параметри якості тваринницької продукції (вміст білка і жиру в молоці, категорія вгодваності тварин тощо).

Соціальну ефективність на рівні підприємства можна сформулювати як ступінь задоволення потреб колективу підприємства, його власників у засобах і умовах життєзабезпечення.

Вона знаходить своє відображення у таких соціальних пріоритетах:

- рівень заробітної плати та динаміка її підвищення;
- соціальні виплати на відпочинок, оздоровлення, організацію дозвілля;
- покращення умов праці і скорочення тривалості робочого дня без зменшення заробітної плати;
- ліквідація важкої і неprestижної ручної праці, підвищення рівня безпеки життя працівників, запобігання професійним захворюванням;
- створення умов для підвищення освіти і професійного зростання працівників, поліпшення професійної підготовки персоналу;
- поліпшення побутових умов трудового колективу.

Екологічна ефективність формується завдяки здійсненню додаткових вкладень екологічного спрямування, джерелами яких виступає, за аналогією з

соціальною ефективністю, економічний ефект, створений у ході економічної діяльності підприємств.

Саме в цьому виявляється вплив економічної ефективності на екологічну ефективність: чим вищий рівень першої з них, тим більше може бути виділено коштів (за однакових інших умов) на заходи екологічної безпеки, а отже, тим вищою буде екологічна ефективність, і навпаки.

Для оцінки рівня екологічної ефективності можуть бути використані такі показники:

- частка чистого прибутку підприємства, що направляється на заходи екологічного спрямування, і його абсолютна величина в динаміці;
- частка сільськогосподарської продукції, в якій вміст залишків отрутохімікатів, нітратів і нітритів нижчий від гранично допустимих норм в загальному обсязі її виробництва;
- частка екологічно чистої продукції отриманої без застосування отрутохімікатів, мінеральних добрив, стимуляторів росту штучного походження в загальному обсязі її виробництва;
- вміст гумусу в ґрунті і його динаміка;
- масштаби використання біологічних засобів боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин і тварин;
- наявність сучасних очисних споруд, що унеможливають або мінімізують шкідливі викиди і скиди.

Екологічна ефективність тісно переплітається з соціальною ефективністю, оскільки створення екологічно безпечного довкілля є необхідним фактором, що істотно впливає на формування нормальних умов життєзабезпечення працівників і населення країни в цілому.

Економічна ефективність – це таке співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, при якому отримують в основному вартісні показники ефективності виробництва.

В сільському господарстві прийнято розрізняти наступні види економічної ефективності:

- ефективність сільського господарства як галузі народного господарства;
- ефективність окремих галузей сільського господарства (рослиництво, тваринництво, матеріально-технічне забезпечення);
- ефективність виробництва окремих сільськогосподарських культур або видів продукції тваринництва;
- ефективність сільськогосподарського виробництва підприємств;
- ефективність структурних підрозділів сільськогосподарських підприємств;
- ефективність окремих заходів: технічних, організаційних і організаційно-технічних.

При визначенні економічної ефективності можливі три варіанти співвідношення між ресурсами і результатами виробництва:

- 1) ресурси і результати виражені у вартісній формі;
- 2) ресурси – у вартісній, а результати – у натуральній формі;

3) ресурси – у натуральній, а результати – у вартісній формі.

Відповідно до цих варіантів в сільському господарстві використовується наступна система показників:

- вартість валової продукції, чистого доходу (виручки), прибутку на 1 грн виробничих витрат, на 1 грн основних виробничих фондів, рівень рентабельності та норма прибутку сільськогосподарського виробництва;

- валове виробництво окремих видів продукції з розрахунку на 1 грн виробничих витрат, 1 грн основних виробничих фондів, витрати виробництва на одиницю виробленої продукції;

- вартість валової продукції, чистого доходу (виручки), прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника, на 1 люд.-год. прямих затрат праці.

5. Основні резерви підвищення ефективності діяльності підприємства

Резерви підвищення ефективності діяльності підприємства – це невикористані можливості досягнення більш ефективної його діяльності в результаті забезпечення належної дії факторів, що дають змогу раціонально використовувати його наявні ресурси та організаційно-інноваційний потенціал.

Під чинником підвищення ефективності виробництва продукції (діяльності підприємства) розуміють усю сукупність рушійних сил і причин, які визначають її рівень та динаміку зміни.

У загальному вигляді до основних чинників підвищення ефективності виробництва (впливу на зміни рівня) відносяться:

- чисельність персоналу усіх категорій;

- основні засоби, створені внаслідок використання інвестицій;

- витратні коефіцієнти сировини і основних матеріалів, палива, енергоресурсів, запасних частин тощо;

- ціни на сировину і основні матеріали;

- технологічні чинники, які пов'язані з інтенсифікацією виробництва;

- зворотні та незворотні відходи;

- структура асортименту продукції та ін.

Основними резервами підвищення ефективності діяльності підприємства є ресурсні, організаційні, технологічні (рис. 12.1).

Основними шляхами підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах є:

- впровадження у виробництво нових високоврожайних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, високопродуктивних порід тварин та птиці;

- збільшення площ природних та кормових угідь за рахунок виведення зі складу ріллі для подальшого залуження еродованих і інших низькопродуктивних земель;

- посилення технічної оснащеності сільського господарства;

- здійснення належного контролю за якістю продукції на всіх етапах її виробництва і збуту;

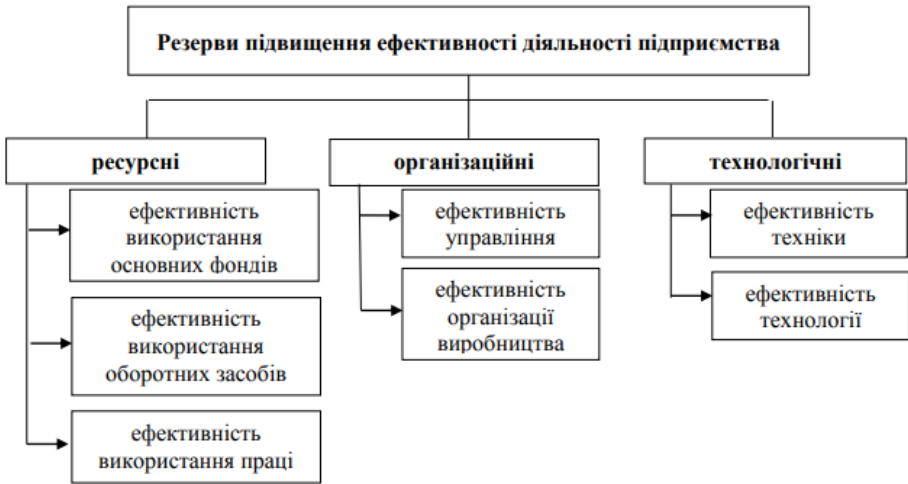

Рис. 12.1. Основні резерви підвищення ефективності діяльності підприємства

- ріст товарності сільськогосподарської продукції;
- впровадження сучасних конкурентоспроможних технологій виробництва сільськогосподарської продукції;
- поглиблення спеціалізації, підвищення концентрації сільськогосподарського виробництва;
- впровадження у виробництво нових енергозберігаючих технологій вирощування, транспортування, зберігання, переробки і реалізації продукції;
- застосування високопродуктивної техніки і прогресивних технологій виробництва продукції;
- впровадження досягнень НТП (техніки і нової технології);
- скорочення загальновиробничих і адміністративних витрат;
- вдосконалення організації і матеріального стимулювання праці;
- контроль інноваційної спрямованості розвитку агропромислового комплексу;
- формування та функціонування внутрішнього аграрного ринку і його інфраструктури;
- створення ефективної маркетингової мережі руху сільськогосподарської продукції від виробника до споживача, яка б забезпечувала паритетність економічних інтересів виробників, переробників та споживачів;
- вдосконалення ринкових каналів реалізації і системи цін на продукцію тощо.

6. Роль накопичення та розширеного відтворення ресурсів у підвищенні економічної ефективності аграрних підприємств

Виробництво продукції сільського господарства здійснюється безперервно і повторюється щорічно. Це пов'язано з тим, що суспільство потребує постійного споживання продукції сільського господарства і ці потреби безперервно зростають, причому стосовно і кількості, і якості продукції. Виробництво становить основу для подальшого споживання, а споживання виступає головним замовником виробництва.

Отже, процеси виробництва і споживання тісно взаємопов'язані між собою і доповнюють один одного. Процес відтворення – це повторювальний та поновлювальний процес сільськогосподарського виробництва, що поєднує в собі відтворення продуктивних сил та відтворення виробничих відносин.

Процес відтворення в умовах ринкової економіки відбувається на основі різноманітних форм власності, визначається дією всієї системи об'єктивних економічних законів та підпорядковується економічним інтересам товаровиробників та проходить стадії виробництва, розподілу, обміну та споживання. На стадії виробництва відбувається створення продукту на основі поєднання факторів виробництва. Обмін є не тільки складовою процесу відтворення, але і важливою ринковою категорією.

Обмін сприяє переміщенню благ таким чином, що дозволяє задовольнити потреби. Розподіл як економічна категорія – це не тільки розподіл результатів суспільного виробництва, це і розподіл факторів виробництва. В ринковій системі господарювання розподіл відбувається в результаті впливу цінових механізмів.

Обмін та розподіл в повній мірі можна віднести до організаційно-економічних відносин, які відображають кооперування, концентрацію та комбінування в процесі виробництва. Споживання є завершальною стадією, в якій закінчується рух створених благ.

Споживання відносно виробництва є протилежним процесом, яке поділяється на два типи – особисте та виробниче. Саме в споживанні розкривається глибинний характер виробничих відносин.

Процес відтворення включає в себе стадію перетворення грошей на товар, стадію виробничого споживання придбаних засобів виробництва зі створенням нової, збільшеної вартості та стадію перетворення створеної вартості на гроші. Виділяються наступні типи відтворення: просте, розширене та звужене. При простому відтворенні масштаби та обсяги виробництва не змінюються, валовий доход повністю використовується на споживання, фонд нагромадження не створюється. Нездатність підприємства забезпечувати процес простого відтворення приводить до його банкрутства.

При розширеному відтворенні виробництво відновлюється в кожному наступному циклі у зростаючому масштабі щодо кількості та якості виготовленого продукту. Для здійснення розширеного відтворення потрібні додаткові матеріально-грошові кошти в порівнянні з їх розміром на попередньому етапі виробництва.

Обов'язковою умовою розширеного відтворення є наявність в господарстві

накопичення. Навіть при отриманні прибутку підприємство може витратити його не на розширення виробництва, а на споживання.

При звуженому типі відтворення обсяги виробництва скорочуються, що відбувається за рахунок зменшення кількості та якості вкладених засобів виробництва і праці та зменшення ефективності їх використання. Характер розширеного відтворення і темпи його розвитку визначаються формою власності на засоби виробництва.

Об'єктивна необхідність розширеного відтворення диктується вимогами задоволення зростаючих потреб населення в продуктах харчування, товарах і послугах при зростанні чисельності населення. Розширене відтворення здійснюється при встановленні визначених пропорцій в розвитку промисловості і сільськогосподарського виробництва.

Сільське господарство, з одного боку, забезпечує промисловість необхідною сировиною, а з іншого – висуває зростаючий попит на засоби виробництва: сільськогосподарські машини, мінеральні добрива, хімікати, паливо та інші матеріали. Розширене відтворення в сільському господарстві включає в себе відтворення суспільного продукту, засобів виробництва і кількості та якості робочої сили.

Характеристиками такого типу відтворення є:

- збільшення валової продукції, валового доходу і чистого доходу;
- зростання продуктивності праці;
- відносне скорочення фонду відшкодування;
- зростання відрахувань до фонду накопичення і фонду споживання;
- підвищення рівня рентабельності.

Головною формою розширеного відтворення в сільському господарстві виступає інтенсифікація галузі при неухильному підвищенні ефективності використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Характерною особливістю розширеного відтворення в сільському господарстві є те, що природні процеси виробництва тут тісно пов'язані з ґрунтово-кліматичними факторами, біологічними умовами розвитку рослин і тварин, наявністю такого засобу виробництва, як земля.

Погодні та кліматичні умови в конкретній зоні і протягом року впливають на результати виробничої діяльності підприємств і їх ефективність. Практика показує, що однакові затрати праці та матеріально-грошові витрати забезпечують отримання неоднакової кількості продукції в одній і тій же зоні або в межах даної зони, але в різні роки.

У процесі розширеного відтворення в сільському господарстві спостерігається порівняно повільна оборотність оборотних коштів. Це пов'язано із сезонним характером виробництва, а також розбіжністю періоду виробництва і робочого періоду.

Отже, для виробництва певних видів сільськогосподарської продукції підприємства мають бути забезпечені достатньою кількістю насіння, кормів, хімічних засобів захисту, добрив, паливно-мастильних матеріалів та ін. Потреба галузі в капітальних вкладеннях зростає при порівняно низькій їх окупності. У

сільському господарстві частина отриманої продукції не реалізується, а в натуральній формі бере участь у наступному виробничому процесі. Це відноситься до насіння, посадкового матеріалу, кормів, органічних добрив.

Таким чином, кожне сільськогосподарське підприємство може активно впливати на зростання виробництва і підвищення якості, використовуваних в наступних циклах матеріальних ресурсів власного виробництва, знижувати собівартість одиниці продукції.

Важливою особливістю розширеного відтворення в сільському господарстві є те, що тут створюються як засоби виробництва, так і предмети споживання. Це створює необхідність динамічного зростання виробництва насіння, посадкового матеріалу, кормів, органічних добрив для збільшення обсягів виробництва основних видів продукції.

У сільському господарстві головним засобом виробництва є земля, яка має ряд специфічних особливостей. Вона територіально обмежена і невідтворна як інші засоби виробництва.

Головною якісною характеристикою землі є її родючість. Розширене відтворення землі як засобу виробництва полягає у відновленні та підвищенні її родючості. Це досягається за рахунок раціонального використання земельних ділянок, проведення хімізації та меліорації, впровадження науково обґрунтованої системи землеробства в кожному регіоні країни. Поряд з землею специфічними засобами виробництва в сільському господарстві є живі організми, відтворення яких підпорядковується природним законам їх розвитку.

Терміни вегетації рослин і відтворення тварин в сільському господарстві неможливо істотно змінити, а, отже, процес відтворення в галузі набуває специфічного характеру. Процесу відтворення в аграрному виробництві властива річна тривалість циклу.

Як правило, вона відповідає природним термінам виробництва сільськогосподарської продукції. Річна тривалість циклу відтворення і сезонний характер виробництва несприятливо позначаються на економіці сільського господарства.

Оборотні фонди тут порівняно тривалий час знаходяться в формі виробничих запасів (насіння, посадковий матеріал, корми), а для їх авансування витрачаються великі кошти.

Можливості розширеного відтворення залежать від паритетності цін на продукцію сільського господарства і цін на засоби виробництва, роботи і послуги, призначені для галузі. Обсяги та, переважно, швидке псування більшої частини сільськогосподарської продукції ускладнюють збут, а необхідність створення резервних фондів скорочує товарообіг. Крім того, для продукції галузі характерна низька еластичність попиту.

Список рекомендованої літератури

Базова

1. Економіка підприємства: Підручник: у 3 т./ за ред. А. В. Непрана, І. Ю. Шевченко. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2024, Т. 1, 537 с.
2. Економіка підприємства [Текст] : підручник : у 3 ч. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. А. Мазаракі Ч. 2; Держ. торг.-екон. ун-т. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. 471 с.
3. Формування конкурентоспроможності агропідприємства в умовах екологізації та нового технологічного укладу аграрного виробництва [Текст] : монографія / [П. І. Юхименко та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Шуст О. А.; Білоцерків. нац. аграр. ун-т. Біла Церква : БНАУ, 2024. 548 с.
4. Стратегічні напрями інклюзивного розвитку інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення аграрного бізнесу [Текст] : монографія / [О. В. Захарчук та ін.]; за заг. ред. О. В. Захарчука; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. Економіки». Київ : ННЦ «ІАЕ», 2024. 246 с.
5. Аграрна політика [Текст] : навч. посіб. / Кваша С. М. [та ін.]; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. - 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : НУБіП України, 2022. 316 с.
6. Облік і звітність сільськогосподарських підприємств [Текст] : навч. посіб. / [Аніщенко Г. Ю. та ін.]; за ред. Т. Є. Кучеренко, Л. Ю. Мельник, В. Ф. Станкевич; Уман. нац. ун-т садівництва. Умань : Сочінський М. М. [вид.], 2024. 563 с.
7. Аграрний сектор України: сировинна пастка [Текст] : монографія / О. М. Могильний; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. Економіки». Київ : ІАЕ. Ч. 2. 2024. 329 с.

Допоміжна

8. Давидчук С.М. Сутність та завдання фінансово-економічної діяльності підприємств на сільських територіях. *Актуальні проблеми економіки*. 2022. № 6-7. С. 252–253.
9. Голян В.А., Шмаров Д.М., Миклуш Т.С. Економічне регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору: принципи побудови та суб'єктно-об'єктна база. *Економіка та держава*. 2021. №4. С. 47–52.
10. Голян В.А., Лучечко Ю.М., Гордійчук А.І., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток сфери переробки сільськогосподарської сировини в контексті диверсифікації інвестиційних потоків в аграрний сектор. *Агросвіт*. 2020. №9. С. 27–37.
11. Лучечко Ю.М. Стимулювання нарощення потужностей у сфері переробки сільськогосподарської сировини: фінансово-інвестиційні аспекти. *Агросвіт*. 2020. №8. С. 136–142.
12. Шубалий О. М., **Косінський П. М.** Економічне стимулювання комплексної переробки природних ресурсів у регіоні : монографія. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2019. 218 с.

13. Shubalyi O., Gordiichuk A., **Kosinskyi P.**, Rud N., Vasilik N., Kiiilukha O. Analysis of modern trends in the transformation of the agricultural sector of Ukraine: a case study of a regional surveyor. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2024. Vol. 24(3), Pp. 811-820.

14. *Інформаційно-аналітичне забезпечення управління економічної безпекою підприємства* [Текст] : колект. монографія / [Акименко О. Ю. та ін.] ; за ред. О. Ю. Акименка ; Нац. ун-т «Чернігів. Політехніка». Чернігів : Нац. ун-т «Чернігів. Політехніка», 2023. 363 с.

15. *Економіка та управління підприємствами в умовах глобалізації: тенденції та перспективи розвитку* [Текст] : колект. монографія / [Д. О. Баюра та ін.] ; Центр фінанс.-екон. наук. дослідж. Полтава : Астроя, 2024. 217 с.

16. Stashchuk O., Shmatkovska T., Dziamulych M., Kupyra M., Vahnovska N., **Kosinskyi P.** Model for efficiency evaluation of financial security management of joint stock companies operating in the agricultural sector: a case study of Ukraine. *Scientific Papers Series «Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development»*. 2021. Vol. 21. Iss. 1. P. 715–728.

17. **Косінський П.М.** Роль «зеленої» трансформації у посиленні конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Економічні науки : збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія «Регіональна економіка»*. 2024. Випуск 21 (83). С. 376-382.

18. Шубалий О., Петруха С., **Косінський П.**, Петруха Н. Формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку біопаливних виробництв на базі підприємств агросектора. *Наукові праці НДФІ*. 2023. № 3. С. 133–147.

19. **Косінський П. М.**, Косінська К. М. Аналіз обсягів виробництва зернових культур у Волинській області та прогнози щодо подальшої перспективи їх поглибленої переробки у контексті сталого розвитку. *Економічні науки: збірник наукових праць ЛНТУ. Серія «Регіональна економіка»*. 2022. Випуск 19 (75). С. 118–126.

20. Шубалий О. М., **Косінський П. М.** Економічне стимулювання розвитку комплексних виробництв із переробки сільськогосподарської продукції в регіоні. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2020. № 7 (26). С. 77–84.

21. Шубалий О. М., **Косінський П. М.**, Волинець О. Я., Гриник І. С. Фінансово-економічне стимулювання поглибленої переробки продуктів бджільництва в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2020. № 4. С. 66–79.

22. Потьомкіна О. В., **Косінський П. М.** Стимулювання виробництва біогазу в регіоні з відходів тваринництва. *Економічні науки. Серія : Регіональна економіка : збірник наукових праць*. 2020. Вип. 17 (67). С. 194–200.

23. *Організація інформаційного забезпечення інноваційного розвитку галузей агропромислового виробництва* [Текст] / А. В. Балян [та ін.] ; Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка. Київ : Аграрна наука, 2022. 70 с.

24. Білоус, С., Новотний, С. Проблеми інвестування регіонального АПК в умовах воєнного часу. *Економіка та суспільство*, 2023. Вип. 48. DOI:

<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-49>.

25. Шацька З. Я., Ряска М. В. Економіка підприємств агропромислового комплексу України в умовах військового екоциду. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 1. С. 392–403.

26. Гавкалова Н. Л., Вітковський Ю. П. Стан та перспективи розвитку агропромислового сектору через призму підприємництва. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 4. С. 264 – 269.

27. Земляна Л. С. Науково-методологічний базис кадрового потенціалу аграрного підприємства. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 4. С. 207-214.

28. **Косінський П.М.** Стимулювання сталого розвитку агропромислового комплексу регіону. *Україна – ЄС: виклики та перспективи*: матеріали міжнародного наукового семінару, Луцьк, 16 травня 2024р. Луцьк: ЛНТУ, 2024. С. 31-32.

29. **Kosinskyi P.** Management of agricultural complex of the region on the principles of sustainable development. *Сучасні технології менеджменту* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених, Луцьк, 15 листопада 2023 р. Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2023. С. 374–376.

30. **Косінський П.М.** Особливості сталого розвитку агропромислового комплексу регіону у воєнний та післявоєнний періоди. *Детермінанти відновлення економіки України: національний, регіональний, локальний рівні* : матеріали міжнародного круглого столу, Луцьк, 19 травня 2023 р. Луцьк: ЛНТУ, 2023. С. 31-33.

31. **Косінський П. М.,** Косінська К. М. Світові тенденції підвищення ефективності агропромислового комплексу у контексті сталого розвитку. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 15 груд. 2022 р. Луцьк: ЛНТУ, 2022. С. 24-25.

32. **Косінський П. М.,** Косінська К. М. Актуальні шляхи розвитку агропромислового комплексу регіону. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 15 груд. 2022 р. Луцьк: ЛНТУ, 2022. С. 467-468.

33. Гуцул Т., Остропольська Є., Шафран А. Стратегічне планування та розвиток агропромислового комплексу України на шляху до досягнення сталості до 2030 року. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2024. Вип. 20. С. 86–99. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.10>.

34. Расевич І. Формування та розвиток механізму підтримки інноваційного розвитку АПК. *Modeling the development of the economic systems*. 2024. № 4. С. 25–31. DOI: <https://doi.org/10.31891/mdes/2024-14-3>.

35. Економіка землекористування та землевпорядкування [Текст] : навч. посіб. : в 2 ч. - Біла Церква : Білоцерківдрук, 2024. Ч. 1 : Економіка землекористування / Третяк А. М. [та ін.] ; за заг. ред. А. М. Третяка. 2-ге вид., допов. 2024. 317 с.

36. Корпоратизація в аграрному секторі економіки [Текст] : [монографія] / Гуторов А. О. ; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. Економіки». Київ : ННЦ «ІАЕ», 2024. 254 с.

37. Звіт зі сталого розвитку та інвестицій в аграрному секторі економіки України (на прикладі вирощування зернових і технічних культур) [Текст] : практ. керівництво / автор: В. Метелиця ; керівник проекту: Т. Гагалюк ; Funded by the European Union [та ін.]. Одеса : Гельветика, 2024. 211 с.

Інформаційні ресурси

1. Офіс Президента України: офіційний веб-сайт. URL: www.president.gov.ua
2. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. URL: www.rada.gov.ua
3. Кабінет Міністрів України: офіційний веб-сайт. URL: www.kmu.gov.ua
4. Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua
5. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. URL: www.nbuv.gov.ua
6. UN Sustainable Development Goals. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>
7. European Statistical Office, Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>

Економіка АПК : конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми Економіка галузі знань С Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини спеціальності С1 Економіка та міжнародні економічні відносини (за спеціалізаціями) спеціалізації С1.01 Економіка денної та заочної форм навчання / уклад. Н.Т. Рудь, П.М. Косінський. Луцьк : ЛНТУ, 2025. 232 с.

Комп'ютерний набір

П. М. Косінський.

Редактор

Н. Т. Рудь.

Підп. до друку _____ 2025 р.
Формат 60x84/16. Папір офс. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. _____. Обл.-вид. арк. _____.
Тираж 50 прим. Зам. _____.

Відділ іміджу та промоції
Луцького національного технічного університету
43018 м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ВІП ЛНТУ